

**КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНСТИТУТ ПРАВА ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА СТАШИСА**

На правах рукопису

БУЛЬБА ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.9(477)

**САМОПРАВСТВО: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА,
ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право
та кримінологія; кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Денисов Сергій Федорович,
доктор юридичних наук, професор

ЗАПОРІЖЖЯ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОПРАВСТВА	10
1.1 Методологія та стан дослідження проблем самоправства в кримінології.....	10
1.2 Соціально-правова природа самоправства.....	21
1.3 Кількісні та якісні показники самоправства.....	39
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ 2 ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ САМОПРАВСТВА	59
2.1 Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє самоправство.....	59
2.2 Основні детермінанти самоправства.....	78
2.3 Механізм індивідуальної злочинної поведінки при самоправстві.....	97
Висновки до другого розділу	114
РОЗДІЛ 3 ЗАПОБІГАННЯ САМОПРАВСТВУ	120
3.1 Загальносоціальні заходи запобігання самоправству.....	120
3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самоправству.....	133
3.3 Індивідуальні заходи запобігання самоправству.....	162
Висновки до трього розділу.....	173
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ	226

ВСТУП

Актуальність теми. У правовій державі реалізація громадянами своїх прав має здійснюватися в порядку й у спосіб, визначені законом. “Ніхто не може бути суддею у власній справі” – цей постулат відомий ще з часів Давнього Риму. Порушення відповідних нормативних приписів може спричинити шкоду інтересам фізичних та юридичних осіб. За заподіяння істотної шкоди при порушенні порядку здійснення громадянами своїх прав передбачена кримінальна відповідальність. До таких посягань проти авторитету органів державної влади належить самоправство (ст. 356 КК України).

Упевненість людей у завтрашньому дні – один із головних показників стабільної держави й ефективності роботи її органів. Самовільні, вчинені всупереч встановленому порядку дії є в цьому розумінні фактором, що вносить дезорганізацію в належне функціонування системи державного управління й негативно впливає на всі сфери людської життєдіяльності. Останнім часом самоправні дії характеризуються збільшенням розміру завданої ними матеріальної шкоди та загалом зухвалішим способом вчинення. Зневажливе, егоїстичне ставлення до приватних і публічних інтересів типово для сучасної української дійсності.

Стратегічний курс нашої держави на членство у ЄС та відповідно економічні й політично-правові реформи, спрямовані на забезпечення верховенства права та впровадження європейських стандартів у всі сфери суспільного життя, реалізуються повільно й непослідовно. Реальністю сьогодення стало те, що учасники цивільно-правових і господарських відносин потребують швидкого й ефективного механізму захисту своїх прав і законних інтересів, а влада створити подібний механізм поки не здатна. Неможливість домогтися відновлення справедливості, тривалий розгляд судами цивільних справ, невиконання судових рішень, поряд із недовірою населення до судової системи та правоохоронних органів, значною мірою і зумовлюють прагнення багатьох громадян вирішувати проблеми захисту своїх прав без звернення по

допомогу до держави, нерідко вдаючись до протизаконних дій. Незважаючи на те, що суспільна небезпека самоправства не настільки велика порівняно з іншими злочинами проти авторитету органів державної влади, самоправство демонструє неефективність діяльності управлінського апарату, нездатність держави повною мірою регулювати чимало суспільних відносин (насамперед цивільно-правових), забезпечувати права й законні інтереси суб'єктів цих відносин. За даними офіційної статистики, у 2014 р. в Україні зареєстровано 23 268 злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а за січень-квітень 2015 р. – 10 115 цих злочинів. Частка самоправства серед них становить 11,3% та 14,2% відповідно.

В українській науці питання кримінальної відповідальності за самоправство аналізували, зокрема, П. Андрушко, Л. Дорош, А. Маркевич, М. Мельник, В. Навроцький, О.Тимчук, М. Хавронюк, Н. Ярмиш. Значно більший інтерес цей злочин викликає в інших пострадянських науковців. Слід назвати дисертації О. Соколової (2001 р.), О. Бінковського (2003 р.), О. Кошкіна (2003 р.), Є. Вітмана (2006 р.), С. Ванєєва (2006 р.), В. Капканова (2006 р.), І. Суркова (2006 р.), І. Титенкова (2009 р.), С. Артюшкіної (2012 р.). Питання протидії окремим злочинам проти авторитету органів державної влади аналізували В. Глушков, В. Осадчий, А. Танько. Натомість в Україні немає жодного спеціального кримінологічного дослідження самоправства, без чого неможлива розробка ефективних заходів із запобігання йому. Ці обставини підтверджують актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження відповідає Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету “Кримінально-правова охорона суспільних відносин та запобіжний вплив на злочинність” (державний реєстраційний номер 0105U002568).

Тема дисертації затверджена вченою радою Класичного приватного

університету (протокол № 4 від 26 грудня 2012 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в комплексній кримінологічній характеристиці самоправства, включаючи його детермінацію, особу злочинця, та розробленні на цій основі заходів із запобігання йому.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- з'ясувати сутність самоправства як соціально-правового явища, зокрема, підстави його криміналізації;
- здійснити аналіз кількісних і якісних показників самоправства;
- надати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє самоправство;
- розробити типологію осіб, які вчиняють самоправство;
- проаналізувати та виокремити основні детермінанти самоправства;
- вивчити механізм індивідуальної злочинної поведінки при самоправстві;
- розробити рекомендації щодо загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання самоправству.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері протидії самоправству як злочину проти авторитету органів державної влади.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання самоправству.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить діалектика та сукупність інших методів наукового пізнання, обраних з огляду на поставлену мету, об'єкт, предмет та завдання. У ході роботи автор дотримувався принципів історизму, об'єктивності, конкретності, системності при розгляді об'єкта дослідження. Крім загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція), використано такі методи: *історико-правовий* – для розкриття особливостей генезису самоправства відповідно до соціально-економічних та політичних змін у суспільстві, законодавчих та інших заходів протидії йому (підрозділи 1.1, 1.2); *структурно-функціональний* – для визначення соціальної обумовленості відповідальності за самоправство (підрозділ 1.2); *порівняльно-правовий* – для вивчення законодавства зарубіжних

держав щодо відповідальності за вчинення самоправства (підрозділ 1.2); *формально-юридичний і логіко-семантичний* – для аналізу норм чинного законодавства та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правової регламентації запобігання самоправству (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3); *соціологічний* – для проведення анкетування працівників правоохоронних органів; *статистичні* – для аналізу кількісних і якісних показників самоправства (підрозділ 1.3).

Теоретичною основою дисертації є праці українських і зарубіжних учених з філософії, кримінології, соціології, психології, кримінального права, теорії держави та права, статистики. Нормативну базу роботи становили Конституція України, нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, зарубіжне законодавство.

Емпіричну базу дослідження становлять 205 кримінальних справ (проваджень) про самоправство, розглянутих судами Запорізької, Дніпропетровської, Полтавської та Кіровоградської областей за період 1992–2015 рр., 170 матеріалів про закриття кримінальних справ щодо самоправства за період 2013–2015 рр., 220 протоколів про вчинення самоуправства як адміністративного делікту за період 2005–2015 рр. Проведено анкетування 210 респондентів (співробітників ОВС, адвокатів, прокурорів та суддів). Проаналізовано відповідні статистичні дані Державної судової адміністрації України, МВС України, Генеральної прокуратури України та Верховного Суду України. Здійснено контент-аналіз 375 повідомлень у друкованих ЗМІ та на інформаційних інтернет-порталах за 2013–2015 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в українській науці комплексним кримінологічним дослідженням сутності, детермінації та запобігання самоправству. Основні положеннями, що визначають наукову новизну дисертації, полягають у такому:

уперше:

- сформульовано підстави криміналізації самоправства;
- розроблено кримінологічну характеристику соціально-демографічних,

морально-психологічних та кримінально-правових ознак особи злочинця-самоправця;

– розроблено типологію особи злочинця, який вчиняє самоправство (“кредитори”, “хулігани”, “вимушені самоправці”);

удосконалено:

– положення про те, що самоправство є однією з форм протиправного вирішення майнових спорів, несприятливі тенденції якого зумовлені низкою факторів соціально-економічного, правового, організаційного та соціокультурного характеру;

– твердження про те, що самоправство має підвищену латентність, пов’язану як із масовим небажанням потерпілих звертатися до правоохоронних органів, так і з низькою ефективністю діяльності ОВС (непрофесіоналізм, корупція) та труднощами відмежування кримінально караного самоправства від адміністративного делікту;

набуло подальшого розвитку:

– виокремлення чотирьох найбільш значущих ланок механізму індивідуальної злочинної поведінки самоправства: мотивація; конкретна життєва ситуація (далі – КЖС); несприятливі умови формування особистості злочинця; умови, які сприяють досягненню злочинного результату;

– уточнена класифікація КЖС вчинення цього злочину (нейтральна; конфліктна; провокуюча);

– визначення детермінант вчинення самоправства, серед яких велика кількість конфліктів, пов’язаних із майновими спорами; стійка тенденція закриття кримінальних справ (проваджень) за матеріалами, пов’язаними з вчиненням самоправних дій; складна й тривала процедура судового розгляду цивільних справ; неефективна робота з виконання судових рішень; недостатній рівень кваліфікації працівників ОВС; тотальна недовіра до судів і правоохоронної системи; низька правова культура населення;

– наведено основні напрями запобігання самоправству на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* – як теоретичне підґрунтя для подальших досліджень кримінологічних аспектів самоправства;

– *правотворчій сфері* – при подальшому вдосконаленні законодавства України щодо протидії самоправству;

– *правозастосовній сфері* – для підвищення ефективності діяльності ОВС та прокуратури щодо запобігання самоправству (довідка про впровадження результатів дисертації в діяльність УМВС України в Запорізькій області Запорізької області від 14.04.2015 р.; довідка про впровадження результатів дисертації в діяльність прокуратури Запорізької області від 20.04.2015 р.);

– *навчальному процесі* – при викладанні та вивченні кримінології, при підготовці спецкурсів, підручників, навчальних посібників з кримінології (довідка про впровадження результатів дослідження у навчальний процес Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету від 17.03.2015 р.; довідка про впровадження результатів дослідження у навчальний процес Інституту управління і права ЗНТУ від 26.03.2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на Дванадцятій міжвузівській науково-практичній конференції “Проблеми емпірического изучения преступности” (м. Луганськ, 2013 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми публічного та приватного права” (м. Запоріжжя, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Кримські юридичні читання” (м. Сімферополь, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Правова політика в Україні: питання теорії та практики” (м. Київ, 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 13 публікаціях, з яких: 4 – статті в наукових фахових виданнях України, 1 – стаття в зарубіжному виданні, 8 – матеріали конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох

розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації – 240 сторінок, з них основний текст – 188 сторінок, список використаних джерел – 37 сторінок, додатки – 15 сторінок. Список використаних джерел містить 378 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОПРАВСТВА

1.1 Методологія та стан дослідження проблем самоправства в кримінології

Вітчизняні науковці методологію розглядають як вчення про наукові методи пізнання, систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження, добираються його пізнавальні засоби, методи та прийоми [185, с.63]. Методологію науки можна також визначити як філософське вчення про систему соціально верифікованих (перевірених) принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, зокрема про форми, структуру та функції наукового пізнання [134, с. 11]. Методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення та конструювання методів. Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це – система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це – вчення про цю систему, загальна теорія методу [259, с. 25].

Слід також наголосити на тому, що в цілому поняття методології та методів є в першу чергу філософським, а не юридичним. Переважає підхід, який вбачає в методології частину гносеології, яка досліджує форми і методи наукового пізнання [372, с.96-97]. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання та/або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів та прийомів. Л.Мікешина визначає методологію наукового пізнання як «філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структури та функції наукового знання» [235, с.226].

Г.Гребеньков та Є.Назимко зазначають, що науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття “методологія” і, наводячи існуючі точки зору стосовно її змістовного навантаження та визначень з позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. Найважливіше завдання методології, на їх думку, полягає у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [68, с.22-25]. Зазначені автори за ступенем спільності і сферою дії всі поділяють методи на чотири групи: 1) філософські (зокрема, діалектичний, феноменологічний, герменевтичний); 2) загальнонаукові (системний, порівняльний, історичний); 3) спеціальнонаукові; 4) дисциплінарні [68, с.24].

В радянський період «філософською теорією, методом та методологією наукового пізнання і творчості взагалі» була проголошена саме матеріалістична діалектика. Остання складається із принципів, законів та категорій. Ядро матеріалістичної діалектики складає закон єдності та боротьби протилежностей [341, с.155-157]. Сутність діалектичного методу полягає, по-перше, в його спрямованості на розуміння того чи іншого явища природи, суспільства, культури в єдності його протилежних характеристик, і, по-друге, в баченні будь-якого явища як процесуального-мінливого, що розвивається внаслідок його внутрішньої суперечливості. І в наш час чимало вчених розглядають діалектичний матеріалізм в якості загальної методології для юридичних наук, хоча зрозуміло, що світова філософія аж ніяк не зводиться до цього напрямку. Окрім власне методології, в літературі виділяють також загальні принципи, які мають використовуватися в науковому дослідженні. Серед них, зокрема, виділяють принцип єдності теорії і практики, принцип об’єктивності, принцип всебічності дослідження, принцип єдності історичного і логічного, принцип системності, принцип детермінізму, принцип діалектичного розвитку. Як видно, чимало з них явно спираються на діалектичний матеріалізм.

Розуміння методології в правових науках в цілому також переважно ґрунтується на постулатах радянської науки. Наприклад, О.Скакун вважає загальним методом всіх суспільних наук метод філософської діалектики (матеріалістичної та ідеалістичної), який ґрунтується на загальних закономірних зв'язках розвитку буття і свідомості [306, с.13]. М.Кравчук також наполягає на використанні і подальшому розвитку в юридичних дослідженнях саме діалектичного методу [155, с.116]. Більш обережний в своїх оцінках і міркуваннях відомий український вчений П.Рабінович, який, оцінюючи методологію юридичної науки, вказує, що вона являє собою систему філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових та спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні та теоретичні), а також вчення про їх використання в пізнанні праводержавних закономірностей [282, с.215]. На думку М.Панова методологія науки розуміється як система методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка у такій якості становить комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [261, с. 27].

Аналогічно міркують й кримінологи. Так, І.Даньшин визначає методологію як набір відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів і категорій, а також логічних принципів та прийомів, якими користується наука при описі та аналізі різних аспектів об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових знань про них [181, с.12]. Методику кримінологічних досліджень цей вчений розуміє як «сукупність методів, що використовуються у кримінологічних дослідженнях, спеціальних технічних прийомів для результативного використання того або іншого метода, а також аналіз зібраного з їх допомогою емпіричного матеріалу» [74, с. 137]. А.Закалюк вважає, що предмет методології науки становлять сукупність теоретичних передумов, методів та засобів наукового дослідження. Джерелами наукової методології є: 1) світоглядні постулати філософії щодо сутності

пізнання, його меж і можливостей, абсолютності та відносності знання; 2) загальні гносеологічні закономірності, принципи, ступені пізнання; 3) логічні залежності та зв'язки, методи і способи наукового пізнання, що формує сама наука [105, с.89-90]. При цьому науковець впевнений, що саме діалектичний метод становить основу методології будь-якої науки [105, с. 92]. О.Шостко наголошує на тому, що зараз у вітчизняній кримінології базовою є методологія теорії діалектики. Її основним постулатом є твердження про суцільний взаємовплив та взаємодію об'єктів світу в різний спосіб та різними формами. Фактично мова йдеться про зв'язок, коли при певних умовах одне явище, процес (причина) з різним ступенем обов'язковості обумовлює стан іншого. У науці це явище визначається категорією «детермінізм». У класичній теорії детермінізм окреслюється лише безпосередньою причинністю, що тлумачилася виключно механістично [180, с.32]. Водночас сучасні українські науковці висловлюють і критичні міркування щодо діалектичного матеріалізму, наголошуючи на необхідності оновлення методологічного інструментарію правових наук [139, с.24-25; 252, с. 35-39].

Своєрідною альтернативою діалектиці та іншим схожим методам є теорія соціального натуралізму українського кримінолога О.Костенка, який вважає її методологією всіх юридичних наук, включаючи кримінальне право та кримінологію. Сутність цього підходу полягає у розумінні права як соціальної форми законів природи, а також у сподіваннях на перспективи вирішення ключових теоретичних і практичних проблем кримінології шляхом використання положень про узгодження юридичних норм із законами природи [152]. Значною специфікою на фоні в основному традиційних підходів українських вчених до питань методології юридичних наук, включаючи і кримінологію, відрізняються міркування П.Сердюка, який, зокрема, вважає, що єдине, що дає діалектика для пізнання правових явищ полягає в усвідомленні закономірності про те, що все змінюється, а тому діалектика тяжіє до релятивізму, який є її крайнім проявом [305, с.26-27]. Характерно також, що в

багатьох сучасних працях з методології науки, соціології та кримінології діалектика як метод взагалі не згадується [88; 154; 218; 227].

Залежно від конкретики методологічного аналізу переважно виділяють два рівні методології. На першому, найбільш високому рівні, перебуває загальна методологія, яка полягає в реалізації загального підходу до вивчення всіх об'єктів і явищ дійсності. Загальна методологія складає, так би мовити, загальнометодологічну директиву при проведенні будь-якого дослідження. Другий рівень займає галузева (спеціальна) методологія конкретної наукової галузі. Тут має місце відбір із загальнометодологічного арсеналу відповідних необхідних і достатніх положень і їх застосування в процесі пізнання певного об'єкта або явища [235, с. 52].

У зв'язку з цим про методологію кримінологічної науки можна говорити як про одну з галузевих (спеціальних) методологій. Кримінологія використовує ті філософсько-діалектичні закони і категорії, ті логічні принципи і прийоми, а також ті вимоги теорії пізнання, що є необхідними та достатніми для вивчення свого предмета і пошуку нових знань про нього. Методи кримінології (як і будь-якої іншої науки) складаються з чотирьох частин: 1) ті методи, які прямо впливають із філософського діалектичного методу; 2) загальнонаукові; 3) методи інших наук; 4) методи певної науки, які є результатом і частиною розвитку її власної теорії (теорій). Теоретичними загальнонауковими методами є аналіз і синтез, логічний, абстрагування, порівняння, гіпотези, історизм, системно-структурний; перехід від абстрактного до конкретного [298, с.160]. До емпіричних методів належать спостереження та експеримент. При дослідженні всі ці методи мають застосовуватися комплексно, що дає змогу створити цілісну об'єктивну картину (кримінологічну характеристику) певного виду злочину. Серед методів інших наук найбільш широко використовуються насамперед соціологічні (опитування, вивчення документів, анкетування) та психологічні (біографічний, тестування). В кримінологічних дослідженнях також широко використовуються статистичні методи. Г.Аванесов наголошує на тому, що методологія включає не тільки технічні прийоми дослідження, але і –

у першу чергу – принципові теоретичні положення та аксіоми світоглядного характеру. Науковець пише про два джерела методології кримінології (як і будь-якої іншої науки) – філософію та теоретичний досвід, накопичений цією наукою [1, с.97-98]. Кримінологічні дослідження безпосередньо спираються на філософський фундамент (загальна методологія); існує також приватна (спеціальна) методологія, яка спирається на досягнення самої кримінологічної теорії). Методологія – це своєрідна стратегія, методика – тактика, а техніка – маневр у вирішенні дослідницьких завдань [1, с.100].

У кримінологічній літературі поряд із терміном «методологія» використовуються і такі поняття, як «метод», «методика», «процедура наукового дослідження». Метод – це шлях збору та обробки зібраних даних про будь-яке явище кримінологічної властивості. Методика – поняття, яким визначається сукупність методів, що використовуються для отримання знань певної властивості, включаючи їх послідовність і взаємозв'язок на різних етапах наукового дослідження, а також аналіз зібраного матеріалу. Кримінологічні дослідження здійснюються відповідно до раніше розроблених науково-прикладних процедур, які передбачають загальну систему дій і способів організації всього дослідження. В цілому методологія, метод і методика співвідносяться як філософські категорії загального та спеціального (окремого), перебувають у діалектичних зв'язках та залежностях.

Методологічну основу дисертаційного дослідження самоправства становить діалектичний метод пізнання, що базується на загальних законах і категоріях діалектики (єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечення, переходу кількісних змін в якісні). Діалектичний метод пізнання націлює на розкриття сутності досліджуваного суспільного явища шляхом встановлення його істотних ознак, стійких і випадкових зв'язків і залежностей, виходячи із всезагальних форм буття матерії, універсальних законів її розвитку в об'єктивній дійсності. Особливість діалектичного методу полягає в тому, що він спрямовує науковий пошук на виявлення протиріч в об'єкті пізнання, встановлення закономірностей існування та тенденцій розвитку. Методологічна

функція діалектичного методу полягає також в установлених принципах здійснення пізнавальної діяльності, серед яких найголовнішими є об'єктивність, історизм, детермінізм, системність, сходження від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного. Окрім цього, методологічне значення діалектичного детермінізму полягає у всебічному і глибинному пізнанні комплексу об'єктивних та суб'єктивних, матеріальних й ідеальних факторів, що породжують самоправство, впливають на його кількісні параметри та структурні характеристики.

Системний принцип пізнання самоправства передбачає міждисциплінарний підхід до вивчення цього складного й багатоаспектного явища суспільного буття. Загалом системний метод (підхід) являє собою сукупність загальнонаукових методологічних принципів, в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем, тобто цілісної множини елементів в єдності відносин і зв'язків між ними [341, с.612-613; 372, с.135]. Цей метод тісно пов'язаний із структурно-функціональним аналізом, з яким його пов'язує оперування поняттями «структура» і «функція», акцент на вивчення різнотипних зв'язків об'єкта. Системний підхід є як методологічною орієнтацією, так і певною точкою зору, з якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкта), а також принципом, який керує загальною стратегією дослідження [24, с. 73]. Для системного методу характерним є цілісний розгляд певної сукупності об'єктів – матеріальних або ідеальних – при якому з'ясовується, що їх взаємозв'язок і взаємодія приводить до виникнення нових інтегративних властивостей системи, які відсутні у складових об'єктів [295, с.176]. Д.Керимов наголошує, що системний підхід до правових явищ передбачає їх комплексне дослідження, яке в першу чергу потребує з'ясування якостей системності та структурно-функціональних залежностей [136, с.247].

Тільки шляхом синтезу філософських, соціологічних, психологічних, економічних, політико-ідеологічних, педагогічних знань і теоретичних напрацювань наук кримінології, кримінального права, інших юридичних та соціальних наук з досліджуваної проблематики можна вийти на якісно новий

рівень цілісного пізнання самоправства як об'єкта дослідження, створити нову теоретичну модель, що базуватиметься на єдності різноманіття багатогранних форм і проявів цього явища, розкритті не тільки специфічних предметних закономірностей, а й з'ясуванні місця та ролі феномену у більш широкій системі взаємозв'язків суспільних явищ та процесів соціальної дійсності. Принцип сходження від абстрактного до конкретного пронизує всі стадії пізнавального процесу, спрямовує хід логічного мислення і відбиття сутності та змісту самоправства за допомогою категоріально-понятійного апарату.

Таким чином, в процесі роботи над дисертацією, окрім діалектики та загальнонаукових методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція), були використані такі методи дослідження: історико-правовий – для розкриття особливостей генезису самоправства залежно від змін соціально-економічному розвитку суспільства, законодавчих та інших заходів протидії йому; структурно-функціональний – для визначення соціальної обумовленості самоправства; порівняльно-правовий – для вивчення законодавства іноземних держав щодо відповідальності за вчинення самоправства; формально-юридичний та логіко-семантичний – для аналізу норм чинного законодавства та формулювання пропозицій із удосконалення правової регламентації запобігання самоправству; соціологічний метод – для проведення анкетування працівників правоохоронних органів; статистичні методи – для аналізу кількісних та якісних показників самоправства.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають 205 архівних кримінальних справ про самоправство, розглянутих судами Запорізької, Дніпропетровської, Полтавської та Кіровоградської областей за період 1992–2015 рр., а також дані, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень України. Окремо були вивчені 170 матеріалів про закриття кримінальних справ щодо самоправства за період 2013–2015 рр. та 220 протоколів про вчинення самоуправства як адміністративного делікту за період 2005-2015 рр. (в межах Запорізької області). За спеціально розробленою анкетною нами було проведено анкетування 210 респондентів – співробітників

МВС, адвокатів, прокурорів та суддів із кримінологічних питань самоправства. Проаналізовано також відповідні статистичні дані МВС України, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України та Державної судової адміністрації України щодо стану і динаміки самоправства. Був також здійснений контент-аналіз 375 повідомлень у друкованих ЗМІ та на інформаційних Інтернет-порталах за період 2013-2015 рр. на предмет наявності та змісту інформації про реальні або ймовірні факти вчинення самоправства в нашій державі [Додаток В].

В роботі над дисертацію автор спирався на загальнотеоретичні праці таких відомих українських кримінологів, як, зокрема, О.Бандурка, А. Бойко, В. Голіна, Б.Головкін, Л. Давиденко, І.Даньшин, О.Джужа, С.Денисов, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Кальман, О.Костенко, О.Литвинов, В.Матвійчук, М. Мельник, В. Туляков та ін. В дисертації використано також праці пострадянських науковців, зокрема, Г.Аванесова, Ю.Антоняна, Я.Гілінського, А.Долгової, А.Жалінського, С.Іншакова, В.Кудрявцева, Н.Кузнецової, В.Лунєєва, Д.Шестакова.

Розглядаючи стан дослідження проблем самоправства слід зазначити, що в українській юридичній науці самоправство аналізується виключно в кримінальному-правовому аспекті, тобто характеризуються питання його кваліфікації та кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст.356 КК України (П.Андрушко, В.Навроцький, М.Хавронюк, Н.Ярмиш, Л.Дорош, М.Мельник). Історію розвитку кримінальної відповідальності за самоправство та деякі ознаки об'єктивної сторони складу цього злочину розглянув А.Маркевич [222; 223]. Питання адміністративної відповідальності за самоуправство в своїй дисертації (2012 р.) докладно проаналізувала Ю.Чаплинська [353]. Питання протидії окремим злочинам проти авторитету органів державної влади аналізували, зокрема, В.Глушков, В.Осадчий, А.Танько, О.Литвинов. Натомість в українській науковій літературі відсутні роботи, в яких би йшлося саме про кримінологічну характеристику цього злочину.

Значно більший інтерес питання кримінальної відповідальності та протидії самоправству викликає у російських вчених, про що свідчить декілька дисертацій, захищених в цій державі. Слід назвати дисертації О.Соколової (2001 р.), О.Біньковського (2003 р.), А.Кошкіна (2004 р.), Є.Вітмана (2006 р.), С.Ванєєва (2006 р.), В.Капканова (2006 р.), І.Суркова (2006 р.), І.Тітенкова (2009 р.), С.Артюшкіної (2012 р.). В деяких із них аналізуються окремі кримінологічні аспекти самоправства. Доцільно стисло зупинитись на найбільш важливих положеннях окремих із цих дисертацій. О.Соколова [311], Є.Вітман [48], А.Кошкін [153] та В.Капканов [132] в своїх роботах стисло досліджують питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за самоправство. Так, О.Біньковський в своїй роботі, окрім кримінально-правових аспектів самоправства, проаналізував кримінологічні аспекти цього злочину. Зокрема, ним проаналізована особистість злочинця, який вчиняє самоправство, запропонована їх типологія, досліджено причини і умови його вчинення, роль особистості потерпілого в механізмі вчинення самоправства, заходи загального і спеціального попередження. Корисною є запропонована ним класифікація особи самоправця, а також акцентування уваги на необхідності вжиття комплексних заходів з метою запобігання цьому злочину, включаючи оздоровлення економіки, стабілізацію фінансово-економічної ситуації, підвищення ефективності правозастосовчої практики та діяльності судів [22]. І.Сурков в дисертації, окрім аналізу питань кримінальної відповідальності, дає кримінологічну характеристику самоправства, включаючи його детермінанти (ключове значення він надає соціально-економічним чинникам), аналізує особу злочинця та заходи профілактики цього злочину, включаючи вдосконалення чинного законодавства та посилення санкції відповідної статті [319].

Дисертація І.Тітенкова в цілому присвячена кримінальній відповідальності за самоправство, однак в ній розглядається більш широкий спектр питань, зокрема, питання соціальної обумовленості цього злочину (критерії криміналізації), історія розвитку кримінального законодавства щодо самоправства, досвід зарубіжних держав у протидії самоправству, окремі

аспекти профілактики цього злочину. Заслуговує на увагу думка цього вченого про те, що суспільна небезпека самоправства полягає не тільки в заподіянні істотної шкоди встановленому державою порядку вчинення певних дій та іншим суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, але й у тому, що така шкода може носити невизначений характер і може призвести до якісних негативних зміни соціуму. Механізм злочинної зміни об'єкта, що охороняється, на його думку, включає розрив соціального зв'язку управлінських відносин [326]. І.Тітенков констатує також, що в останнє десятиліття в Росії простежується тенденція до збільшення кількості кримінально-караного самоправства. Про це свідчать, зокрема, дані офіційної статистики: щороку кількість вказаних злочинів в РФ зростає приблизно на 500-600. Цей автор підтримує прогнози кримінологів про те, що ця тенденція збережеться і в майбутньому [326].

С.Ванєєв у своїй дисертації обґрунтовує положення про те, що родовим об'єктом самоправства є відносини в сфері здійснення державними органами та органами місцевого самоврядування сукупності повноважень, що реалізуються в результаті державної управлінської діяльності, тобто державної влади; видовим об'єктом самоправства він вважає відносини, які складаються з приводу компетенції і порядку діяльності органів влади та місцевого самоврядування, організацій у їхніх відносинах між собою та окремими громадянами; безпосереднім об'єктом самоправства є відносини в сфері державного та місцевого управління, за допомогою яких забезпечується реалізація громадянами їх суб'єктивних прав і здійснення юридично значущих дій [33]. Самоправство порушує порядок державного управління, а самоуправні дії виражаються у самовільному здійсненні свого дійсного або гаданого права. С.Ванєєв вважає за доцільне, аби кримінальна відповідальність за самоуправство наставала лише за явно незаконні порушення чужого права, при умові, що це спричинило суттєву шкоду громадянам або юридичним особам.

С.Артюшкіна в своїй роботі досліджує переважно питання кримінально-правового характеру, проте окремі із них мають більш широке значення, в тому

числі й кримінологічне. Так, в роботі вона аналізує, зокрема, історію розвитку законодавства щодо протидії самоправству, підстави його криміналізації, зарубіжний досвід протидії цьому злочину. Окрема глава дисертації С.Артюшкіної присвячена кримінологічній характеристиці самоправства, в якій вона досліджує масштаби поширення цього злочину в сучасній Росії, його ключові детермінанти, ознаки особистості самоправця, аналізує питання його попередження. Слушними є міркування цієї дослідниці щодо необхідності здійснення комплексних заходів із запобігання самоправству, які б включали соціально-економічні, організаційні, управлінські, культурні та правові заходи [13].

1.2 Соціально-правова природа самоправства

В цілому під самоправством розуміють самовільне вчинення особою певних дій. Самоправство як злочин – «це самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорюється окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника» (ст.356 КК України) [172].

Важливим для розуміння соціальної сутності самоправства є його відмежування від самозахисту цивільних прав, з яким воно має певну схожість. Так, ст. 19 ЦК України встановлює, що «особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства» [350]. О.Антонюк у цьому зв'язку зазначає, що право на самозахист є типовим для цивільного права, адже

правова активність суб'єктів має тут юридично значимий характер. Це право забезпечує оперативний, дієвий, економний захист, сприяє зростанню соціальної активності і правосвідомості, зміцненню законності та правопорядку. Визначення ж меж цього права спрямоване на забезпечення соціального миру та стабільності у суспільстві. Норми щодо здійснення права на самозахист утворюють субінститут цивільного права, який входить до інституту правового захисту. Ця авторка наголошує на тому, що самостійна ж діяльність особи щодо захисту, як і діяльність інших суб'єктів захисту, має свої особливості та здійснюється у певному порядку і певними способами, що дозволяє виділити чотири форми здійснення захисту: судову, адміністративну, нотаріальну й особисту, якою і є самозахист [7, с. 12].

Із прийняттям Конституції України право на самозахист набуло подальшого розвитку, оскільки у ч.5 ст.55 була закріплена загальна норма про право людини захищатися будь-якими не забороненими законом засобами [145]. Позитивним є те, що під час закріплення цього права у ЦК України був використаний вироблений юридичною наукою термін “самозахист”, який охоплює всі дії щодо самостійного захисту. Таким чином, у ст.19 ЦК України передбачено право особи самостійно обирати заходи самозахисту або застосовувати заходи, передбачені у законодавстві чи у договорі. Аналіз норм цивільного законодавства свідчить про розширення переліку законодавчо врегульованих заходів самозахисту порівняно з радянським законодавством [8, с. 25-26; 9, с. 100-101].

Загальними критеріями правомірності самозахисту в цивільно-правовій доктрині вважають такі: а) заходи самозахисту не повинні бути заборонені законом і суперечити моральним засадам суспільства; б) заходи самозахисту мають відповідати змісту права (інтересу), яке порушено, чи відносно якого існує реальна загроза порушення; характеру дій, якими воно порушено чи якими створена загроза порушення (бути необхідними та достатніми); наслідкам порушення, які наступили або могли реально наступити. Оскільки у законодавстві містяться заборони не щодо засобів захисту, а стосовно певних

дій з ними, то саме діяльність, спрямована на самозахист, а не засоби, як це зазначається у ч.1 ст.19 ЦК України, має бути така, що не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства. Окрім того, відповідати змісту права, яке порушено, характеру дій, якими воно порушено, та наслідкам порушення має не лише спосіб самозахисту, як це зазначається у ч.2 ст.19 ЦК України, але й сама діяльність щодо самостійного захисту, адже особа може обрати спосіб захисту, який буде відповідати посяганню, але під час його реалізації вийти за межі правомірності. Таким чином заходи, спрямовані на самозахист, є неправомірними, якщо вони заборонені законом чи суперечать моральним засадам суспільства або не відповідають характеру порушення і призвели до заподіяння невідповідної шкоди [7, с.16]. Схожі умови правомірності самозахисту цивільних прав наводять й інші українські цивілісти [249, с. 18-19]. На думку Є.Харитонова, самозахист допускається за таких умов: наявність порушення цивільного права або протиправного посягання на своє право або право третьої особи; відсутність законодавчої заборони застосування обраного стороною способу самозахисту та його відповідність моральним засадам суспільства; адекватність обраного механізму самозахисту характеру правопорушення (протиправного посягання); спрямованість на протидію правопорушенню [351, с. 24]. З.Ромовська зазначає, що засобом протидії порушенню прав не може бути те, що має ознаки злочину або адміністративного правопорушення. Власне самоуправство, на її думку, є проявом особистої сваволі, коли особа діє на власний розсуд всупереч порядку вирішення певного питання, що встановлений законом або договором [291, с.537-540]. Прикладом легального самозахисту цивільних прав є притримання речі кредитором (ст. 594 ЦК України). Водночас, як підкреслює З.Ромовська, «задоволення особою свого інтересу за допомогою самоуправства не можна вважати самозахистом» [291, с.541].

Формами самозахисту цивільних прав нерідко вважають норми кримінального права щодо необхідної оборони та крайньої необхідності. Проте підставою для реалізації права на самозахист є будь-яке порушення прав, у той

час як підставою для дій, наприклад, в стані необхідної оборони є наявне посягання, а крайньої необхідності – існуюча реальна небезпека, що загрожує самому «шкіднику» або іншим особам. Але, не дивлячись на ці особливості, необхідна оборона і крайня необхідність іноді можуть виступати способами здійснення самозахисту. Виходячи з вищевикладеного, самозахист прав допускається в разі наявного посягання на право, яким особа володіє на законних підставах, якщо при його реалізації застосовувались заходи, які відповідають характеру та змісту посягання, а також не були перевищені межі дій, необхідних для забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідації його наслідків. Отже, правоохоронним та правозастосовним органам на практиці необхідно брати до уваги всі вищезазначені особливості самозахисту, з метою правильної кваліфікації злочинного самоправства і відмежування його від правомірного самозахисту.

Також нерідко із самоправством ототожнюють рейдерство. В нашій державі останнім часом доволі часто засоби масової інформації рясніють заголовками щодо рейдерства. На законодавчому рівні це поняття не визначене, оскільки є доволі складним явищем та має багатоступінчасту структуру. Склад такого злочину як самоправство в даному випадку можливо розглядати лише як складову частину рейдерства. Переважно під рейдерством розуміють протиправну діяльність організованих злочинних угруповань із привласнення чужого майна шляхом шахрайства, із використанням неправосудних судових рішень за співучасті корумпованих чиновників. Іншими словами, рейдерство – це незаконне захоплення підприємства з метою заволодіння його активами та з використанням незаконних методів і засобів (кримінальне рейдерство) або недружнє чи вороже поглинання підприємства з використанням законних (правових) засобів з тією ж метою [35; 286].

Однак, як показує практика, в Україні до кримінальної відповідальності за рейдерство притягнути винну особу дуже складно. Основною проблемою при виявленні таких кримінальних правопорушень є завуальованість вчинюваних діянь. Дії злочинців спрямовані передусім на «розмивання»

наявності умислу на вчинення послідовного ряду кримінальних правопорушень, об'єднаних однією метою, що ускладнює встановлення та доведення винності конкретних осіб. На практиці кожна окрема рейдерська дія, на перший погляд, не виглядає як частина системи взаємопов'язаних суспільно небезпечених діянь. Винна сторона надає таким діям вигляду звичайного комерційного чи господарського конфлікту інтересів власників акцій, витребування комерційного боргу тощо. Якщо ж потерпіла сторона звертається до правоохоронних органів або в суд, то найчастіше їй важко або неможливо обґрунтувати свою позицію про те, що вона потерпає саме від кримінально-протиправних дій з боку іншої сторони. Тому при таких умовах звичайні заходи правового та організаційного характеру, спрямовані на протидію рейдерським захопленням, є неефективними.

На законодавчому рівні були спроби внесення змін з метою встановлення та підвищення відповідальності щодо вищезазначених протиправних дій. Так, 10 жовтня 2013 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», який, по суті, ввів кримінальну відповідальність за вчинення рейдерських дій, а саме розділ VII Особливої частини КК України доповнений наступними статтями: 205-1 (Підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб підприємців); 206-2 (Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації); санкцією статті 341 (Захоплення державних або громадських будівель чи споруд) було встановлено обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [272]. Такі нововведення були спрямовані на зміну ситуації, за якої рейдери в Україні уникали відповідальності.

Поширення рейдерства в нашій державі пов'язане не тільки з відсутністю однозначної політики щодо його визначення та закріплення на законодавчому рівні, зокрема у КК України норм, які передбачають відповідальність за дії, пов'язані з цим явищем (до 2013 р.), але й з недосконалістю ринкових

інструментів перерозподілу власності, відсутністю ринкових механізмів оцінки ліквідних активів підприємств, нечіткою і непрозорою системою реєстрації прав власності, низькою інформаційною прозорістю акціонерних товариств, збільшенням корпоративних конфліктів, пов'язаних із недосконалістю корпоративного законодавства, і, безумовно, надзвичайно високим рівнем корупції в Україні. Отже, стає цілком очевидним, що проблема не тільки в прогалинах діючого законодавства, а й у відсутності політичної волі окремих чиновників змінити таку ситуацію.

В цілому суспільна небезпека злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян полягає в тому, що вони протидіють нормальній управлінській діяльності таких органів, призводять або можуть призвести до послаблення їх авторитету, спричиняють або можуть спричинити шкоду здоров'ю, гідності чи власності громадян та іншим об'єктам, що охороняються законом. Одним із важливих завдань управління слід вважати протидію зовнішнім дезорганізуючим факторам, охорону соціальної системи від небезпечних факторів, від свавілля окремих осіб. Відносини між людьми з приводу здійснення функцій управління не створюють матеріальних благ і духовних цінностей, але вони є обов'язковою та важливою умовою розвитку економічних, політичних, майнових та інших суспільних відносин.

Слід зазначити, що в науці немає єдності думок щодо родового об'єкта цієї групи злочинів. Так, Л.Дорош вважає, що злочини проти авторитету органів державної влади в цілому істотно порушують суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, протидіють їх нормальній діяльності, послаблюють авторитет, заподіюють шкоду правам фізичних та юридичних осіб [171, с.429]. На думку інших вчених родовим об'єктом вказаних злочинів є відносини, що регулюють порядок діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а також діяльність об'єднань громадян [330, с. 541]. Окремі автори визначають, що родовим об'єктом злочинів даного виду є відносини між органами

управління з одного боку і громадянами з другого, які виникають із здійснення адміністративно-розпорядчих функцій в межах взаємних прав та обов'язків і забезпечення нормальної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян при реалізації державного будівництва [170, с. 435].

На думку А.Удода, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XV Особливої частини КК України, є суспільні відносини у сферах правоохоронної та адміністративної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і фізичних осіб, офіційного документообігу та виконання цивільно-правових зобов'язань [331, с.4]. А.Соловійова зазначає, що авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може розглядатись як складова частина порядку управління. «Якщо визначити родовий об'єкт примушування до виконання (невиконання) цивільно-правових зобов'язань лише як авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, то таке визначення призведе до того, що деякі злочини будуть просто не вписуватись в таке вузьке поняття» [312, с. 51], – пише ця дослідниця. Вона вважає, що, посягаючи на конкретне – діяльність компетентних органів, певний порядок управління, шкода завдається й абстрактному – авторитету таких органів. З урахуванням викладеного авторка пропонує таке визначення родового об'єкта злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена статтями розділу XV Особливої частини КК України: це – нормальна управлінська діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) та органів місцевого самоврядування, авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян [312, с. 51-52]. На думку І.Давидович, за допомогою норм розділу XV Особливої частини КК України законодавець охороняє як сукупність усіх видів діяльності держави (державне управління у широкому його розумінні), так і діяльність недержавних утворювань або й діяльність окремих громадян, яка здійснюється з метою реалізації публічних (загальних)

інтересів (громадське управління). Тому в якості родового об'єкта злочинів, склади яких передбачені у даному розділі, вона пропонує розглядати так зване «публічне управління» [70, с. 25]. А.Танько робить висновок про те, що вказані злочини посягають саме на ті суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та авторитет у їх діяльності [320, с. 14].

Суспільна небезпека власне самоправства полягає в тому, що воно порушує певний порядок реалізації громадянами своїх прав і обов'язків, спричиняє значну шкоду державним, громадським інтересам або правам та інтересам окремих громадян [170, с.531]. Об'єктом цього злочину вчені переважно вважають встановлений законом або іншим нормативно-правовим актом порядок здійснення своїх прав і обов'язків, а також права та інтереси фізичних і юридичних осіб, які охороняються законом. На думку А.Маркевича, об'єктом власне самоправства є встановлений законом порядок реалізації фізичними та юридичними особами своїх прав і виконання обов'язків, авторитет органів державної влади [222, с. 287]. В період дії КК УРСР 1960 р. самоправство належало до групи злочинів проти порядку управління [173]. Аналізуючи цей склад злочину, В.Навроцький у свій час зазначав, що самоправство посягає саме на авторитет органів державного управління [245, с.576]. Аналогічний підхід зберігся в кримінальному законодавстві Росії (ст.330 КК РФ), в якому самоправство віднесено до злочинів проти порядку управління [335]. Окрім кримінальної відповідальності, за самоправні дії, які не заподіяли значної шкоди інтересам потерпілого, чинне законодавство передбачає ще й адміністративну відповідальність (ст. 186 КУпАП) [140]. Водночас чіткого визначення змісту оціночного поняття «значна шкода» в законодавстві або хоча б у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України немає. Доктринальні рекомендації навряд чи можуть суттєво допомогти слідчим або суддям. Так, відомий вчений П.Андрушко зазначає, що «питання про визнання заподіяної шкоди значною вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням всіх обставин справи» [248, с.324].

Близьким за соціально-правовою сутністю до самоправства є такий злочин, як примушування до виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст.355 КК України), яка є спеціальною нормою щодо самоправства. У цьому зв'язку А.Соловйова вважає, що співвідношення між ст.ст. 355 і 356 КК України є особливим видом конкуренції кримінально-правових норм, а саме як частковою (неповною) конкуренцією загальної та спеціальної норм. Спеціальна норма (ст. 355) набула додаткових ознак, що характеризують даний вид злочину більш повно, порівняно із загальною нормою (ст. 356), так що склад злочину, передбачений ст. 355, досить суттєво виходить за межі самоправства [312, с. 125-126; 313, с.12-16].

Ю.Чаплинська, аналізуючи адміністративно-правову протидію цьому делікту, підкреслює, що адміністративне законодавство України, яке встановлює відповідальність за самоуправство, у своєму розвитку пройшло ряд етапів, що відображають стан державної політики на певному етапі розвитку українського суспільства у сфері забезпечення насамперед права власності, інших прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави й співвідношення між адміністративно-правовими та кримінально-правовими способами їх захисту. На думку Ю.Чаплинської, при розмежуванні адміністративно-караного та злочинного самоправства слід враховувати, що розмір шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, повинен бути менше значного розміру шкоди, заподіяної злочином; злочин передбачає наявність факту оспорюваності правомірності самоправних дій громадянином або підприємством; при вчиненні злочинного самоправства шкода може заподіюватися інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника, а при адміністративно-караному – безпосередньо громадянам або державним чи громадським організаціям [353, с.54].

В контексті аналізу соціально-правової сутності самоправства доцільно також стисло проаналізувати генезу відповідальності за цей злочин в історичному аспекті. Вперше норми про самоправні дії з'явилися ще у Стародавньому Римі [315, с.131-133]. Вони, безсумнівно, вплинули на

давньоруське законодавство у розвитку уявлень про самоправство як про негативне явище. В період широкого застосування приватної влади, право помсти або самосуду, що знаходиться в розпорядженні останньої, дозволяло потерпілій особі самостійно застосовувати силу до винного і вимагати від нього компенсувати заподіяну шкоду. Деякі обмеження в застосуванні самосуду з'явилися лише з Руською Правдою. Новий етап у формуванні норми про самоправство слід пов'язати з розвитком приватновласницьких відносин. Посилюється позиція законодавця по відношенню до самосуду: він отримав статус самостійного злочину. Далі, в процесі еволюції кримінально-правової норми, найбільш яскравою ознакою самоправства стає самовільний характер здійснюваних дій як юридична ознака, здатна об'єднати всі форми самоправної поведінки в єдине ціле. С.Бігун із цього приводу зазначає, що самоправство почало офіційно трактуватись самосудом з появою судів, установ, де здійснювався такий вид діяльності як судочинство, яке здійснює держава, а не приватні особи [21, с. 4].

В Російській імперії, до складу якої із 1654 р. увійшла і Україна, в період царювання Петра I відбулася ломка стереотипів у розумінні предмета самоправства: раніше під самоправством розумілась суперечка у зв'язку з претензіями з приводу майна або боргових зобов'язань; пізніше самоправством стали називати свавілля, супроводжуване насильством, причому в якості злочину виділяли саме непокору законному порядку вирішення спірної ситуації, тобто розглядали самоправство як злочин проти порядку управління і суду. Ці положення були закріплені у військових статутах. Свого подальшого розвитку норми про самоправство знайшли в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. [319, с.66-67]. За цим актом, самоправно діяв той, «хто і в разі завданої йому певної несправедливості або ж невиконання законних його вимог замість того, щоб просити про задоволення належним встановленим на той порядок, вживе для цього самовільно будь-які, поєднані з насильством, заходи» (ст.300) [293, с.254]. Всі самоправні дії повинні були володіти єдиною ознакою: вчинятися всупереч «належного, встановленого на

те порядку». До речі, ця норма знаходилася саме у розділі проступків проти порядку управління. Із прийняттям в Російській імперії у 1864 р. «Статуту про покарання, які накладаються мировими судьями», самоправство стало розглядатися як злочин проти особистості (ст.142) [294, с. 315]. Дискусійними у той період стали питання про співвідношення публічного і приватного аспектів у понятті самоправства.

Наступний період становлення норми про самоправство припадає на жовтневу революцію 1917 р. в Росії та захоплення України більшовиками. У 1922 р був прийнятий КК УРСР, в якому існувала стаття, яка передбачала кримінальну відповідальність за «самоправство, тобто самовільне здійснення ким-небудь свого дійсного або уявного права, вчинене із порушенням такого ж права іншої особи» [222, с.293]. У 1927 р. був прийнятий новий КК УРСР, де норма про самоправство містилася у ст. 90 і її зміст був дещо змінений: «самоправство, тобто самовільне, поза встановленої влади, здійснення ким-небудь свого дійсного або уявного права, оспорюваного іншою особою» [222, с.293]. В обох цих кодексах УРСР (1922 р. та 1927 р.) статті про самоправство містилися в розділі «Злочини проти порядку управління». В КК УРСР 1960 р. під самоправством розумілося «самовільне, всупереч встановленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорюється іншою особою або державним чи громадським підприємством установою чи організацією, якщо такими діями було заподіяно істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян» (ст. 198) [173]. Сучасний період розвитку аналізованої норми визначається прийняттям нині чинного Кримінального кодексу України 2001 р., в якому самоправство віднесено до злочинів проти авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян [172].

Таким чином, норма про самоправство пройшла тривалий шлях розвитку. Починаючи із договорів руських князів, які містили лише «відтінок» сучасної норми про цей злочин, далі положення про самоправство втілилось у Руській правді, Литовських статутах, «Правах, за якими судиться малоросійський

народ». Із другої половини XVIII ст., коли територія України була розділеною між Росією та Австрією, норми, які стосувались самоправства розмістились у Соборному уложенні 1649 р. та Кримінальних кодексах Австрії, Польщі, Угорщини відповідно. Вперше стаття із назвою «самоправство» з'явилась в Російській імперії в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Згодом знайшла своє місце і у «Статуті про покарання, які призначаються мировими суддями» 1864 р. Із 1920 р. розпочалися перші спроби кодифікації радянського кримінального права. І як результат, були прийняті Кримінальні кодекси 1922 р., 1927 р. та 1960 р., в яких норма про самоправства знайшла своє відображення у ст.ст. 103, 90 та 198 відповідно [222, с. 295].

Ю. Чаплинська, на основі історико-правового аналізу законодавчих актів різних часів української державності, виокремлює та характеризує чотири періоди генезису відповідальності за самоуправство в адміністративному аспекті: становлення української державності (з X по XVII ст.), російський (імперський) (XVII – початок XX ст.); радянський (початок XX – 90-і рр. XX ст.); сучасний (з 90-х рр. XX ст. і до теперішнього часу) [353, с.13].

У кримінологічній та кримінально-правовій науці існує широкий спектр думок з питання обставин і передумов криміналізації діянь. Складнощі починаються навіть з визначення відповідної термінології, оскільки для позначення обставин, що враховуються при криміналізації, використовуються різні терміни (критерії, підстави, принципи, умови), які іноді виступають як синоніми, а іноді розрізняються. Науково обґрунтований аналіз підстав криміналізації діянь дає змогу визначити наявність/відсутність передумов для включення того або іншого діяння до кримінального законодавства та, відповідно, доцільність протидії йому за допомогою кримінально-правових засобів.

В науці висловлювалася думка про те, що наявна суттєва поліфонія в термінах, які позначають передумови криміналізації, невиправдана, оскільки нічого не дає законодавцю [150, с.66]. Більшість вчених вважають, що головною підставою кримінальної відповідальності є суспільна небезпека

діяння. Зустрічається твердження про те, що ознака суспільної небезпеки є єдиною підставою для встановлення кримінально-правової заборони. Іноді до цих критеріїв додаються інші: забезпечення невідворотності покарання (П.Фефелов); поширеність діяння і неможливість успішної боротьби з ним менш суворими методами (П.Дагель) [72, с.44-45]. Російський вчений С.Мілюков вважає підставою кримінальної відповідальності в першу чергу кримінологічну характеристику діяння (соціально негативної поведінки), яка включає його поширеність, якісні та кількісні показники [237, с.9-10]. Нарешті, чимало вчених виділяють цілий комплекс (групу) критеріїв криміналізації діянь. Так, О.Коробєєв формулює систему, що включає юридико-кримінологічні підстави (суспільна небезпека діяння і статистичні показники); соціально-економічні підстави (розмір завданої шкоди, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони, наявність матеріальних ресурсів для його реалізації); соціально-психологічні умови, що визначають рівень суспільної правосвідомості і психології, а також історичні традиції [150, с.67]. Детальна система підстав і принципів криміналізації була свого часу запропонована радянським вченим Г.Злобіним [257, с. 210-242].

У західній кримінології також були сформульовані різні підстави і критерії криміналізації. Так, англійський учений К.Кенні при вирішенні питання про можливість встановлення кримінальної караності того чи іншого «шкідливого діяння» вважав за необхідне упевнитися в одночасній наявності принаймні шести умов: 1) шкода від групи діянь, яка криміналізується, повинна бути більшою прямої і непрямої шкоди, яку неминуче тягне за собою застосування кримінального покарання; 2) діяння, що криміналізується, має піддаватися визначенню з точністю, необхідної для права; 3) це діяння має бути з достовірністю доказовим (тобто підлягає доказуванню); 4) доведення подібних діянь має досягатися «без шкоди для недоторканності приватного життя і стосунків довіри між близькими людьми»; 5) діяння повинно значною мірою обурювати звичні почуття суспільства, громадську думку; 6) достатній захист суспільства від даного виду діянь не може бути забезпечений більш

м'якими – адміністративними або цивільно-правовими – заходами [135, с. 27-29]. У подальшому були запропоновані й інші критерії. Однією з найбільш розгорнутих і детальних є система критеріїв криміналізації, запропонована в 70-ті рр. ХХ ст. голландським кримінологом Л.Хулсманом [257, с. 154-157].

Питання соціальної обумовленості кримінально-правової заборони досліджуються й українськими вченими. Так, Д.Балабанова робить висновок про необхідність вивчення двох груп факторів, що впливають на криміналізацію: підстав кримінально-правової заборони, які слугують її об'єктивними передумовами, і принципів криміналізації, що відносяться до законодавчої техніки. До підстав кримінально-правової заборони вона відносить такі фактори: 1) суспільна небезпека. Суспільною небезпекою охоплюється наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, що завдається потерпілим; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня суспільної небезпеки і страху населення перед злочинністю; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при врахуванні того факту, що кримінальна репресія – крайня форма протидії небезпечним формам девіантної поведінки; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції у протидії тим чи іншим видам антигромадської поведінки, і як їх складова – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації. Крім того, Д.Балабанова виділяє групу соціально-психологічних підстав криміналізації, куди відносяться рівень суспільної правосвідомості і психології, історичні традиції [15, с. 11]. Інший український автор, А.Мітрофанов, пише про те, що криміналізація проводиться відповідно до загальних принципів кримінально-правової політики і формується на підставі юридико-кримінологічних, соціально-економічних і соціально-психологічних факторів [240, с.60-78].

Проблеми криміналізації детально проаналізував також відомий український вчений В.Гришук. Підстави криміналізації, на його думку, це

обставини, що детермінують необхідність і доцільність криміналізації кожного конкретного діяння людини. Залежно від характеру, сутності та походження підстав криміналізації цей науковець розділяє їх на дві групи: об'єктивні і суб'єктивні. У свою чергу, об'єктивні та суб'єктивні підстави можуть бути зовнішні або внутрішні. Об'єктивними внутрішніми підставами криміналізації, зокрема, є наступні: 1) суспільна небезпека, критеріями оцінки якої є: а) очевидність шкоди; б) збиток перевищує ту шкоду, яка можлива у зв'язку із заборонаю діяння; в) поширеність діяння; г) динаміка діянь; д) чинники надзвичайного характеру, які впливають на рівень суспільної небезпеки діяння; 2) відсутні інші ефективні засоби боротьби. Ключовими суб'єктивними підставами криміналізації В.Грищук називає: 1) громадська думка, заснована на правосвідомості, моральності суспільства; 2) пропозиції вчених про доцільність криміналізації; 3) пропозиції органів кримінальної юстиції та інших державних і громадських органів; 4) ініціативу законодавця [69, с.62-64].

Не вдаючись до детальної дискусії з цієї проблеми, оптимальним видається виділення таких ключових підстав криміналізації самоправства: 1) суспільна небезпека самоправних дій, що завдають значної шкоди (ст. 356 КК України); 2) статистичні показники самоправства; 3) недоцільність і неефективність протидії самоправству іншими, не кримінально-правовими, засобами; 4) соціально-психологічні чинники. Додатковою обставиною, яка може бути враховано при криміналізації самоправства, виступає зарубіжний досвід протидії цьому злочину. Незважаючи на те, що суспільна небезпека самоправства як такого не настільки велика, у порівнянні, наприклад, із іншими злочинами проти авторитету органів державної влади, проте, безперечно, що самоправство є своєрідним «лакмусовим папірцем», який показує неефективність діяльності управлінського апарату держави.

Слід також зазначити, що в окремих випадках рейдерські захоплення підприємств починалися саме з самоправних дій. Таким чином, самоправні дії можуть не тільки порушити встановлений законом порядок реалізації прав, але й викликати негативні зміни в інших об'єктах кримінально-правової охорони,

включаючи більш значущі в ієрархії соціальних цінностей, ніж авторитет органів влади. Це стосується, наприклад, життя і здоров'я людини, власності, інтересів правосуддя. Крім того, негативним соціальним наслідком самоправства може виступати порушення нормального соціально-психологічного клімату в державі, оскільки цей злочин може зачіпати значну кількість людей. В окремих випадках незаконне позбавлення будь-яких прав може викликати значне невдоволення людей, спровокувати протиправні дії з їхнього боку, включаючи вчинення злочинів або звернення до кримінальних структур. Поширення самоправства може також призвести до проникнення в суспільство ідеології та психології злочинного світу, елементів кримінальної субкультури. Не слід забувати і про елемент наслідування, своєрідне «зараження» осіб, схильних до протиправних дій, кримінальними традиціями, формуванні у них впевненості в допустимості порушення закону, захисту своїх інтересів злочинними способами. Населення ще більше зневірюється у здатності органів влади вирішувати існуючі конфлікти легальними способами, сприяє криміналітету в його злочинній діяльності. Недоліки цивільно-правового регулювання суспільних відносин є факторами, які активізують процес вчинення самоправних дій. Таким чином, самоправство відноситься до тих діянь, протидія яким не може здійснюватися виключно в рамках цивільних правовідносин або із застосуванням лише адміністративно-правових заходів.

Характерно також, що більшість опитаних нами респондентів (73%) вважають, що слід зберегти як адміністративну, так і кримінальну відповідальність за самоправство; 17% вважають, що за самоправні дії достатньо лише адміністративної відповідальності. Незначна кількість респондентів (6%) вважають, що за вчинення самоправства має бути лише кримінальна відповідальність [Додаток 1].

В якості додаткового фактора, який може бути врахований при криміналізації самоправства, слід назвати зарубіжний досвід кримінально-правової протидії подібним діянь. Загальновідомо, що науково обґрунтований розвиток кримінального законодавства будь-якої країни неможливий без

врахування як позитивного, так і негативного досвіду інших держав, особливо роль в чому відіграє порівняльно-правовий (компаративний) метод. На виключне значення компаративного методу в праві звертав увагу видатний французький вчений М.Ансель: “Вивчення зарубіжного права відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо чітко виявляються у порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні лише власного права” [6, с.38]. “Порівняння дає можливість визначити спільне та відмінне, бачити як недоліки, так і кращі зразки вирішення певних питань”, – слушно наголошував відомий український криміналіст С.Яценко [170, с.438].

В науковій літературі визначено, що в основі порівняльно-правового (компаративного) дослідження лежить метод порівняння [226, с.17-21]. Порівняння розуміється як зіставлення чого-небудь з метою виявлення схожості та розбіжностей. В гносеологічному плані будь-яке порівняння являє собою єдність трьох моментів: по-перше, це логічний прийом пізнання, по-друге, це процес, тобто особлива форма пізнавальної діяльності, по-третє, це особливий пізнавальний результат, знання певного змісту і рівня. Російський вчений Г.Єсаков ключовими принципами компаративного методу в кримінальному праві називає наступні: потенційна порівнюваність норм та інститутів; врахування соціально-історичних та культурних умов появи тієї або іншої норми; критичний (об’єктивний та неупереджений) аналіз отриманих в результаті дослідження результатів [95, с.10-11].

В сфері кримінального права компаративний метод полягає в аналізі тих чи інших кримінально-правових інститутів, понять і категорій шляхом зіставлення їхнього змісту в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. На думку О.Малиновського, цінність порівняльного правознавства полягає у тому, аби “виявити різного роду нюанси в законодавчому регулюванні кримінально-правових відносин, специфіку тих чи інших юридичних категорій, своєрідність правових дефініцій, порівняти зміст, що вкладається законодавцями різних

держав у певний термін» [22, с.3]. Отже порівняльний метод у кримінально-правових дослідженнях розуміється як процес встановлення відносин тотожності, подібності, протилежності, відмінності, розбіжності в кримінально-правових явищах, у тому числі на рівні різних країн. Наприклад, М.Хавронюк вказує на використання порівняльного методу з метою виявлення загального, схожого, відмінного та унікального у кримінальному законодавстві України та інших європейських держав, в їх юридичній практиці та положеннях юридичної теорії [344, с.14].

В першу чергу слід зазначити, що в окремих країнах колишнього СРСР (Росія, Білорусь, Латвія, Азербайджан) самоправство, слідом за радянською традицією розуміється як злочин проти порядку управління. У державах Європи та інших розвинених країнах світу, які належать до різних правових сімей, зустрічаються неспівпадаючі підходи до обсягу і специфіки криміналізації самоправних дій. Наприклад, в Данії самоправство є злочином проти власності (майна), в Швейцарії та ФРН – злочином проти свободи, в Болгарії – проти порядку і громадського спокою, в Японії воно віднесено до злочинів, які полягають у погрозах. Однак не у всіх державах світу самоправство виділяється в окремий склад злочину. Так, у кримінальних кодексах Франції, Нідерландів, Австрії, Норвегії відсутня норма про самоправство в тому вигляді, в якому вона передбачена українським законодавством [326, с. 75-77]. Кримінальне законодавство Іспанії не містить самоправства як окремого складу злочину, але при цьому встановлена кримінальна відповідальність за його найбільш небезпечні форми – примус (ст. 172), який відноситься до злочинів проти свободи особи, а також незаконне здійснення власного права (ст. 455), яке віднесено до злочинів проти судової влади. Останній злочин найближчий самоправству за КК України і передбачає кримінальну відповідальність для тих, хто «для реалізації свого права, діючи поза законних шляхів, використовує насильство, залякування або застосування сили до речей». Його кваліфікуючою ознакою є застосування винним зброї чи інших небезпечних предметів [332, с.141-142]. У КК Фінляндії під

самоправством розуміється «самовільне, поза державною владою, здійснення свого дійсного або, принаймні, гаданого права» (параграф 14 гл. 16) [33, с. 89]. КК Швеції встановлює кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення володіння та самовільне відновлення у володінні (ст.ст.8-9 глави 8 КК) [336, с.67]. Цей злочин належить в Швеції до діянь, пов'язаних з викраденням майна. Положення «про незаконне володіння застосовується до особи, яка нічого не привласнюючи, шляхом встановлення або злому замка або іншими способами незаконно вторгається в чуже володіння або шляхом насильства або погрози насильством перешкоджає іншій особі у здійсненні його права утримувати або брати що-небудь», а про самовільному відновленні у володінні – «до особи, яка з метою відновлення особистого права незаконно вторгається в чуже володіння». Це ж положення застосовуються і щодо нерухомого майна, якщо особа «порушує чуже володіння шляхом зведення або руйнування огорожі, або шляхом побудови, копання, оранки, проведення дороги, або пускає для пасіння тварин або позбавляє іншу особу володіння нерухомим майном або його частини (ст. 11 глави 8 КК Швеції) [336, с. 69-71]. КК Польщі містить норму про примус, яка встановлює кримінальну відповідальність за примушення з метою повернення боргу. КК цієї держави передбачає також відповідальність за самоправні дії, які виражаються «у привласненні чужої рухомої речі або майнового права, вчиненому на шкоду самій близькій особі» (справа приватного обвинувачення) [334, с. 97].

Таким чином в цілому наявність в кримінальному законодавстві України відповідальності за самоправство відповідає основним критеріям криміналізації суспільно небезпечних діянь.

1.3 Кількісні та якісні показники самоправства

Запобігання будь-якому виду злочинів потребує повних і точних даних про його справжній стан. Такі показники переважно об'єднують у поняття

«кримінологічна характеристика злочинності/злочинів». Слід зазначити, що хоча термін «кримінологічна характеристика» широко увійшов у науковий обіг, але це поняття визначено недостатньо чітко [19, с. 33–37; 197, с.55-56; 374, с. 18-20]. Зазначений термін у науковій літературі розглядається в широкому та у вузькому значенні. У широкому сенсі кримінологічна характеристика охоплює кількісно-якісні показники окремої групи (виду) злочинів, дані, що характеризують особу злочинця, причини й умови вчинення відповідної групи злочинів, а також заходи попереджувального впливу [160, с. 26; 161, с. 16]. Російський вчений В. Емінов у зміст цього визначення вкладає інформацію про стан виду (групи) злочинів – суспільна небезпека, обсяг, питома вага даної групи злочинів в обсязі всієї злочинності, інтенсивність, структура, латентність, територіальний розподіл; тенденції даного виду (групи) злочинів – динаміка, прогноз; характеристика наслідків злочинів даного виду (кількість потерпілих, розмір матеріальної шкоди); кримінологічний портрет особи злочинця; чинники – причини й умови злочинів [169, с. 33–34]. У пошуках оптимальної позиції з цього приводу О.Литвинов пропонує включення до кримінологічної характеристики злочинів елементів, які «запозичені» із кримінально-правової або криміналістичної та інших характеристик як цілком природний процес, корисний і виправданий, якщо такі елементи мають кримінологічне значення [210, с. 582-583]. Аналіз показує, що кримінологічною характеристикою є сукупність показників про злочинність в цілому, окремі види злочинів чи про окреме протиправне діяння, які використовуються для розробки та реалізації заходів запобіжного характеру. Це теоретичне поняття визначає поширеність злочинів, їх види і детермінанти, мотивацію та способи вчинення, особливості особи злочинця. Тобто, поняття «кримінологічна характеристика» в широкому сенсі включає в себе кількісно-якісні показники окремих видів злочинів, характеристику особи злочинця, причини та умови вчинення злочинів [34, с. 52; 117, с. 164; 166, с. 337; 169, с. 305-307] Вперше подібну точку зору ще у 80 рр. ХХ ст. висловив радянський вчений В. Ястребов, який запропонував розглядати кримінологічну характеристику як систему ознак, які відображають:

1) просторово-часові параметри (місце у загальній сукупності злочинів, зв'язки з іншими видами злочинів, основні тенденції розвитку тощо); 2) особливості, що мають значення для розуміння детермінант злочинних проявів; 3) особливості, що мають значення для організації профілактичної діяльності [374, с. 14-15.].

Прихильники вузького розуміння цього поняття вважають, що кримінологічна характеристика злочинів охоплює обмежене коло даних – лише кількісні та якісні показники стану злочинності та відомості про особистість злочинця [181, с. 8-9]. Тобто у вузькому сенсі кримінологічна характеристика не включає причини і умови вчинення злочину та запобіжні заходи [122, с. 58; 168, с. 225; 327, с. 246–249]. Своєрідним «компромісом» між цима підходами є думка В. Батиргареевої про те, що кримінологічна характеристика злочинності того або іншого виду (групи) злочинів повинна включати кількісно-якісні показники, істотні риси та властивості особи злочинця і потерпілого від злочину, а також причини й умови явища. Водночас запобіжна робота, яка спрямована на втручання в розвиток злочинності як негативного явища в позитивному напрямку, повинна виступати самостійним елементом і не включатися в поняття «кримінологічна характеристика злочинності» [20, с. 35].

На наш погляд, найбільш правильним є вузький підхід до розуміння кримінологічної характеристики злочинів. Важко погодитися із настільки широким трактуванням цього поняття, за яким воно включає детермінанти та запобіжні заходи. Причини й умови, які сприяють вчиненню злочинів, і заходи із запобігання їм виходять за межі кримінологічної характеристики злочинності. Детермінанти потребують аналізу таких соціальних явищ і процесів, які самі по собі не є злочинними і не охоплюються кримінологічним розумінням злочинності. Отже, під кримінологічною характеристикою злочинності (злочинів) ми розуміємо сукупність статистично значущих показників про злочинність (злочини) і особу злочинця, які відображають ступінь їх суспільної небезпеки. Елементами кримінологічної характеристики є злочини (рівень, динаміка, структура) та особа злочинця. В науці була навіть

висловлена думка про те, що сукупність показників елементів кримінологічної характеристики може бути різною і усе залежить від об'єкта дослідження, оскільки злочинність вивчається як у цілому, так і її окремі групи, види, особливості проявів її в окремих регіонах, стосовно об'єктів, галузей господарства, сфер суспільного життя, груп осіб тощо [317, с. 79–92].

Ключовим елементом кримінологічної характеристики як злочинності взагалі, так і того чи іншого виду злочинів, є її рівень. Під рівнем злочинності потрібно розуміти кількісну характеристику злочинності у конкретно взятій державі або суспільстві на конкретну дату або за певний період часу, яка включає до себе кількість вчинених злочинів і кількість осіб, що їх вчинили (абсолютні показники) та коефіцієнти злочинності (відносні показники) [168, с. 67; 347, с. 64; 360, с. 87]. Злочинність досліджується як явище, що рухається і змінюється у часі і просторі як у цілому, так і у своїх структурних частинах. Тому стан і структуру цього негативного соціального явища необхідно аналізувати і у динаміці: при аналізі динамічних рядів злочинності за тривалі проміжки часу розкриваються закономірності і тенденції її розвитку. Це має виключне значення для оцінки стану злочинності, її прогнозу на найближче і віддалене майбутнє, розробки стратегії і тактики боротьби зі злочинністю [167, с. 85]. Досліджуючи кількісно-якісні показники злочинності, перш за все, доцільно звернутися до аналізу абсолютних показників кількості злочинів (того чи іншого виду), вчинених на території України, оскільки, на відміну від відносних величин, абсолютні величини свідчать про фактичні розміри, обсяги тих чи інших соціальних явищ, що аналізуються в певних умовах місця і часу. Деякі радянські вчені як самостійні елементи кримінологічної характеристики злочинності виокремлювали характер злочинності (під яким розуміли кількість найбільш небезпечних злочинів і характеристику особи злочинців), а також географію злочинності [202, с. 157-161]. На нашу думку, характер і географія злочинності є показниками її структури і навряд чи їх доцільно виокремлювати як самостійні елементи. Водночас Г.Забрянський вважає, що показниками

структури злочинності необхідно вважати причини й умови, які сприяли вчиненню злочинів [104, с. 9].

О. Кальман зазначає, що одним з найважливіших елементів кримінологічної характеристики всієї злочинності або того чи іншого виду (групи) злочинів є її стан. Стан злочинності – це збірне поняття, узагальнюючий показник для оцінки злочинності взагалі, що включає в себе такі елементи: по-перше, рівень злочинності – кількість учинених злочинів і кількість осіб, які їх учинили (абсолютні показники), коефіцієнти злочинності (відносні показники); по-друге, структуру злочинності; по-третє, динаміку злочинності; по-четверте, рівень латентної злочинності; по-п'яте, діяльність правоохоронних органів щодо виявлення злочинів [127, с. 48–50]. В.Голіна до кількісних показників злочинності відносить рівні злочинності та її проявів, рівень судимості, коефіцієнти злочинності, структура та динаміка злочинності, латентність злочинності, територіально-часова її поширеність в Україні, характер, ціну злочинності [180, с. 56]. Стосовно самоправства, на наш погляд, кримінологічно значущими є такі його якісні та кількісні ознаки, як рівень самоправства, рівень судимості, динаміка, структура та географія.

Як свідчать статистичні дані [111; 112], за період 2002-2012 рр. усього в Україні було зареєстровано 180 200 злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст.ст. 338-360 КК України). Аналіз абсолютних показників фіксує зростання кількості злочинів у 2003, 2005-2008 рр. Якщо брати до уваги показники приросту до 2002 р., то тут фіксуються такі зміни у бік збільшення абсолютних показників: з 2004 по 2008 рр. вони зросли на 20,8-110,9%. З 2009 по 2012 рр. абсолютні показники почали знижуватися. Приріст до попереднього року свідчить про зростання у 2003 р. (17,9%), 2006 р. (19,5%), 2007 р. (34,7%) і зниження показників у 2004 р. (-5,6%), 2009 р. (-5,5%), 2010 р. (-18,4%), 2011 р. (-13,6%), 2012 р. (-10,9%). У 2014 р. зареєстровано 23 268 повідомлень про такі злочини, занесених до ЄРДР а за січень-квітень 2015 р. – 10 115 таких повідомлень [96; 97]. Аналіз частки злочинів проти авторитету органів

державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст.ст. 338-360 КК України) від загальної кількості зареєстрованих в країні злочинів фіксує максимальні показники у період з 2007 по 2009 рр. (5,4%, 6,1%, 5,1%); мінімальні спостерігалися у 2002 та 2004 рр. – відповідно 0,8% і 1,2%. Середній показник частки становить 2,7%. Питома вага злочинів проти авторитету органів державної влади в загальній структурі злочинності за 9 місяців 2012 р. по Україні склала 3,1%, а по Запорізькій області – 2,7% [111].

О.Ігнатів та Ю.Орлов зазначають, що з 2008 р. всупереч загальним тенденціям змін криміногенної ситуації в країні (криміногенні фактори, стан системи протидії злочинності), динаміка злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян демонструє тенденцію до зниження. В структурі цієї групи злочинів переважають злочини невеликої тяжкості (78%), до яких належить і самоправство [123, с. 121]. За їх даними, кількість зареєстрованих випадків самоправства в нашій державі складала: у 2002 р. – 140, 2003 р. – 176, 2004 р. – 128, 2005 р. – 130, 2006 р. – 99, 2007 р. – 88, 2008 р. – 107, 2009 р. – 89, 2010 р. – 70, 2011 р. – 51. Характерно, що кількість зареєстрованих випадків примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань завжди перевищує кількість фактів самоправства і складає: у 2002 р. – 277, у 2003 р. – 337, у 2004 р. – 244, у 2005 р. – 236, у 2006 р. – 191, у 2007 р. – 208, у 2008 р. – 172, у 2009 р. – 189, у 2010 р. – 140, у 2011 р. – 118 [123, с. 123]. Ці вчені констатують, що динаміка злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян може бути виражена синусоїдною функціональною залежністю: в цілому відображає тенденції до зростання із коливаннями, що мають суттєву залежність від організаційно-управлінських факторів. Питома вага власне самоправства у структурі злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян за останній час є приблизно однаковою і складає: у 2013 р. – 11%, у 2014 р. – 11,3%, за січень-квітень 2015 р. – 14,2%.

Важливо зазначити, що кількість засуджених за самоправство осіб завжди менша кількості зареєстрованих випадків його вчинення. Так, у 2003 р. за ст. 356 КК України було засуджено 86 осіб, у 2004 р. – 53 особи, у 2005 р. – 91 особа, у 2006 р. – 62 особи, у 2007 р. – 50 осіб, у 2008 р. – 34 особи, у 2009 р. – 38 осіб, у 2010 р. – 47 осіб, у 2011 р. – 38 осіб, у 2012 р. – 26 осіб [112; 123, с. 123].

Проте за останні кілька років кількість зареєстрованих випадків самоправства в нашій державі стрімко зростає. Так, у 2013 р. – після набуття чинності новим КПК України – була зареєстрована величезна, порівняно із іншими роками, кількість фактів вчинення цього злочину, занесених до ЄРДР – 2 627, проте повідомлення про підозру оголошено лише 67 особам; у 2014 р. ці цифри склали 2 639 і 57 відповідно. При цьому характерно, що у 2013 р. до суду із обвинувальним актом направлені всього 47 справ по самоправству, натомість закриті провадження аж по 19 844 фактів самоправства. У 2014 р. із обвинувальним актом до суду направлені всього 36 справ по самоправству; закриті 6 636 проваджень по цьому злочину [97; 98]. За чотири місяці 2015 р. зареєстровано 1 435 випадків вчинення самоправства, а повідомлення про підозру оголошено лише 10 особам. При цьому за цей же період до суду із обвинувальним актом спрямовано всього 8 справ, а 974 справи про самоправство закриті; ще по 1 426 справах жодне процесуальне рішення не прийнято [96].

Тенденція до зменшення кількості зареєстрованих випадків самоправства у період 2002-2012 рр. не має кримінологічного підґрунтя і суперечить науковим уявленням про дію і вплив криміногенних детермінант в Україні (докладно вони аналізуються у підрозділі 2.2.), а тому може бути поставлена під сумнів. Це підтверджується, окрім іншого, й тим фактом, що набрання чинності новим КПК України восени 2012 р. призвело до стрімкого зростання кількості зареєстрованих випадків самоправства (як й більшості інших злочинів), занесених до ЄРДР, про що вже йшлося.

Про негативну тенденцію у сфері самовільно вчинюваних дій свідчить і зростання кількості випадків вчинення такого злочину, як примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України). Так, у 2013 р. зареєстровано 414 фактів вчинення цього злочину, підозра оголошена 50 особам, до суду із обвинувальним актом направлені 42 справи; натомість 1 795 справ були закриті. У 2014 р. зареєстровано 326 фактів вчинення цього злочину, підозра оголошена 25 особам, до суду із обвинувальним актом направлені 18 справ; 671 справа закрыта. За чотири місяці 2015 р. зареєстровано 162 факти вчинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України, натомість підозра оголошена 10 особам, а із обвинувальним актом до суду направлено лише 6 справ [96; 97; 98].

Як видно, характерною особливістю ситуації із самоправством є значна кількість виправданих осіб та осіб, щодо яких кримінальні справи були закриті за різними підставами. Питома вага цих осіб кожного року значно перевищує кількість засуджених за самоправство. Слід також враховувати і той факт (В.Лунєєв), що в усіх державах фактична злочинність в багато разів перевищує злочинність, про яку обізнані органи правосуддя, а відома їм злочинність – ту її частину, яка ними офіційно реєструється. У свою чергу, врахована злочинність набагато перевищує ту її частину, що розкривається, а кількість розкритих діянь – кількість злочинів, за вчинення яких винні притягуються до кримінальної відповідальності. Ще менш діянь стає предметом судового розгляду. І ще менше – за вчинення яких суди виносять обвинувальні вироки з призначенням покарання [158, с. 125].

Важливою у цьому контексті є також інформація про факти притягнення осіб до адміністративної відповідальності за самоуправство (ст. 186 КУпАП). Зокрема, згідно інформації Державного комітету статистики України в нашій державі розглянуто правопорушень за ст. 186 КУпАП з винесенням постанов: у 2006 р. – 662, у 2007 р.– 719, у 2008 р. – 911, у 2010 р. – 649. У 2011 р. працівниками міліції виявлено 374 таких правопорушення, з яких розглянуто з винесенням постанов про накладення стягнення – 240; виявлено повторних

фактів самоуправства – 12 [353, с.18]. Ю.Чаплинська вважає, що незважаючи на зменшення кількості адміністративно-караного самоуправства у 2011 р., можливо прогнозувати збільшення його фактів через ускладнення соціальних протиріч у зв'язку з економічною нерівністю між різними верствами населення, поширенням у суспільстві правового нігілізму й зневажливого ставлення окремих індивідів до прав та інтересів інших осіб. Ефективному виявленню цього делікту заважає й високий рівень його латентності, неготовність громадян вживати заходів до відновлення їхнього порушеного права внаслідок недосконалої вітчизняної правової системи, недостатнє юридичне супроводження діяльності суб'єктів господарювання, громадських і державних організацій, недостатнє врахування у суспільстві ролі адміністративної відповідальності як вагомого чинника запобігання більш тяжким суспільно небезпечним діянням [353, с. 16].

Водночас в цілому за офіційними статистичними даними, адміністративно каране самоуправство є доволі рідкісним правопорушенням. Так, за період 2012-2015 рр. по всій Україні зафіксовано всього 880 фактів вчинення самоуправства за ст. 186 КУпАП; в межах Запорізької області за період 2005-2015 рр. складено 220 протоколів за цією ж статтею [3].

Одним з показників стану злочинності є її географія, тобто – кількісно-якісний показник злочинності, який характеризує просторово-часову розповсюдженість (розподіл) злочинності, тобто співвідношення стану злочинності на окремих територіях за певний час [179, с. 115]. Нерівномірність у розподіленні злочинності за регіонами пояснюється, по-перше, конкретними соціальними та історичними умовами того чи іншого регіону; по-друге, економічною характеристикою регіону; по-третє, національним складом, традиціями та структурою населення; по-четверте, рівнем культурного виховання, організації дозвілля та побуту населення [126, с. 41]. Розходження у рівні, структурі і динаміці злочинності невинні, оскільки вони пов'язані з демографічними, економічними, соціальними, культурними, організаційними, національними, екологічними, правовими, реєстраційними й іншими

особливостями тієї або іншої місцевості [164, с. 108; 14].

В цьому аспекті у дані про територіальний розподіл цих злочинів, тобто ситуація із самоправством по областях України, являють певний кримінологічний інтерес. Так, у 2009 р. за адміністративно-територіальними одиницями України мав місце такий розподіл: в м. Севастополі – жодної особи, щодо якої є вироки (постанови) по самоправству; по одній особі – в Криму (справа закрита), Житомирській (справа закрита), Київській (особа виправдана), у Чернівецькій областях (одна засуджена особа), а також у ВМС України (одна засуджена особа); дві особи – у Тернопільській області (одна особа засуджена, відносно однієї особи справа закрита); по три особи – у Львівській (двоє осіб виправдано, щодо однієї особи справа закрита), Полтавській (всі виправдані), Херсонській (двоє осіб виправдано, щодо однієї особи справа закрита) областях та у Києві (одна особа виправдана, щодо двох осіб справи закриті); по чотири особи – у Волинській (одна особа засуджена, щодо трьох справи закриті), Миколаївській (двоє осіб засуджено, одна особа виправдана, щодо однієї особи справа закрита) та Чернігівській (двоє осіб засуджено, одна особа виправдана, щодо однієї особи справа закрита) областях; по 5 осіб – в Одеській (двоє осіб засуджено, одна особа виправдана, щодо двох осіб справи закриті), Рівненській (одна особа засуджена, щодо чотирьох осіб справи закриті), Черкаській (всі засуджені) областях; по 6 осіб – в Закарпатській (одна особа засуджена, двоє виправдано, щодо трьох осіб справи закриті) та Івано-Франківській (щодо всіх осіб справи закриті) областях; по 7 осіб – у Вінницькій (троє осіб засуджено, щодо чотирьох осіб справи закрито), Сумській (четверо осіб засуджено, щодо трьох осіб справи закрито), Харківській (двоє осіб засуджено, щодо п'яти осіб справи закрито) та Хмельницькій (одна особа засуджена, двоє виправдано, щодо чотирьох осіб справи закрито) областях; по 8 осіб – в Кіровоградській (одна особа засуджена, щодо сімох осіб справи закрито) та Луганській (троє осіб засуджено, щодо п'ятьох осіб справи закрито) областях; по 11 осіб – в Донецькій (одна особа засуджена, щодо десяти справи закриті) та Запорізькій (п'ятьох осіб засуджено, щодо шести справи закриті) областях; 20 осіб – в

Дніпропетровській області (одна особа засуджена, четверо виправдано, щодо 15 осіб справи закриті). Серед покарань, які були призначені у 2009 р. судами особам, засудженим за ст. 356 КК України, переважає штраф (застосований щодо 30 осіб).

У 2010 р. за адміністративно-територіальними одиницями України мав місце такий розподіл: в Криму, Волинській, Харківській областях, а також м. Києві та Севастополі – жодної особи, щодо якої є вироки (постанови) по самоправству; по одній особі – у Одеській (справа закрита), Чернівецькій (справа закрита) та у Чернігівській (справа закрита) областях; по дві особи – у Київській (обоє засуджені), Рівненській (справи закриті) та в Черкаській областях (обоє засуджені); по чотири особи – в Закарпатській (одна особа засуджена, відносно трьох осіб справи закрито), в Луганській (одна особа засуджена, відносно трьох осіб справи закрито) та в Херсонській (відносно всіх осіб справи закрито) областях; п'ятеро осіб – в Полтавській області (троє осіб засуджено, двоє виправдано); шестеро осіб – в Івано-Франківській (всі справи закрито) та Хмельницькій областях (четверо осіб засуджено, відносно двох осіб справи закрито); семеро осіб – в Донецькій (одна особа засуджена, двоє виправдано, щодо 4 осіб справи закрито), Миколаївській (3 осіб засуджено, двоє виправдано, щодо 2 осіб справи закрито), Сумській (двоє осіб засуджено, двоє виправдано, щодо 3 осіб справи закрито) і Тернопільській областях (щодо всіх осіб справи закрито); восьмеро осіб – в Запорізькій області (4 осіб засуджено, відносно 4 осіб справи закрито), в Кіровоградській (5 осіб засуджено, одна виправдана, щодо двох осіб справи закрито), Львівській (одна особа засуджена, троє виправдано, щодо 4 осіб справи закрито) областях; дев'ятеро осіб – у Вінницькій області (одна особа засуджена, одна виправдана, щодо 7 осіб справи закрито); десятеро осіб – в Житомирській (4 осіб засуджено, відносно шести осіб справи закрито) області; 16 осіб – в Донецькій області (4 осіб засуджено, 3 виправдано, відносно 9 осіб справи закрито). Серед покарань, які призначалися судами засудженим за ст. 356 КК України, переважали

штрафи (застосовані щодо 32 осіб), дуже рідко призначався арешт (двоє осіб), четверо осіб звільнено від покарання.

У 2011 р. мав місце такий розподіл: в Криму, Волинській, Харківській областях, а також м. Києві та Севастополі – жодної особи, щодо якої є вироки (постанови); по одній особі – у Одеській (справа закрита), Чернівецькій (справа закрита) та у Чернігівській (справа закрита) області; по дві особи – у Київській (обоє засуджені), Рівненській (справи закриті) та в Черкаській областях (обоє засуджені); по чотири особи – в Закарпатській (одна особа засуджена, відносно трьох осіб справи закрито), в Луганській (одна особа засуджена, відносно трьох осіб справи закрито) та в Херсонській (відносно всіх осіб справи закрито) областях; п'ятеро осіб – в Полтавській області (троє осіб засуджено, двоє виправдано); шестеро осіб – в Івано-Франківській (всі справи закрито) та Хмельницькій області (четверо осіб засуджено, відносно двох осіб справи закрито); семеро осіб – в Донецькій (одна особа засуджена, двоє виправдано, щодо 4 осіб справи закрито), Миколаївській (3 осіб засуджено, двоє виправдано, щодо 2 осіб справи закрито), Сумській (двоє осіб засуджено, двоє виправдано, щодо 3 осіб справи закрито) і Тернопільській областях (щодо всіх осіб справи закрито); восьмеро осіб – в Запорізькій області (4 осіб засуджено, відносно 4 осіб справи закрито), в Кіровоградській (5 осіб засуджено, один виправданий, щодо 2 осіб справи закрито), Львівській (одна особа засуджена, троє виправдано, щодо 4 осіб справи закрито) областях; дев'ятеро осіб – у Вінницькій області (одна особа засуджена, одна виправдана, щодо 7 осіб справи закрито); десятеро осіб – в Житомирській (4 осіб засуджено, відносно шести осіб справи закрито) області; 16 осіб – в Донецькій області (4 осіб засуджено, 3 виправдано, відносно 9 осіб справи закрито). Серед покарань, які призначаються судами засудженим за ст. 356 КК України, переважають штрафи (застосовані щодо 32 осіб), дуже рідко призначається арешт (двоє осіб); четверо осіб звільнено від покарання.

У 2012 р. за областями та адміністративними одиницями України стан справ був такий: в Запорізькій та в Чернівецькій областях не було жодної

особи, щодо якої є вироки (постанови) за ст. 356 КК України; по одній особі – у Волинській (справа закрита), Закарпатській (особа засуджена), Херсонській (особа виправдана), Хмельницькій (особа засуджена), Чернігівській (справа закрита) областях та у м. Севастополі (особа засуджена); по дві особи – у Рівненській (обидва виправдані) та в Тернопільській областях (кримінальні справи щодо обох закриті); по три особи – в Одеській (двоє осіб виправдані, одна засуджена), в Полтавській (двоє осіб засуджено, щодо однієї справа закрита), в Сумській (одна особа засуджена, відносно двох осіб справи закрито) та Харківській областях (одна особа засуджена, відносно двох осіб справи закрито); по чотири особи – в Криму (одна особа засуджена, відносно трьох осіб справи закрито), в Івано-Франківській (двоє осіб засуджено, відносно двох осіб справи закрито), Київській (відносно всіх осіб справи закрито), Львівській (відносно всіх осіб справи закрито), Черкаській (троє осіб засуджено, одна особа виправдана) областях та в м. Києві (одна особа виправдана, відносно трьох осіб справи закрито); п'ятеро осіб – в Кіровоградській області (двоє осіб засуджено, відносно трьох осіб справи закрито); шестеро осіб – у Вінницькій області (відносно всіх осіб справи закрито); восьмеро осіб – в Житомирській області (двоє осіб виправдано, відносно шести осіб справи закрито); десятеро осіб – в Дніпропетровській (двоє осіб засуджено, двоє виправдано, відносно шести осіб справи закрито) та в Луганській (четверо осіб засуджено, двоє виправдано, відносно чотирьох осіб справи закрито) областях; тринадцять осіб – в Миколаївській області (двоє осіб засуджено, відносно 11 осіб справи закрито); сімнадцять осіб – в Донецькій області (троє осіб засуджено, відносно 14 осіб справи закрито). Серед покарань, які призначаються судами засудженим за ст. 356 КК України, переважають штрафи (застосовані щодо 20 осіб), дуже рідко призначаються виправні роботи (одна особа); троє осіб звільнено від покарання.

Відповідно до змісту форм відомчої статистичної звітності географія злочинності відображається відповідно до адміністративно-територіального поділу України на рівні областей. В ході дослідження нами не було

встановлено суттєвих особливостей територіального розподілу самоправства. Відносно розподілу реєстрації фактів вчинення даного злочину за областями України, то він виявляє відносну рівномірність. Не простежується зв'язку кількості випадків вчинення самоправства із загальною картиною злочинності за регіонами України, за якою індекс злочинності вищий в південно-східних областях [14, с.135-155; 194, с.180-195; 325, с.228-229]. Це ж стосується і Запорізької області, в межах якої мають місце суттєві коливання кількості зареєстрованих фактів вчинення самоправства за тривалі періоди часу (2009 р. – 11 осіб; 2010 – 8 осіб, 2011 – 8 осіб, 2012 р. – жодної особи). Характерно також, що самоправство вчиняється переважно у містах (55%), частіше – із населенням понад 100 тис. жителів.

Слід також зупинитись на проблемі латентності самоправства. В науковій літературі вже зверталася увага на суттєвий рівень латентності багатьох злочинів проти авторитету органів державної влади, який обумовлюється нестабільністю превентивної діяльності правоохоронних органів та високою їх здатністю до криміногенної самодетермінації [123, с.121]. Під факторами існування латентної злочинності в кримінології розуміють сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, матеріального, правового, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, що заважають її виявленню, реєстрації та обліку злочинів, а також їх розкриттю, у тому числі забезпеченню повноти і всебічності розкриття [164, с. 137-141]. Серед основних причин існування латентної злочинності можна вказати на такі: 1) специфіка окремих видів злочинів, що передбачає прихований характер їхнього вчинення; 2) цілеспрямовані зусилля суб'єктів злочину, які маскують вчинені злочини під правомірні дії; 3) дистанційована позиція населення щодо правоохоронних органів, яка базується на негативному досвіді або низькому рівні правосвідомості; 4) страх перед помстою з боку злочинців; 5) неповідомлення про вчинені злочини у найближчому оточенні (сім'ї, серед родичів тощо); 6) порушення принципів реєстрації злочинів; 7) незадовільна робота судів; 8) недотримання режиму законності у діяльності правоохоронних

органів [323]. Одним з найбільш потужних факторів латентізації злочинів є ті, що пов'язані, перш за все, із поведінкою жертв. Причини, по яких особи не звертаються із заявою (повідомленням) до правоохоронних органів можуть бути різні: 1) відсутність бажання вступати в контакти з правоохоронними органами через невіру в їх дієвість (результативність контакту); 2) побоювання помсти з боку злочинців або підкорення тиску з боку родичів, третіх осіб; 3) небажання розголосу окремих сторін свого приватного життя (в тому числі пов'язаних безпосередньо з фактом вчинення злочину); 4) вплив значного проміжку часу з моменту вчинення злочину, коли не має сенсу повідомляти про нього; 5) незначний розмір збитків; 6) незнання закону та/або нерозуміння особою даного випадку як злочину; 7) покладання потерпілим вини на самого себе (сам спровокував конфліктну ситуацію); 8) бажання та наявність можливості захистити свої інтереси в альтернативних кримінальному правосуддю формах [92, с.550-555; 95, с. 117-132; 359, с. 30-33].

Більшість опитаних нами респондентів (79%) зазначили, що, на їх думку, фактично лише незначна кількість випадків самоправства стає відомою правоохоронним органам та реєструється ними. В те, що реєструється близько половини фактів самоправства, вірять 16% опитаних, і лише 5% вважають, що реєструється переважна більшість таких фактів [Додаток А].

Жертви самоправства (докладно віктимологічний аспект цього злочину аналізується у підрозділі 2.1.) часто не звертаються до правоохоронних органів із різних причин, зокрема, через необізнаність із чинним законодавством, низьку правову культуру, побоювання відповідальності через власну протиправну поведінку, недовіру до міліції та інших органів правопорядку і небажання контактувати із ними тощо. Ці випадки можна віднести до природної латентності. З іншого боку, штучну латентність самоправства включали випадки відмови ОВС реєструвати заяви про факт вчинення самоправства (до набуття чинності новим КПК України). У період із 2013 р. «процесуальним аналогом» штучної латентності є безпідставне закриття таких кримінальних справ після їх внесення до ЄРДР. Проведений нами вибіркової

аналіз протоколів про вчинення самоуправства як адміністративного делікту свідчить про те, що принаймні в третині випадків дії винних фактично заподіяли значну шкоду потерпілому, а тому містять склад злочину, передбаченого ст. 356 КК України. Це ж стосується і безпідставного закриття ОВС кримінальних справ по самоуправству, внесених до ЄРДР, серед яких, за нашими даними, більше половини (52%) закриті необґрунтовано. Причини цього полягають, зокрема, у низькому професійному рівні багатьох працівників ОВС (вони можуть помилково відносити випадки кримінально караного самоуправства до адміністративного делікту), через небажання розслідувати злочин невеликої тяжкості як неперіоритетний в їхній роботі, через тиск свого керівництва, через корупційну складову (отримання хабара від винного або його родичів). За даними нашого опитування, у 72% працівників ОВС, прокурорів та суддів дуже часто виникали труднощі при відмежуванні самоуправства як злочину від аналогічного адміністративного правопорушення, а у 17% такі труднощі виникають майже у кожному випадку [Додаток А].

Для часткового вирішення проблеми критеріїв розмежування кримінально-караного самоуправства від адміністративного делікту Ю.Чаплинська пропонує доповнити ст. 356 КК України такою приміткою: «матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [353, с.19]. Певною мірою така новела дозволила б зменшити кількість помилок при кваліфікації та розслідуванні самоуправства ОВС.

Контент-аналіз повідомлень ЗМІ (друкованих загальноукраїнських газет і журналів, інформаційних інтернет-порталів, електронних версій новин) за 2013-2015 рр. дає підстави стверджувати, що факти вчинення самоуправних дій в нашій державі є досить поширеними. Найчастіше самоуправство згадується у зв'язку із оспорюванням порядку вчинення певних дій, діяльністю суду або правоохоронних органів, спорами у сфері земельних відносин, зокрема, самозахопленнями земельних ділянок на березі Криму, в Одеській, Київській та деяких інших областях, діями осіб, які зносять паркани, протестуючи проти

незаконної забудови в різних містах України. Поширеними є також звинувачення в самоправстві, які неодноразово лунали на адресу окремих політиків, чиновників, членів різних політичних партій, громадських організацій або парамілітарних формувань [Додаток В].

Висновки до першого розділу

Загальноприйнятим є виділення таких видів (рівнів) методології наукового дослідження: філософський, загальнонауковий і конкретно-науковий. Окремі вчені виділяють ще й технологічний рівень. Філософський (фундаментальний) рівень включає систему методів і принципів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового знання, конкретизуючись через загальнонаукову методологію. Загальнонаукова методологія використовується в переважній більшості наук і базується на принципах дослідження, спільних для всіх наук: історичному, логічному, системному тощо. Методологічне підґрунтя дисертації склав діалектичний метод. Діалектика як універсальний філософський метод пізнання і формування наукового світогляду дає ключ до вивчення злочинності і соціальних процесів, що призводять до криміналізації суспільства, у їх суперечливості, цілісності та розвитку. У роботі використовувалися принципи історизму, об'єктивності і конкретності, принцип єдності предмета і методу вивчення. У кримінологічній літературі поряд із терміном «методологія» використовуються і такі поняття, як «метод» і «методика». Метод – це шлях збору та обробки зібраних даних про будь-яке явище кримінологічної властивості. Методика – це поняття, яким визначається сукупність методів, що використовуються для отримання знань зазначеної властивості, включаючи їх послідовність і взаємозв'язок на різних етапах наукового дослідження, а також аналіз зібраного матеріалу. В роботі були використані, зокрема, такі методи як історико-правовий, структурно-

функціональний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-семантичний, соціологічний та статистичні.

Самоправство має характеризуватися комплексно як складне соціально-правове явище, що полягає у вирішенні спорів і конфліктів (переважно майнового характеру) за допомогою протиправних дій, всупереч чинному законодавству та без звернення до суду або ігноруючи його рішення. За самоправні дії передбачена як кримінальна (ст.356 КК України), так і адміністративна відповідальність (ст. 186 КУпАП). Найближчим за соціально сутністю та юридичними особливостями до самоправства є такий злочин, як примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань (ст.355 КК України). Українські вчені аналізують переважно питання кваліфікації самоправства, стисло зупиняючись на питаннях його соціальної обумовленості.

Самоправні дії можуть не тільки порушити встановлений законом порядок реалізації громадянами своїх прав, а й викликати негативні зміни в інших об'єктах кримінально-правової охорони, включаючи більш значущі в ієрархії соціальних цінностей, ніж авторитет органів державної влади. Поширення самоправства сприяє недовірі до державного апарату в цілому, підриває авторитет та правові засади діяльності органів влади.

В науковій літературі існує широкий спектр підходів з питань критеріїв криміналізації діянь. Для їх позначення використовуються різні терміни, зокрема, передумови, підстави, критерії, принципи. В будь-якому випадку йдеться про чинники, наявність яких робить обґрунтованим встановлення кримінальної відповідальності за певне діяння, яке заподіює шкоду суспільним інтересам. На основі аналізу наукової літератури та вивчення кримінальних справ про самоправство обґрунтованим видається виділення таких критеріїв/підстав криміналізації цього злочину: 1) суспільна небезпека самоправних дій, що завдають значної шкоди (ст. 356 КК України); 2) статистичні показники самоправства, включаючи його високу латентність; 3) неефективність протидії самоправству без використання кримінально-правових засобів; 4) соціально-психологічні чинники; 5) досвід іноземних держав у

кримінально-правовій протидії цьому злочину. Огляд зарубіжного законодавства показує, що, незважаючи на відмінності в законодавчій техніці, історико-правові традиції та інші фактори, держави різних правових сімей різними способами і в різних формах встановлюють кримінальну відповідальність за самоправні дії, якщо вони заподіюють шкоду суспільним чи державним інтересам або інтересам окремих осіб. В цілому наявність в кримінальному законодавстві України відповідальності за самоправство відповідає ключовим критеріям криміналізації суспільно небезпечних діянь.

У широкому значенні кримінологічна характеристика злочинності включає в себе кількісно-якісні показники окремих видів злочинів, характеристику особи злочинця і особи потерпілого, причини та умови вчинення злочинів, а також запобіжні заходи. Найбільш доцільним є вузький підхід, за яким це поняття включає лише кількісно-якісні показники та характеристику особи злочинця і особи потерпілого. У кримінології основним предметом вивчення є злочинність, яка характеризується кількісними (рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти та ціна злочинності), якісними (структура, характер, географія злочинності) і кількісно-якісними (динаміка) показниками на рівні статистично узагальнених даних.

Кількість зареєстрованих випадків самоправства/кількість засуджених осіб в нашій державі складає: у 2003 р. – 176/86, у 2004 р. – 128/53, у 2005 р. – 130/91, у 2006 р. – 99/62, у 2007 р. – 88/50, у 2008 р. – 107/34, у 2009 р. – 89/38, у 2010 р. – 70/47, у 2011 р. – 51/38. Проте за останні кілька років кількість зареєстрованих випадків самоправства в нашій державі стрімко зросла. Так, у 2013 р. зареєстровано 2 627 фактів вчинення цього злочину, занесених до ЄРДР, проте повідомлення про підозру оголошено лише 67 особам; у 2014 р. ці цифри склали 2 639 і 57 відповідно. При цьому характерно, що у 2013 р. до суду із обвинувальним актом направлені всього 47 справ по самоправству, натомість закриті провадження аж по 19 844 випадків самоправства. У 2014 із обвинувальним актом до суду направлені всього 36 справ по самоправству; закриті 6 636 проваджень по цьому злочину. За чотири місяці 2015 р.

zareєстровано 1 435 випадків вчинення самоправства, а повідомлення про підозру оголошено лише 10 особам. При цьому за цей же період до суду із обвинувальним актом спрямовано всього 8 справ, а 974 справи про самоправство закриті.

Хоча питома вага самоправства в структурі злочинності та злочинів проти авторитету органів державної влади є невеликою, однак цей факт не повинен вводити в оману, враховуючи високу латентність цього злочину, пов'язану із небажанням потерпілих із різних причин звертатися до правоохоронних органів. Окрім того, працівники ОВС часто безпідставно закривають справи, якщо їх розкриття не є значимим у контексті покращення показників їх роботи (самоправство – злочин невеликої тяжкості). Важливу роль відіграє і корупційна складова, особливо коли йдеться про самоправні дії чиновників та представників великого бізнесу (незаконні забудови та інше використання земельних ділянок). В багатьох випадках працівникам ОВС досить складно відмежувати самоправство як злочин від аналогічного адміністративного делікту, оскільки неясним є зміст оціночного поняття «значна шкода».

За даними проведеного нами аналізу протоколів про вчинення самоуправства як адміністративного делікту, принаймні в третині випадків дії винних фактично містять склад злочину, передбаченого ст. 356 КК України. Це ж стосується і безпідставного закриття ОВС кримінальних справ по самоправству, внесених до ЄРДР, серед яких не менше 52% закриті необґрунтовано. Про масове поширення самоправства в українському суспільстві свідчить і контент-аналіз повідомлень вітчизняних ЗМІ.

РОЗДІЛ 2

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ САМОПРАВСТВА

2.1 Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє самоправство

В психології особистість – це термін, який позначає людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності або сталу систему соціально значимих якостей, що характеризують індивіда як людину певного суспільства або спільноти [281, с. 157]. В іншому словнику під особистістю розуміють “визначену входженням у суспільні відносини системну якість індивіда, що формується у спільній діяльності та спілкуванні” [29, с.193]. Відомий науковець Б.Паригін виділяє три основні підходи до трактування особистості: антропологічний (особистість – носій родових загальнолюдських якостей), соціологічний (особистість – це об'єкт і продукт соціальних відносин) та персоналістський (особистість є індивідуально-неповторним та автономним суб'єктом існування та діяльності) [262, с.185-188]. Більшість психологічних теорій особистості містять наступні загальні положення: поняття особистості включає в себе зовнішній соціальний образ; в особистості представлені риси, завдяки яким певна людина відрізняється від інших людей, тобто поняття особистості тісно пов'язане із поняттям індивідуальності; особистість є абстракцією, заснованою на висновках, отриманих внаслідок поведінки людини; особистість розглядається як результат процесу життєдіяльності на основі біологічної спадковості та впливу середовища; особистість відносно незмінна і постійна у часі, забезпечуючи безперервність у часі та при зміні зовнішніх обставин [239, с.10-11; 349, с.12-65].

Проблема особистості злочинця вважається однією з центральних в кримінології. Її надзвичайна складність полягає вже в тому, що невизначений статус має саме це поняття. Якщо антропологічна школа та прихильники клінічної кримінології вважають особистість злочинця ключем для вирішення

інших кримінологічних проблем, то представники соціологічної парадигми скептично ставляться до такої конструкції. У вітчизняній кримінологічній науці евристичні можливості цього поняття сумнівам майже не піддається. Цікавою є в цьому зв'язку є думка німецького кримінолога Г.Кайзера: “Основне положення, згідно з яким особа злочинців відрізняються від незлочинців якостями особистості, виявилось настільки усталеним, що воно, не зважаючи на вагому критику, до цього часу рішучим чином не спростоване” [125, с.100]. В кримінології особистість злочинця визначається як сукупність психологічних властивостей, характерних для осіб, що вчиняють злочини [4, с.194]. Узагальнююча модель особистості злочинця провідну роль відводить дефектам правосвідомості, ціннісно-нормативних орієнтацій, специфічній структурі мотиваційних конструктів, а також деяким конкретним психологічним якостям (агресивність, імпульсивність, емоційна збудливість, низький рівень інтелектуального розвитку тощо). В.Номоконов принципово наполягає на тому, що емпіричні дослідження свідчать про типологічну характеристику особистості злочинця як суттєво відмінну від нормального типу суспільства. На думку цього науковця, більшості злочинців властива антисоціальна настанова (55,7%), іншим – асоціальна настанова [250, с.28]. Кримінологи-прихильники існування особистості злочинця принципово підкреслюють, що “не має сенсу говорити про особистість злочинця як про наукову проблему, якщо злочинцям не притаманні певні риси, які відрізняють їх від тих, хто не вчиняє злочини” [163, с. 97]. Радянський кримінолог та психолог А.Ратінов в свій час зазначав, що принципово злочинця від незлочинця відрізняє не якась одна риса чи їх сукупність, а «якісно неповторне поєднання і особлива при цьому «питома вага» кожного і поки що недостатньо вивчений комплекс особистісних особливостей, які мають характер системи» [284, с.107; 285, с.162]. Цю думку поділяє також сучасний російський науковець В.Лунєєв [218, с.655].

В сучасній українській кримінології існують в основному схожі підходи до цієї категорії. Так, відомий науковець І.Даньшин пропонує наступну дефініцію особи злочинця: “певна цілісність своєрідних якостей і станів особи,

сукупність її відносно сталих соціальних та психологічних характеристик, які у поєднанні із певними об'єктивними обставинами обумовлюють вибір нею злочинного варіанту поведінки [76, с.37]. В.Грінчак визначає це поняття як сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну у порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [200, с.94]. Ю.Александров, А.Гель та Г.Семаков під особою злочинця розуміють “сукупність соціально-психологічних властивостей особи, що за певних ситуативних обставин (або поза ними) призводять до вчинення злочину” [4, с.77]. Цікаво, що ці ж науковці чесно визнають, що кримінологія не може однозначно відповісти на питання, чому все ж таки особи з такими властивостями не завжди вчиняють злочини. Розгорнуту дефініцію особистості злочинця пропонує А.Закалюк, на думку якого вона являє собою сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [105, с.239]. В руслі цього ж підходу російські кримінологи Ю.Антонян та В.Емінов пропонують таке визначення: «Особа злочинця – це сукупність інтегрованих в ній соціально значущих негативних якостей, що утворилися в процесі різноманітних і систематичних взаємодій із іншими особами» [12, с.9].

Слід, однак, зазначити, що окремі кримінологи заперечують наукову обґрунтованість та правомірність використання поняття “особистість злочинця”. Такою є позиція, зокрема, І.Карпеця, Ю.Блувштейна, О.Яковлева та Я.Гілінського. Щоправда, теоретичні аргументи, які наводяться цими вченими для заперечення конструкції особи злочинця, є доволі різними. Наприклад, підхід І.Карпеця можна назвати “етичним”: на його думку, “загальне поняття особистості злочинця, попри всі намагання, все ж таки, дати неможливо, оскільки люди є різними, як різні злочини, які вони вчиняють”, окрім того,

неможливо морально виправдати прирівнювання різних категорій злочинців один до одного [134, с.143]. Підхід О.Яковлева має яскраво виражену біхевіористську спрямованість, натомість позиція Ю.Блувштейна та Я.Гілінського має переважно соціологічне забарвлення. Але попри розбіжності в підходах цих вчених існують певні спільні риси. Так, російський науковець О.Яковлев вбачав у сталому повторенні й відтворенні ідеї особливих рис особи злочинця певний соціально-психологічний феномен, який має об'єктивні соціальні причини, пов'язані із пошуком “цапів відбувайлів” [368, с.27]. Я.Гілінський також принципово заперечує проти того, що існує така особистісна ознака чи їх сукупність, які були б притаманні лише злочинцю або лише незлочинцю [54, с.73]. Ю.Блувштейн бачить у використанні в межах нормативістської парадигми поняття «особа злочинця» певний парадокс, оскільки до вчинення злочину існує небезпека, але немає особистості злочинця, а після його вчинення є особистість злочинця, але немає небезпеки як стану, що її визначив [25, с.41]. Цей вчений також підкреслював, що поняття «особистість злочинця» повинно стосуватися лише тих випадків, коли дослідженням буде встановлена основна чи важлива роль особистісних якостей при вчиненні злочину, тобто якщо є органічний зв'язок властивостей особи і злочину» [26, с.101]. Г.Хохряков пише про те, що місцезнаходження причин окремого злочину на “кордоні” між особою та середовищем ускладнює визначення особи злочинця [348, с.172].

Оригінальним є підхід до цієї проблеми російського кримінолога А.Долгової, яка пропонує загальний соціальний тип осіб, що вчинили злочини, називати “криміногенна особистість”, а не особистість злочинця. Криміногенна особистість – це тип, у якого збільшена порівняно із іншими особами ймовірність вчинення злочину у відповідних умовах. І лише після вчинення злочину криміногенний тип стає особистістю злочинця [89, с.110-114]. Схожими є і міркування російського кримінолога В.Бурлакова, який вважає більш обґрунтованим використання поняття криміногенна особа, яке, на його думку, найкращими чином характеризує особу, що вчинила злочин, оскільки

може бути застосовано щодо людини і до вчинення нею злочину. Цей вчений визначає криміногенну особу як сукупність властивостей і якостей суб'єкта, що вказують на схильність до вчинення злочину і його повторення [158, с.205].

О.Яковлєв в своєму запереченні поняття “особистість злочинця” взагалі вважає, що практика пошуку всередині людини причин того, що пояснює її поведінку, уводить дослідника від встановлення справжніх причин протиправної поведінки. На думку науковця, ці причини знаходяться поза особою: вони містяться в наявному соціальному оточенні або в тих елементах індивідуального досвіду, які складають історію розвитку, формування людини [368, с.105]. Характеристика певних потреб в якості збочених, деформованих або квазіпотреб як нібито специфічної властивості злочинців, О.Яковлєв вважає не ознакою самих цих потреб, а радше тих, хто дає їм оцінку, тобто їх власних ціннісних уподобань – і не більше. Такі оцінки цей кримінолог називає метафорами [368, с.101]. Раціональне зерно в міркуваннях цього вченого, на наш погляд, безумовно, є і полягає воно в критичному ставленні до перебільшення ролі певних потреб та якостей особи як головних детермінант злочину, але, з іншого боку, О.Яковлєв суттєво перебільшує значення об'єктивних соціальних чинників як вирішальних детермінант злочину, явно схильючись до спрощеного біхевіоризму.

Цікавими є міркування з цієї проблеми відомого українського кримінолога А.Зелінського, який підкреслює, що “неможливо вказати на таку особистісну якість, яка була б властива усім правопорушникам поза самого факту порушення закону”. Окрім того, далеко не всі особи, які порушили кримінальний закон, є суспільно небезпечними [117, с.55-56]. Тому А.Зелінський визначає особу злочинця як “сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою властивих людям, винним в злочинній діяльності певного типу” [119, с.57]. Заслуговує на увагу твердження цього вченого про те, що про особу злочинця можна говорити лише відносно людини, винної в злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій,

передбачених кримінальним законом, спрямованих на реалізацію загального для неї мотиву. В інших випадках потрібно говорити про осіб, які вчинили злочини [119, с.56]. Схожими є міркування із цього питання українського кримінолога В.Дрьоміна, який зазначає, що не можна пов'язувати сутність особи злочинця із самим лише фактом вчинення нею злочину і сам по собі цей факт не може бути єдиною підставою для характеристики сутнісних властивостей особистості. Цей вчений також сумнівається у продуктивності пошуку типологічних властивостей, притаманних усім злочинцям, наполягаючи на тому, що методологічно найбільш коректно визначати особистість злочинця як особу, яка вчинила злочин [90, с.61-64]. Наявні в українській науці підходи до поняття особи злочинця проаналізував В.Женунтій [102].

Більшість кримінологів, які оперують поняттям особистість злочинця вважають, що остання відрізняється від законослухняних громадян саме наявністю так званої антисуспільної (антигромадської) настанови, хоча зміст останньої тлумачиться досить по різному. Вперше це поняття ввів до наукового обігу в 1961 р. радянський вчений О.Сахаров [301, с.55], який і пізніше, критикуючи противників існування особистості злочинця, підкреслював, що такий підхід логічно означає перетворення людини на функцію зовнішніх сил і обставин, під впливом яких кожен може вчинити злочин і стати злочинцем. Натомість зовнішні обставини діють лише у взаємодії із особистісними якостями. Така позиція, на погляд науковця, усуває підставу для профілактичної роботи, особливо – індивідуальної профілактики, яка передбачає усунення негативних антисоціальних якостей осіб та їх ресоціалізацію [303, с.87].

Важливою з погляду кримінології складовою особи злочинця є її структура. Як відомо, поняття «структура особи» є операційною одиницею побудови комплексного знання про людину як феномен певного колективу, групи, соціуму з позиції філософії, соціології, психології, педагогіки, кримінології і правових дисциплін. В цілому структура – це побудова і внутрішня форма організації системи, що виступає як єдність стійких

взаємозв'язків між елементами, а також законів даного взаємозв'язку [341, с. 562]. Існують різні підходи до структури особи злочинця. Так, Л.Давиденко та О.Бандурка виділяють п'ять підсистем (блоків) особистих якостей: 1) демографічні ознаки (стать, вік, соціальний і сімейний стан тощо); 2) ознаки, які характеризують особу в аспекті освітнього рівня, знань тощо; 3) якості морально-психологічного характеру (чесність, порядність, принциповість та ін.); 4) психічні властивості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість тощо); 5) біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо) [17, с.75]. А.Зелінський найбільш обґрунтованою вважає "динамічну функціональну структуру" особистості, запропоновану психологом К.Платоновим. Останній вважає, що особистість включає чотири наступні підструктури: 1) спрямованість особистості, тобто система її диспозицій; 2) підструктура досвіду (знання, вмінні, навички, звички); 3) сила та особливості протікання інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; 4) біологічно обумовлені властивості: темперамент, задатки, здібності, обдарованість [117, с.54]. А.Закалюк у структурі особи злочинця виділяє аж дев'ять блоків (груп) ознак, зокрема, три з них відображають соціальну характеристику особи злочинця, тобто її особистість; п'ять характеризують біосоціальні ознаки [105, с.257-262]. Російський науковець В.Лунєєв виділяє дві складові (інтегровані соціальні характеристики) у структурі особистості злочинця: 1) соціально-демографічну; 2) соціально-психологічну [218, с.622]. Такою, що добре зарекомендувала себе й вважається апробованою протягом тривалого часу, слід визнати структуру особи злочинця, в якій об'єднуються у певні блоки соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки (властивості) такої особи [180, с. 214; 200, с. 85; 202, с.122]. Усі ці відомості стосовно особи злочинця охоплюються поняттям, яке отримало назву «кримінологічна характеристика особи злочинця».

Самоправство, як і будь-який інший злочин, являє собою складний результат взаємодії якостей особи та обстановки вчинення злочину. Тому без вивчення властивостей такої особи неможливо достатньо повно встановити

причини і умови конкретного злочину, з'ясувати механізм індивідуальної злочинної поведінки, розробити відповідні профілактичні заходи. Вивчення кримінальних справ про самоправство дозволяє дати кримінологічну характеристику особи злочинця із виділенням її соціально-демографічних, морально-психологічних і кримінально-правових ознак.

Соціально-демографічна характеристика. В кримінології є загальноприйнятим, що найбільш суттєве значення для виявлення специфіки особи злочинця мають такі ознаки, як стать, вік, рівень освіти, професія та сімейний стан. Статистичний аналіз соціально-демографічних даних в їх сукупності дозволяє розкрити їх функціональний зв'язок із фактом вчинення злочину. За ознакою статі серед осіб, які вчинили самоправство, 76 % склали чоловіки та 24 % – жінки. Серед соціально-демографічних характеристик особистості злочинця важливе місце займає вік, який значною мірою дозволяє оцінити фізичний стан і можливості особи, її потреби та інтереси. Найчисельнішу групу суб'єктів цього злочину становлять особи віком 18-29 років (37%); далі йдуть особи у віці 30-40 років (28%); потім – вікова група 41-55 років (23%). Пенсіонерів серед самоправців 12%. Фактів вчинення самоправства неповнолітніми у вивчених нами справах не було. Як відомо, саме молодь є однією з найбільш криміногенних груп населення [78], тому її переважання серед самоправців не є дивним. Особи старших вікових груп частіше вчиняють самоправство поодиночі (в групі – лише 4%), їх мотивація рідше має корисливу спрямованість. Переважає ситуаційний характер цього злочину та бажання помститись.

Одним із ключових показників соціальної характеристики особи є рівень освіти. Освітній рівень особи тісно пов'язаний з формуванням потреб, інтересів, цінностей, мотивів, способів реагування на конкретні життєві ситуації. При цьому слід зазначити, що між тими або іншими формами поведінки людини, включаючи злочинну, та рівнем освіченості і культури прямий (безпосередній) зв'язок відсутній, тобто рівень освіти слугує лише сприятливою або несприятливою умовою морального формування особистості. Особи, які

вчинили самоправство, мають наступний освітній рівень: базова загальна середня освіта (5%), повна загальна середня освіта (48%), професійно-технічна освіта (25%), незакінчена вища освіта (4%), повна вища освіта (18%). Таким чином, немає явного дисонансу (невідповідності) між рівнем освіти та протиправною поведінкою осіб, які вчиняють самоправство, хоча, безумовно, що серед людей із низьким освітнім рівнем протиправна поведінка зустрічається дещо частіше. Проте сам по собі рівень освіти не може бути визначальним чинником, який би зміг запобігти вчиненню особою злочину, оскільки вирішальне значення мають її моральні якості.

Доволі різним є також соціальний статус осіб, які вчинили самоправство. За критерієм зайнятості серед винних у цьому злочині 41% є безробітними і ще 12% складають пенсіонери. З поміж працевлаштованих серед цієї категорії осіб переважають підприємці (57%) та робітники (32%), службовців, спеціалістів та посадових осіб – 11%. При цьому більшість робітників зайняті некваліфікованою фізичною працею.

Ще в радянський період відомий кримінолог Д.Шестаков зазначав, що «сімейний стан сам по собі є антикриміногенним фактором. Поява сімейного спілкування і турбот займає вільний час громадянина і вже цим фактом обмежує дію на нього зовнішніх криміногенних впливів» [358, с.52]. Сімейний стан злочинців вивчається для того, аби встановити вплив: 1) сімейних відносин на умови морального формування особи і характеру злочинної поведінки; 2) характеру і ступеня стійкості впливу злочинної поведінки на сімейні відносини; 3) змін сімейного становища в структурі населення на характер злочинних проявів і склад злочинців. За даними вивчених кримінальних справ, серед осіб, що вчинили самоправство, більшість мають сім'ю (59%), з яких 5% перебувають у цивільному шлюбі; питома вага неодружених складає 41%. Це певною мірою підтверджує висновок про те, що у більшості випадків родина грає роль стримуючого чинника, який перешкоджає вчиненню злочинів, хоча значення цього чинника не можна перебільшувати.

Морально-психологічна характеристика. Така характеристика розкривається головним чином через ставлення особи до норм моралі та права, через вивчення їхнього способу життя, потреб, інтересів, цінностей. Соціально-психологічні ознаки особи дозволяють встановити причини злочинної поведінки, включаючи широкий спектр внутрішніх позицій особистості та визначають її спрямованість, орієнтацію, стійкість до впливу криміногенних факторів. На формування потреб та інтересів злочинців-самоправців значний вплив справляють соціально-демографічні ознаки, які при їх негативному поєднанні (зокрема, відсутність родини, безробіття або низькооплачувана робота) можуть зіграти негативну роль в цьому процесі [213, с. 54-58]. Морально-психологічній характеристиці частини осіб, які вчинили самоправство, властива наявність антисоціальної настанови, яка полягає у наявності внутрішньої готовності до задоволення своїх потреб (інтересів) будь-якими засобами, включаючи злочинні. Радянська дослідниця Н.Корнєєва у 80 рр. ХХ ст. зазначала, що «суб'єктами самоправства в значній кількості випадків є особи, які негативно характеризуються, нерідко мають судимості, котрі в силу специфіки психології та асоціальної спрямованості особистості не звертаються до правоохоронних органів за відновленням своїх порушених прав, бажаючи «розібратися» зі своїми боржниками самостійно, порушуючи тим самим встановлений законом порядок» [149, с. 153].

Як відомо, дослідження мотивів і мотивації злочинів має не тільки кримінально-правовий аспект, пов'язаний із правильною кваліфікацією злочину, але й важливе кримінологічне значення, оскільки дозволяє встановити суб'єктивне значення вчиненого діяння, розкрити специфічні риси особистості, намітити напрямки попереджувальної роботи. Як слушно зазначає у цьому зв'язку В.Луїєв, «виражаючи особистісний сенс, мотив злочинної поведінки є суб'єктивним відображенням об'єктивних причин злочину і безпосередньою суб'єктивною причиною злочинної поведінки» [216, с.48]. Мотивацію злочинної поведінки цей вчений розглядає як внутрішній стрижень його генези, а з іншого боку, як результат взаємодії особи із соціальним криміногенним

середовищем [218, с.678]. Центральним елементом кримінальної мотивації С.Іншаков вважає готовність до вчинення злочину, тобто такий стан суб'єкта, при якому він в будь-який момент (при наявності пускового імпульсу) може розпочати протиправну діяльність [122, с.59]. В сучасній психології аксіоматичним є положення, згідно з яким мотив діяльності, на відміну від мети, усвідомлюється далеко не завжди [29, с.191; 228, с.125-230]. В психологічному розумінні діяльність людини – це сукупність окремих видів операцій, про які судять за їх мотивами. Елементами діяльності є окремі дії, які підпорядковані цілям.

Зміст та соціальна спрямованість мотивів вчинення самоправства є доволі різними. За результатами аналізу вивчених нами кримінальних справ, найпоширенішим мотивом самоправства є прагнення до відновлення «справедливості» (60%) у тому сенсі, як її розуміють винні. Йдеться переважно про повернення боргів або «несправедливості», на їхню думку, рішення судів або інших органів влади щодо порядку використання земельних ділянок чи інших об'єктів (житло тощо). Доволі часто зустрічається також корисливий мотив (22%), особиста зацікавленість та помста (13%), інші мотиви (включаючи хуліганські) – 5%. Характерно, що у жінок, які вчинили цей злочин, корисливі мотиви зустрічаються рідше, ніж у чоловіків (всього 13% справ), а домінують саме мотиви особистого характеру – неприязнь, помста, бажання відновити «справедливість». В основі такого мотиву, як помста, лежить образа, зміст якої пов'язаний із певними, переважно несправедливими вчинками потерпілого, які він скоїв щодо винного або його близьких [50, с. 90-91]. При самоправстві цей мотив є своєрідним: в ньому поєднуються почуття образи, приниженої гідності, які мають спільну (єдину) спрямованість – відплатити за заподіяну шкоду. У цьому контексті слушною є думка багатьох кримінологів про те, що «про мотив злочину можна говорити лише тоді, коли вже з'явилися або принаймні формуються інші елементи злочинної поведінки – об'єкт, предмет або засіб досягнення злочинного результату» [50, с. 102]. Більшість опитаних нами респондентів (69%) зазначили, що переважаючим мотивом дій самоправців є

намагання відновити справедливість, як вони її розуміють. Думку про те, що основним мотивом дій самоправців є користь, поділяє майже чверть опитаних (24%) [Додаток А].

Кримінально-правова характеристика. Ознаки кримінально-правового характеру мають як суто юридичне, так і кримінологічне значення, оскільки значною мірою характеризують вчинений злочин та призначене за нього покарання. Серед кримінально-правових ознак засуджених за вчинення самоправства найвагомішими є наявність/відсутність сукупності злочинів; груповий характер вчиненого злочину; наявність/відсутність сп'яніння; визнання/невизнання вини; наявність/відсутність судимості; зміст характеристики на винного; вид і розмір призначеного покарання. Абсолютна більшість випадків самоправства вчиняється однією особою і лише у 19% цей злочин вчинено у групі, що є нижчим, ніж, наприклад, цей показник у злочинах проти власності. В окремих випадках дії винних у самоправстві супроводжувалися застосуванням фізичного насильства до потерпілого або погрозою його застосування (7% справ). Відповідно невелика кількість винних у самоправстві була засуджена за сукупністю злочинів, переважно із хуліганством та заподіянням тілесних ушкоджень (всього 8%). За даними М.Марченка, у 2,9% випадків вивчених ним справ щодо самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, мала місце сукупність із самоправством [225, с.84]. За даними нашого дослідження, в стані алкогольного сп'яніння вчинено всього 15% випадків самоправства. Випадків вчинення цього злочину у стані наркотичного або токсичного сп'яніння нами не виявлено [Додаток Б].

Важливими є дані стосовно визнання/невизнання засудженими своєї вини, оскільки ця ознака має ще й морально-психологічне значення. Лише 16 % засуджених за самоправство визнали себе винними у вчиненому злочину, 11 % – визнали вину частково, але абсолютна більшість – 73 % – своєї вини у вчиненні самоправства не визнали. Серед осіб, які визнали свою провину, 88% розкаялись у вчиненому ними самоправстві. Важливою кримінально-правовою

ознакою осіб, що вчинили злочин, є судимість. Серед осіб, які вчинили самоправство, судимість мали 31%, зокрема, в одному випадку у засудженого за самоправство були дві судимості. У 3% випадків винні особи вчинили самоправство під час іспитового строку (засуджені із застосуванням ст.75 КК України). За результатами вивчення кримінальних справ відносно 45 % засуджених за самоправство була надана позитивна характеристика з місця роботи та/або проживання; у 22,5% – посередня; у 24,5% – задовільна (нейтральна) і лише у 8% – негативна. Суттєве кримінологічне значення має призначене винним покарання. В абсолютній більшості випадків винним у вчиненні самоправства в якості покарання був призначений штраф (84%) і лише у 16% випадків – арешт. Виправні роботи як покарання у вивчених нами справах про самоправство не призначались судами жодного разу. Серед опитаних нами працівників правоохоронних органів та суддів, значна частина (39%) вважають, що слід підвищити розмір штрафу за вчинення цього злочину, а майже третина (30%) навіть вважають, що слід передбачити можливість застосування за самоправство обмеження волі. І лише 15% опитаних респондентів вважають, що посилювати покарання за самоправство недоцільно [Додаток А]. Остання точка зору видається нам найбільш обґрунтованою, оскільки посилення кримінально-правової репресії не зможе зіграти вагому роль у запобіганні цього злочину, з огляду на його мотивацію та ситуацію вчинення.

Важливе теоретичне та практичне значення має розробка типології особи злочинця, який вчиняє самоправство. Взагалі типологія являє собою метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів та їх групування за допомогою узагальненої ідеалізованої моделі або типу [10, с.144]. Типологія злочинців співвідноситься із класифікацією як частина із цілим: класифікація – це розподіл всієї сукупності злочинців на відповідні частини, а типологія злочинців – це їх об'єднання в одну кримінологічну групу на підставі кримінологічно значимої ознаки. Ми повністю поділяємо підхід А.Закалюка, котрий зазначає, що типологія є особливим різновидом

класифікації, який принципово відрізняється саме проведенням диференціації об'єктів за їх типовими ознаками, тоді як класифікація може здійснюватися за будь-якою спільною ознакою [105, с.264-265].

Ще радянські дослідники наголошували на тому, що в основу кримінологічної типології особи закладаються три групи ознак, що відображують: 1) ступінь криміногенного викривлення особистісних характеристик; 2) характер такого викривлення; 3) соціальну генезу становлення особи на злочинному шляху [202, с.294]. К.Ігошев в свій час зазначав: «типологія фіксує те головне, без чого немає і не може бути особистості злочинця, розкриває внутрішні стійкі зв'язки між суттєвими ознаками і тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцю як типу» [119, с.55].

О.Бандурка та Л.Давиденко наголошують на тому, що класифікація та типологія злочинців є рівнозначними поняттями, а типологія є лише більш глибокою характеристикою, що можна створювати скільки завгодно типологічних груп, кожна з яких буде мати свою кримінологічно значущу ознаку [17, с.75-76]. В залежності від критеріїв наявні в кримінології типології можна поділити на три групи. Перша група диференціює злочинців в залежності від характеру особистісно-мотиваційних якостей, які проявилися у вчиненому злочині (корисні, насильницькі, необережні тощо). Друга група ділить злочинців в залежності від ступеня вираження криміногенних викривлень особи. Підставою третьої є соціальна спрямованість особистості (професійний, звичний, нестійкий, необережний, випадковий типи) [162, с. 214-216; 166, с. 255-258]. Так, В.Лунєєв виокремлює шість кримінологічно значущих типів особистості злочинця: політичний, насильницький (агресивний), корисливий, анархічний, легковажний (необережний), боягузливо-малодушний, наголошуючи на тому, що ця класифікація є умовною і охоплює лише найбільш поширені типи злочинців. При цьому в конкретному злочинці окремі риси різних типів можуть тією або іншою мірою поєднуватися або рельєфно не проявлятися [218, с.657]. За глибиною та стійкістю

антисоціальної спрямованості злочинців переважно поділяють на такі типи: ситуаційні, нестійкі, злісні та особливо злісні. Вперше таку типологію обґрунтував ще в 70 рр. минулого століття відомий радянський вчений О.Сахаров, який виділяв випадкових, ситуаційних, нестійких, злісних та особливо небезпечних злочинців [213, С.50-54]. Такий підхід до виділення різних видів злочинів за мотивацією поділяють і деякі інші українські автори, зокрема, Н.Сметаніна [309, с.13]. В кримінології зустрічаються й інші варіанти типології особи злочинця за соціальною спрямованістю (професійний тип, звичний тип, нестійкий тип, необережний тип, випадковий тип) [31, с.80-81].

В своїх класифікаціях типів злочинців українські кримінологи в основному слідують за радянськими та російськими вченими. Так, І.Даньшин за критерієм характеру антисуспільної спрямованості виділяє насильницький, корисливий, соціально-дезорганізований та необережний тип злочинця; за ступенем антисуспільної спрямованості – випадкових, ситуаційних, нестійких, злісних та особливо злісних злочинців [74, с.40-41]. Б.Головкін основним критерієм виміру спрямованості особистості злочинця вважає домінуючу мотивацію поведінки [63, с.144]. Власний варіант доволі складної типології злочинців пропонує А.Закалюк [105, с.264-275].

Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що за таким критерієм, як глибина та стійкість своєї антисоціальної спрямованості особи, які вчинили самоправство, належать до таких кримінологічних типів злочинців: нестійкі (45%), ситуативні, включаючи випадкових (42%) та злісні (13%). Нестійкі самоправці вчиняють цей злочин, маючи приблизно однаковий «баланс» позитивних і негативних особистісних рис (жадібність, низька загальна і правова культура тощо), що у поєднанні із недовірою до державного апарату, зокрема і судів та правоохоронних органів, призводить до обрання ними протиправного варіанту поведінки у випадку складної для них КЖС. Водночас особи цього типу рідко раніше притягалися до кримінальної відповідальності (9%), проте часто допускали порушення громадського порядку, включаючи вчинення адміністративних правопорушень (57%).

Злісні самоправці мають доволі стійку антисуспільну спрямованість, налаштовані ворожо стосовно держави, її органів, не сприймають кримінально-правових заборон та пануючих у суспільстві моральних норм, легко порушують їх задля досягнення особистих інтересів під час конфліктних ситуацій, зокрема, при вирішенні майнових спорів. Серед цього типу самоправців найбільше осіб, які раніше вчиняли злочини та мають судимість (66%), дуже часто вони раніше притягалися до адміністративної відповідальності (89%), а також зловживають спиртними напоями або вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння (78%). Злісні самоправці найчастіше – порівняно із іншими типами – вдаються до насильства у конфліктній ситуації, «поєднуючи» самоправні дії із іншими злочинами – хуліганством або заподіянням потерпілому тілесних ушкоджень (34% випадків порівняно із 7% всіх самоправців). На них найчастіше (44%) надаються негативні характеристики із місця проживання та/або роботи (при її наявності). Серед злісних самоправців абсолютна більшість не мають роботи (83%). Характерно, що жоден самоправець цього типу не визнав своєї провини у вчиненому злочині.

Ситуативні самоправці вчиняють злочин під впливом складної КЖС, протистояти якій вони не можуть через невисокий культурний рівень, нестачу знань про правомірні способи вирішення конфліктів. Їм властива легковажність при загальній позитивній соціально-етичній спрямованості особистості. Вони позитивно характеризуються за місцем роботи та проживання, раніше не притягалися до кримінальної або адміністративної відповідальності. Вони майже завжди (92%) визнають свою вину та каються у вчиненому злочині. Серед них переважають так звані «вимушені самоправці», докладніше про яких йдеться нижче.

Виявлені особливості особистості злочинців, які вчиняють самоправство (зокрема, мотивація, спосіб вчинення злочину та КЖС), дозволяють запропонувати їх наступну специфічну типологію: «кредитори», «хулігани» та «вимушені самоправці». «Кредитори» є найпоширенішим типом самоправців (близько двох третин вивчених справ). Вони вчиняють самоправні дії,

намагаючись повернути від боржника заборговані ним гроші та /або майно. Тобто у цих випадках наявне дійсне право винного на певні предмети, які він забирає в процесі своїх протиправних дій. Також до цього типу можна віднести і тих осіб, які при вчиненні самоправства мають основною метою встановлення або збереження контролю над спірним майном або ж забирають у потерпілого інші речі (майно, гроші) як «заставу» з метою спонукати його до повернення боргу. Ці особи діють переважно самі або – в рідкісних випадках – спільно з родичами чи друзями. Найчастіше самоправні дії пов'язані зі спорами про належність певного майна, борговими зобов'язаннями або іншими спорами.

В окремих випадках дії винних стосуються сфери використання землі. Наприклад, Р. був засуджений Літинським райсудом Вінниччини за таких обставин. Протягом більше ніж року він самовільно, без погодження із відповідними державними органами та без оформлення належних документів, встановив малу архітектурну форму, огородив парканом та здійснює контроль над земельною ділянкою. Своїми діями Р. заподіяв шкоду громаді місцевого села, позбавивши її можливості користуватися ставом із прибережною смугою [42].

Для самоправців-кредиторів не властиві глибокі зміни морального характеру, це нестійкі особи, які переважно не притягались до кримінальної відповідальності, хоча можуть бути схильними до вживання спиртного, безцільного дозвілля. Їхні ціннісні орієнтації є егоцентричними, рівень правосвідомості є невисоким, їм властива вузькість і обмеженість поглядів, вони часто не можуть протистояти впливу складної життєвої ситуації. Цей тип злочинців в своїй поведінці віддає перевагу захисту власних інтересів (корисливих або інших особистісних) навіть ціною порушення закону, особливо якщо цьому сприяє або до цього спонукає поведінка потерпілого. Часто безпосередньому вчиненню самоправства передують досить тривалий період конфліктної ситуації між винним та потерпілим з приводу певного майна або здійснення своїх прав у різних сферах (зокрема, користування квартирою, будинком, земельною ділянкою). Спірним предметом (майном) у

цих випадках виступають автомобілі, побутова техніка, продукти харчування, гроші, рогата худоба. Як правило, такі самоправці в рахунок погашення реального або уявного боргу забирають майно, вартість якого приблизно еквівалентна вартості боргу [Додаток Б].

Самоправці-«хулігани» (22% від загальної кількості) вчиняють самоправні дії під час сварки із потерпілим, самі провокуючи виникнення конфлікту; такі особи переважно знаходяться у стані алкогольного сп'яніння. «Хулігани» не планують свої дії, а через стан сп'яніння їх поведінка нерідко є агресивною і зовні немотивованою. Вони нерідко заподіюють потерпілому тілесні ушкодження, забирають певні речі або пошкоджують їх. Прикладом може бути наступна справа. 30.10.2010 р. Д., перебуваючи увечері в стані алкогольного сп'яніння, прийшов до будинку своєї бабусі Н. та ініціював сварку з приводу її ставлення до пам'яті його покійної матері. Під час конфлікту він почав вимагати від Н. сережки, які на думку Д., належали йому за правом спадкування. При цьому спадщину він не приймав. Всупереч волі бабусі, Д. забрав в неї золоті сережки, які пізніше продав на ринку [43].

Характерна особливість «вимушених» самоправців – це нездатність подолати динаміку вже наявних та автоматично діючих спонукань. При загальній позитивній соціальній спрямованості особистості (судимих серед цього типу не має), вони вчиняють злочини виключно або переважно в силу тиску несприятливої життєвої ситуації, в якій особа не змогла розібратись та добитися результату законними методами. Самоправні дії цих осіб мають, таким чином, вимушений, часто спонтанний характер. Вони належать в основному до ситуаційних або випадкових злочинців, як їх прийнято виділяти в кримінологічній науці. Їхні протиправні дії нерідко є імпульсивними. Так, Бородянський районний суд Київської області засудив С. за самоправство за таких обставин. 25 травня 2013 р., приблизно об 11-й годині, в с. Блиставиця Бородянського району Київської області С., знаходячись у торговельному павільйоні, належному на праві власності потерпілому Т., з яким вона раніше перебувала у цивільному шлюбі, діючи умисно, з корисливих мотивів, у

присутності продавця заволоділа продуктами харчування, що знаходилися на вітрині, заподіявши потерпілому шкоду на 466 грн. Свої дії С. пояснила тим, що працювала продавцем у потерпілого, але після припинення особистих відносин між ними, Т. не заплатив їй заробітну плату, що і спонукало її до вчинення самоправства [39]. Тут дії винної були спрямовані на «відновлення справедливості» в її розумінні. Питома вага таких самоправців не перевищує 11%. Місцем заволодіння спірними майном або вчинення інших протиправних дій в цих випадках виступають переважно місце проживання або роботи потерпілого.

Цікаво, що 41% опитаних нами суддів, прокурорів, слідчих та адвокатів вважають, що за своїми соціально-психологічними рисами особи, що вчиняють самоправство, найбільше схожі на хуліганів; 21% вважають, що на крадіїв; 16% – на необережних злочинців; 22% обрали власний варіант, зазначаючи, що самоправці являють собою особливий тип злочинця – «шукачі правди» або неврівноважені, імпульсивні особи [Додаток А].

В окремих випадках дії винних у самоправстві супроводжуються застосуванням фізичного насильства до потерпілих або погрози його застосування. З вивчених кримінальних справ таких випадків було близько 7%. Прикладом може бути наступна справа. 13 квітня 2010 р. у м. Києві вночі Г., знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, зайшов до пункту прийому склотари, де працював його знайомий Ч. Останній мав повернути йому мобільні телефони, які нібито забрав у нього. Застосувавши фізичну силу шляхом нанесення кількох ударів потерпілому Ч. та його знайомому, Г. забрав кілька предметів, зокрема, телевізор та відеомагнітофон. Сам Г. при цьому раніше був двічі судимий за крадіжку та за грабіж [47].

Зустрічаються і такі ситуації, коли шкода внаслідок самоправних дій, особливо якщо вона заподіюється юридичним особам, може бути дуже великою. Так, В. без отримання дозволу власника та без укладання договору оренди розташував в гідропарку Одеси, який належить морському порту, торговельне обладнання, переобладнавши майно порту під свої потреби.

Своїми діями В. заподіяв цьому порту збитків на 231 тис. грн. [45]. В багатьох випадках існує суттєва невідповідність між особистістю злочинця та розміром заподіяних внаслідок його дій збитків. Наприклад, Ф., який є інвалідом, позитивно характеризується, до кримінальної відповідальності не притягався, своїми діями заподіяв потерпілій шкоду на 224 тис. грн. – продав автомобіль, який потерпіла передала йому як залог, знаючи, що він знаходиться у заставі банку [41]. У вивчених нами кримінальних справах не було випадків залучення до вчинення самоправства учасників організованих злочинних угруповань. Натомість, наприклад, в Росії такі випадки досить поширені [307, с.60-62; 308, с. 134-141].

Наведена типологія особистості самоправців є умовною і приблизною, оскільки різноманітність людських характерів дуже велика. В морально-психологічному портреті осіб, які вчиняють самоправство, нерідко поєднуються найрізноманітніші типологічні властивості. При вирішенні завдань запобігання самоправству та виправлення злочинця використання типологічного методу вивчення особи злочинця є найбільш доцільним і корисним. Використання типології особи в процесі призначення покарання підводить наукову базу під суб'єктивний розсуд суду, мінімізуючи різнобої при призначенні винним покарання [31, с.63].

2.2 Основні детермінанти самоправства

Проблеми детермінації історично були і нині залишаються одними з найбільш складних в кримінології. Це стосується як встановлення причин існування злочинності в цілому, так і детермінації окремих категорій злочинів. Дискусії з цього приводу стосуються цілої низки складних проблем, які виходять за межі кримінології і стосуються комплексу інших наук, насамперед, філософії, соціології та психології. Оскільки злочинність є суспільним явищем, пізнання її причин відбувається з урахуванням специфіки соціального

детермінізму, виключна складність і неоднозначність якого є аксіомою суспільних наук. Соціальне пізнання, на відміну від природничо-наукового, значною мірою обумовлене не лише власне науковою логікою, але й низкою інших чинників, зокрема, впливом соціокультурного середовища, інтересами певних соціальних сил, особистими чи груповими уподобаннями вченого тощо. Слід наголосити і на тому, що суспільному знанню загалом властивий плюралізм конкуруючих парадигм та методологій [365, с.12-22]. Тому не дивує той факт, що у світовій кримінології немає єдності в поглядах на детермінацію злочинності, а натомість існує широкий спектр різноманітних (іноді взаємовиключних) підходів і думок. Як справедливо зазначає російський кримінолог Я.Гілінський, “дуже складно (а частіше неможливо) виділити причинно-наслідковий зв'язок з усієї сукупності взаємодій навіть у фізичних та біологічних системах, не кажучи вже про соціальні, тим більше коли сам об'єкт – такий як злочинність – не має природних кордонів в реальності, а є соціальним конструктом” [55, с.384].

Встановлення дійсних детермінант злочинності має не тільки суто теоретичне значення для розвитку кримінологічної науки, але й вагомим практичне значення, оскільки дозволяє суспільству і державі належним чином реагувати на ці детермінанти, нейтралізуючи або мінімізуючи їх негативний вплив. Без знання детермінант злочинності неможливою стає ефективна протидія їй. Встановлення хибних причин злочинності здатне ввести суспільство і державу в оману та призвести до марного витрачання інтелектуальних, людських і фінансових ресурсів для протидії псевдопричинам або другорядним факторам. Водночас спрощенням буде вважати, що встановлення справжніх детермінант злочинності автоматично призведе до їх успішної ліквідації або нейтралізації в результаті попереджувальної роботи: чимало з цих детермінант в принципі не можуть бути змінені, оскільки укорінені в самій сутності економічних та культурних умов існування сучасного суспільства.

В цілому детермінізм – це вчення класичної філософії про закономірний

універсальний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ об'єктивної дійсності, результат узагальнень конкретно-історичних і конкретно-наукових концепцій [341, с. 149]. Детермінанта – це такий фактор (явище, предмет матеріального або духовного світу), який визначає появу іншого фактору, що зветься наслідком. Кримінологічна детермінація найчастіше використовує три види зв'язку – причинний, обумовлюючий та функціональний. Причина сама породжує наслідок. Причинний зв'язок є зв'язком генетичним. Умова – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії. Цей зв'язок з наслідком є обумовлюючим [190, с. 56]. Переважно вважається, що процес детермінації містить такі елементи: 1) умови; 2) діяльність (причина); 3) дія (наслідок, результат). Перші становлять сукупність тих безпосередніх чинників (факторів), від наявності яких залежать виникнення, існування, зміна або зникнення даного явища. Те чи інше явище виникає там і тоді, де й коли визріли відповідні передумови, й існує остільки, оскільки є певні умови. Характерною особливістю умов як моменту процесу детермінації є те, що вони самі по собі не можуть перетворитися в нову дійсність (наслідок); вони лише роблять її можливою [166, с. 247–249; 241, с. 89].

Не дивлячись на наявність в цілому загальної методології у вигляді діалектико-матеріалістичного розуміння причинності, на який в основному спираються українські кримінологи, питання детермінації злочинності є предметом гострих дискусій, а думки вчених з багатьох питань відрізнялися діаметральністю суджень та оцінок. Загалом прийнято виділяти такі детермінанти злочинності, як причини та умови, що їх часто об'єднують в загальне поняття „фактори злочинності” [196, с.90-92]. В радянській кримінології традиційним було негативне ставлення до терміну „фактор”, оскільки воно пов'язувалось з поширеною в ХІХ ст. позитивістською „теорією факторів”, яка урівнювала всі чинники, що впливають на злочинність без розрізнення їх детермінаційного значення [202, с.224]. Цьому підходу протиставлялося засноване на діалектичному матеріалізмі розрізнення причин та умов злочинності як принципово різних детермінант. Теорія факторів,

особливо якщо дотримуватися її послідовно, вважається спрощенням проблеми, оскільки в ній всі детермінанти злочинності прирівнюються одна до одної. Критичні оцінки цієї теорії базуються також на твердженні про неможливість визначити питому вагу кожного фактора в загальній сукупності й переконанні, що це взагалі «еклектичне накопичення інформації» [363, с. 244-245].

В цілому з проблеми детермінації злочинності у світовій кримінології існує широкий спектр підходів і теорій, серед яких досить умовно можна виділити чотири напрямки: теологічний (вбачає криміногенні детермінанти у гріховній природі людини згідно з догматами християнства), соціологічний (вбачає криміногенні детермінанти у впливі соціальних чинників, зокрема, економічних, політичних, культурних), соціально-психологічний (вбачає криміногенні детермінанти в особливостях впливу суспільної свідомості), антропологічний (біологічний), який вбачає криміногенні детермінанти у впливі біологічних чинників. Окремо можна виділити також комплексний підхід, який намагається поєднати елементи попередніх, але найчастіше він носить еклектичний характер [55, с.390-394; 359, с.202-214]. При цьому теологічні та біологічні теорії в більшості випадків підміняють питання детермінації злочинності як соціального явища причинами та умовами окремого злочину, так званим механізмом індивідуальної злочинної поведінки. Значною мірою подібне змішування притаманне й багатьом соціально-психологічним концепціям. Слід підкреслити, що окремі західні та низка російських кримінологів (Я.Гілінський, Ю.Блувштейн, О.Яковлев) взагалі заперечують існування якихось специфічних причин злочинності, наполягаючи на тому, що злочинність, як й інші види девіантної поведінки, породжується загальними суперечностями соціального розвитку. В соціологічному напрямку виділяють економічний підхід, який вбачає корінні причини злочинності у наявності інституту приватної власності на засоби виробництва та експлуатації людини людиною в класово антагоністичному суспільстві (марксизм) та соціокультурний (культурологічний) підхід, який вбачає основні детермінанти

злочинності в особливостях певної системи культурних символів та пануючих цінностей, притаманних соціуму в цілому або певним його групам.

В українській кримінології домінує соціально-психологічний підхід, згідно з яким причиною злочинності є деформована суспільна психологія, що виступає каталізатором впливу на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів. Наприклад, на думку А.Закалюка, саме у сфері побутової психології людей (так звана індивідуалістична психологія) знаходяться безпосередні причини злочинності як соціального явища, а, отже, причини існування та зміст особливостей цієї психології прямо не спричиняють злочинності і тому можуть розглядатися лише як її умови [105, с.224]. Майже аналогічні міркування із цієї проблеми Б.Головкіна, який вважає, що умовний причинний ланцюг виникнення та розвитку злочинності виглядає так: негативні явища суспільного буття – деформована суспільна свідомість – злочинні форми діяльності. Цей вчений наголошує на тому, що найближчою ланкою, яка безпосередньо спричиняє злочинну діяльність, є суспільна свідомість, причому остання відрізняється антисуспільним змістом та перебуває у криміногенному стані [62, с. 3].

Критики такого підходу звинувачують його прихильників, по-перше, у надмірній психологізації причин злочинності, а, по-друге, у змішуванні детермінації індивідуальної злочинної поведінки із детермінацією злочинності. При цьому соціально-економічні фактори розглядаються не як умови, а як більш глибокі причини злочинності “другого порядку” (В.Кудрявцев) [188, с. 44-52]. Різкій критиці поширену в кримінології лінійно-каузальну модель детермінації злочинності піддав російський вчений В.Бачинін, який наполягає на використанні поліфакторних каузальних та детермінаційних аналітичних моделей. В.Бачинін підкреслює що визнання безпосередніми причинами злочинності лише психологічних явищ (суспільна психологія) є значним спрощенням реальних процесів детермінації злочинності, оскільки штучно виключає з розгляду увесь спектр елементів культури та суспільства, що як раз і визначають зміст і особливості психології людей [20, с. 155].

Загальний механізм виникнення і розвитку злочинності (Ю.Воронін) полягає в наступному. При прорахунках держави і громадянського суспільства у виявленні та ефективному вирішенні протиріч виникають і посилюються негативні соціальні явища, зокрема, тіньова економіка, безробіття, п'янство, наркоманія, проституція і поруч із цими девіаціями – злочинність. Потім відбувається процес самодетермінації злочинності та вона, окрім іншого, сама здійснює зворотній вплив на явища, які її породжують. Важливо також, що злочинність сама по собі „розкладає” суспільну та індивідуальну свідомість. Масова незадоволеність людей умовами свого існування підштовхує їх до намагання знайти вихід із такого становища або до індивідуального протесту проти цих умов існування. Як наслідок цього, чимало людей застосовують незаконні засоби задоволення своїх об'єктивних або викривлених матеріальних потреб або ж проявляють внутрішню психологічну напруженість в актах агресії та вандалізму. Саме це і пояснює абсолютну більшість корисливих та насильницьких злочинів, які вчиняються в будь-якій державі [51, с. 44-48]. На думку Б.Головкіна, під причиною злочинності необхідно розуміти «криміногенну деформацію суспільної свідомості у виді антисоціальних поглядів, звичаїв, традицій, установок, що за певних умов закономірно породжують злочинність як свій наслідок» [62, с. 5].

На відміну від причин, під умовами злочинності переважно розуміють комплекс явищ, які самі по собі не можуть генерувати злочинність, але виступають в якості обставин, що сприяють її виникненню та існуванню. Деякі кримінологи, окрім причин та умов, виділяють ще й деякі інші детермінанти (кореляцію, функціональний зв'язок, зв'язок станів тощо). А.Зелінський пропонує в кримінологічних дослідженнях використовувати чотири види зв'язків: генетичний (причинний), зв'язок станів, розвитку та взаємодії [117, с.34-35]. Інший український кримінолог А.Закалюк окремо виділяє кореляти злочинності та детермінанти іншого (не кореляційного) зв'язку, включаючи функціональну залежність [105, с. 185-192].

Відмінність між причинами та умовами як детермінантами злочинності полягає в тому, що перші грають вирішальну (генетичну) роль у породженні злочинності, а умови є менш суттєвими чинниками, які лише зовні сприяють реалізації причини і настанню наслідку, проте самі по собі, тобто без взаємодії з причинами, нездатні викликати наслідок. Ю.Воронін наголошує на тому, що межа між цими поняттями досить умовна, а на рівні всієї злочинності цей розподіл стає суто умоглядним і не має практичного значення. Враховуючи той факт, що кожна причина породжує декілька наслідків, а кожен наслідок є результатом дії декількох причин (і умов), безперспективним є пошук якогось вичерпного переліку причин злочинності. Цілком слушною є думка цього науковця про те, що багатозначність і різноманітність причинного комплексу, який породжує злочинність, полягає в тому що він включає в себе різні соціальні та природничі явища і тому може бути адекватно зрозумілим лише з позицій різних наук, зокрема, філософії, соціології, психології [51, с. 62-65]. У зв'язку з цим ми підтримуємо позицію І.Даньшина, який відзначав придатність причин і умов лише для пояснення вчинення особою конкретного злочину, а не для злочинності в цілому або окремих її видів [181, с. 77–87].

В кримінології існують різні підходи до класифікації детермінант злочинності. Найбільш поширеним є розподіл цих детермінант за такими критеріями, як рівень дії, сфера дії та характер. За рівнем дії (функціонування) криміногенні детермінанти розподіляють на три самостійні категорії: 1) причини і умови злочинності як відносно масового соціального явища (їх ще називають „основні причини і умови злочинності”); 2) причини і умови певних видів (груп) злочинів, тобто певних частин злочинності (їх ще називають „загальні причини і умови певних видів злочинів”); 3) причини і умови конкретного злочину, індивідуальної злочинної поведінки (їх ще називають „безпосередні причини і умови конкретного злочину”) [74, с. 48-49]. Виділення причин і умов злочинності на рівні суспільства, соціальної групи та індивіда (чому відповідає переважно філософський, соціологічний і психологічний рівні) було поширене ще в радянській науці [185, с.80-82]. Зазначені

детермінанти пов'язані між собою відповідно до діалектичного співвідношення категорій загального, особливого та одиничного (окремого), але водночас є принципово різними за своїм змістом і характером.

За змістом та за специфікою механізму впливу на злочинність криміногенні детермінанти зазвичай поділяють на економічні, політичні, соціальні, суспільно-психологічні, управлінські, правові та інші. І.Даньшин вважає, що розподіл цих чинників за детермінаційним значенням полягає в тому, що економічні, соціальні та суспільно-психологічні фактори є саме причинами злочинності, в той час як суспільно-управлінські та правові фактори є лише умовами [181, с.35]. А.Закалюк підкреслює, що причинний комплекс злочинності не обмежується безпосередньою ланкою причинності, а включає фактори, які формують ці негативні елементи суспільної свідомості. Водночас ці чинники (економічні, соціальні, політичні, культурні тощо) безпосередньо не породжують злочинність, а є умовами, які сприяють її існуванню. Всі ці обставини вчений називає соціальними передумовами злочинності [105, с. 116-118].

Криміногенні фактори, які виступають у ролі детермінант самоправства, є досить численними та різноманітними. З точки зору їх змістовної характеристики, вони можуть бути представлені у вигляді п'яти груп: економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, правові, організаційно-управлінські, включаючи недоліки правоохоронної і правозастосовної діяльності [28, с. 41-62; 127, с. 67-71; 231, с. 54–106].

Після наведених методологічних зауважень доцільно проаналізувати конкретні детермінанти злочинності в Україні. В першу чергу українським реаліям властивий вплив практично всіх детермінант, які обумовлюють злочинність в країнах з перехідною економікою. В цьому сенсі в Україні діють ті ж криміногенні детермінанти, що і в пострадянських державах і країнах Центрально-Східної Європи з урахуванням вітчизняних економічних, політичних та соціокультурних реалій. Водночас видається можливим виділення особливостей дії цих причин, а також деяких специфічних

криміногенних факторів в Україні. Глибинні причини злочинності в нашій державі полягають в особливостях процесів, які відбуваються в усіх сферах українського суспільства і, в першу чергу, в ціннісно-нормативній. Йдеться передусім про девальвацію моралі, заснованої на загальнолюдських цінностях, крах колективістських соціалістичних цінностей радянської епохи, різниця відмінність між проголошеними владою деклараціями та повсякденною реальністю кризового суспільства, яка надзвичайно далека від високих етичних ідеалів (цинізм, гонитва за прибутками за будь-яку ціну, збагачення нуворишів тощо). Криміногенне значення має також панування примітивних зразків „масової культури” (передусім на телебаченні), основними цінностями яких є крайній індивідуалізм, жорстокість, примітивне споживацтво [193, с. 122-124; 325, с.229].

Найбільш точно причини злочинності в нашій державі характеризує теорія аномії відомого французького вченого Е.Дюркгейма (пізніше розвинута американським кримінологом Р.Мертонем). В його концепції аномія характеризується як такий стан суспільства, при якому відбувається процес руйнування базових елементів культури, в першу чергу, ціннісних орієнтирів та етичних норм, особливо за обставин, коли старі вже вичерпали себе, а нові ще не з'явилися або не отримали загального визнання. За таких обставин відбувається масове відчуження людей від ключових суспільних цінностей, панує стан розгубленості, процвітають цинізм, нігілізм та аморалізм [227, с. 204-207; 233, с.212-216]. В умовах аномії неминучим є масове поширення різних форм соціальної патології, включаючи стрімке зростання злочинності. Хоча за даними соціологічних досліджень за останні два-три роки в Україні спостерігаються певні позитивні тенденції, зокрема, дещо знизився загальний рівень аномійної деморалізованості населення, стало менше тих, у кого вона досягає критичної межі, але водночас соціальна дезорганізація сучасного українського суспільства не може не продукувати злочинність. Нових цінностей, які б прийшли на зміну колективістській ідеології епохи соціалізму, українське суспільство, на жаль, досі не сформувало.

Слід підкреслити, що ринкова економіка є потенційно криміногенною сама по собі, навіть цілком сформована і працююча за цивілізованими правилами. Це видно, зокрема, на прикладі розвинутих західних держав, в більшості з яких високий рівень корисливої злочинності. Тим більше це стосується остаточно несформованої ринкової економіки в сучасній Україні, якій ще далеко до стандартів західних держав в цій сфері. В цьому сенсі ринкова економіка не може не продукувати злочинність, хоча конкретний її рівень в державі залежить від ступеня соціальної нерівності та наявності антикриміногенних чинників (цивілізаційні фактори, специфіка культури, вплив релігії тощо). Реалії України 90 рр. ХХ ст., такі як масове зубожіння населення, втрата заощаджень в Ощадбанку экс-СРСР, злочинна приватизація, зрощування бізнесу, криміналітету та влади в умовах панування олігархічного режиму створили надзвичайно сприятливе підґрунтя для зростання злочинності в усіх її формах та проявах. Наслідком цих процесів, а також невдалого проведення економічних реформ, стало стрімке зростання кількості безробітних та частково безробітних, поширення алкоголізму та наркоманії, безпритульність (включаючи дітей і підлітків), тривалі невиплати заробітної плати. Економічні „реформи” 90 рр. супроводжувалися руйнуванням державного регулювання суспільного життя у різних сферах і на різних рівнях, що неминуче стимулювало зростання анархістських тенденцій, беззаконня та кримінального свавілля. Наслідком такого економічного курсу стало також зростання кількості маргіналів, які в будь-якій державі складають соціальну базу злочинності [231, с. 202-204].

Соціальна дійсність сучасного українського суспільства також не може не генерувати злочинність. Йдеться як про бідність, так і передусім про несправедливість у розподілі доходів серед різних верств населення. Середньомісячна зарплата в Україні складає близько 3 788 грн. (дані Держкомстату), що становить всього 150-160 доларів США, хоча ще рік тому ця цифра складала майже 400 доларів [303]. Для порівняння зазначимо, що у сусідній Польщі цей показник складає майже 1000 доларів. Звичайно, в

більшості держав Азії та Африки і в багатьох країнах Латинської Америки середня зарплата набагато менша, ніж в Україні (як правило, не більше 100 доларів), але громадяни нашої держави при оцінці рівня свого матеріального благополуччя орієнтуються саме на держави ЄС, а не країни „третього світу”. Викликає занепокоєння поглиблення соціальної нерівності в державі, яке вимірюється за допомогою двох основних індикаторів – децильного коефіцієнту (характеризує різницю в розподілі доходів між 10% найбідніших та 10% найзаможніших верств населення) та індексу Джині (сумарний показник ступеня соціального розшарування за рівнем річного доходу між усіма верствами суспільства; при розрахунку у відсотках він називається коефіцієнт Джині). Коефіцієнт Джині в Україні складає 28% (дані ООН), а децильний коефіцієнт – 7,6, хоча за експертними оцінками розрив у доходах найзаможніших і найбідніших верст населення сягає 40. У світовій практиці вважається, що у випадку, коли децильний коефіцієнт перевищує 10, в країні створюється небезпечна соціальна ситуація. За роки незалежності в Україні поступово сформувалася так звана „культура нерівності”, яка характеризується низьким рівнем соціальної єдності суспільства, високою недовірою людей один до одного та підвищеними показниками агресивності [325, с. 226]. Водночас вирішальне криміногенне значення має все ж не бідність як така, а її сприйняття людьми в широкому соціокультурному контексті: порівняння зі становищем інших категорій населення (насамперед заможними верствами), іноземними державами, тобто в кінцевому рахунку саме суб’єктивні, а не об’єктивні чинники. Цікаво, що за національною шкалою в умовах бідності в Україні мешкають 33% населення (у 2004 р. – 37%). Водночас за даними ООН на травень 2015 р. понад 80% жителів України можна віднести до категорії бідних, оскільки їх середньомісячний дохід не перевищує 150 доларів США [375].

Економічна криза в Україні 2014-2015 рр., пов’язана із анексією Криму з боку РФ, а також російською агресією на Донбасі, також сприяє зростанню злочинності. Протягом 2014-2015 рр. відбулася величезна девальвація гривні

(майже втричі), зростання цін на продукти та основні послуги, суттєве підвищення тарифів на комунальні платежі, електроенергію, газ, опалення тощо. Державна служба зайнятості прогнозує, що у 2015 р. безробіття в Україні складе 11-11,5 % проти 9,3% у 2014 р. (за методикою МОП, безробіття, включаючи приховане, може перевищити 15%), що також є потенційно криміногенним чинником [230]. Все це створює передумови для погіршення криміногенної ситуації та зростання злочинності, включаючи й самоправство.

В політико-правовій сфері надзвичайно криміногенним чинником є корупція, її своєрідна „епідемія” в нашій державі (вислів Координатора системи ООН в Україні Ф. О’Доннелла). Достатньо сказати, що за даними авторитетної міжнародної організації „Transparency International” у 2014 р. за масштабами корупції у 26 балів (100 балів – це мінімальна корупція, а 10 балів – максимальна) Україна посідала 144 місце у світі, що відповідає рівню таких „передових” держав, як Уганда та Коморські острови. Корупція в Україні навіть вища, ніж в таких відсталих державах, як Камерун, Того або Киргизстан. Для порівняння зазначимо, що у найкорумпованіших державах ЄС – Греції, Італії, Румунії та Болгарії – цей показник складає 43 бали. [376]. Без суттєвого скорочення корупції ні про яку серйозну протидію злочинності в нашій державі не може бути й мови. А.Закалюк в якості криміногенної детермінанти в соціально-політичній сфері сучасної України ще у 2009 р. слушно відзначав загрозливу тенденцію «... зростання інтересів та можливостей олігархічного капіталу, їх поєднання між собою та з владою з метою отримання надприбутків» [108, с.8].

Аналізуючи детермінанти злочинності на індивідуальному рівні можна погодитись із Я. Гілінським, який вважає найважливішим криміногенним чинником протиріччя між потребами людей і реальними можливостями їхнього задоволення, які передусім залежать від місця індивіда чи групи у соціальній структурі суспільства – тобто ступеня соціально-економічної диференціації та нерівності [54, с. 87]. Як відомо, при складних соціально-економічних умовах суттєво загострюються суспільні та міжособисті відносини, з’являються масові

конфлікти, що не можуть бути вирішені тільки правовими засобами. Як наслідок, у суспільстві виникають компенсаторні механізми виживання, що діють поза системою легітимних відносин. Це призводить до деградації суспільної моралі, втрати суспільною свідомістю імунітету до кримінальної діяльності, поширенню кримінальних субкультур, злочинних традицій та звичаїв, становленню диктату насильства, підвищенню порогу соціальної терпимості до будь-яких проявів насильства та несправедливості [66, с. 54-58].

Таким чином погіршення умов життя каталізує і провокує агресію, яка, зокрема, виливається і в протиправних способах вирішення майнових спорів. Як слушно зазначає український криминолог О.Костенко, дія будь-яких соціологічних і біологічних факторів у суспільному житті, в тому числі у породженні злочинності, визначається волею і свідомістю, а те, як саме воля і свідомість визначають дію вказаних факторів, – залежить від культури людей. Тому справедливою є формула: «Яка соціальна культура громадян – таке й їхнє життя» [152, с. 128]. Перехід до ринкової економіки, негативні наслідки цього процесу обумовили зміну моральних цінностей в суспільстві. Девальвуються та зміщуються на задній план такі загальнолюдські моральні орієнтири, як патріотизм, почуття обов'язку, моральність тощо. Нічим не прикритий культ насильства і жорстокості, моральної вседозволеності, що переповнює сучасні українські засоби масової інформації і через них входить в повсякденне життя, є дуже небезпечним фактором впливу, який має бути якщо не зупинено, то принаймні обмежено [80, с.64-72]. Як відомо, культурна мотивація протиправної поведінки виникає тоді, коли зовнішнє соціокультурне середовище (інформація, традиції, освіта) перенасичене насильницькими зразками різних форм, у тому числі художніх утілень, що знімає з насильства так зване табу, вводячи його в ранг специфічного поведінкового стандарту. В таких умовах протиправна поведінка стає елементом способу життя багатьох прошарків населення. На масовому рівні відбувається переоцінка соціальних цінностей, кримінально-правові заборони стають все менш дієвими, а деякі форми злочинної поведінки сприймаються як нормальна ділова активність [188,

с.82-85]. Поширення ж кримінальної субкультури в суспільстві, що раніше була суто «тюремною» субкультурою, призвело до того, що певна частина членів суспільства ігнорує в повсякденній поведінці закон і офіційну владу.

Криміногенне значення має також недосконалість багатьох законодавчих актів, їхня неповнота, неясність, а часом, і суперечливість, які сприяють формуванню в багатьох верств населення України правового нігілізму, що нерідко виявляється в формі установки у посадовців на довільне тлумачення закону та інших нормативних актів, а у пересічного громадянина на дотримання закону та вказівок зазначених осіб за власним бажанням та розсудом. Правовий нігілізм визначається як негативне ставлення громадян до права, законів, наявність у них установки на можливість досягнення соціально значимих результатів протизаконними засобами. У практичній діяльності це явище характеризується браком солідарності з правовими приписами, з їх виконанням у корисливих інтересах чи під загрозою примусу. Правовий нігілізм часто набуває демонстративного, агресивного й зухвалого характеру, є глибоким і масовим, охоплює широкі сфери суспільства, владні структури, має значний руйнівний, деструктивний потенціал і гальмує процес розбудови правової держави [246, с.190-215]. Саме у кризовому соціумі набуває поширення феномен правового нігілізму, безпосередньо пов'язаний зі злочинністю. Україна дійсно переживає складний і надзвичайно суперечливий період становлення правової державності: у суспільстві процвітає правове безкультур'я, що перешкоджає встановленню принципу верховенства права. Правовий нігілізм набув масштабних розмірів і поширився від буденної сфери до діяльності органів влади. Витоки цього явища виходять з кризи сучасного суспільства, яке втрачає такі універсальні фундаментальні складові правосвідомості, як свобода, совість, солідарність, патріотизм, справедливість, відповідальність, обов'язок, тобто ті принципи, якими має керуватися людина, визначаючи свою причетність до суспільства і держави. В таких умовах відбувається ескалація кримінального насильства в усі сфери життєдіяльності суспільства, все більше людей «озброюються» насильством як типовим

універсальним засобом задоволення потреб, досягнення життєвих цілей та вирішення внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів. Маючи тотальне поширення у нашому суспільстві, правовий нігілізм є вагомим фактором відтворення злочинності як соціального явища в цілому, а також і злочинів проти авторитету органів державної влади, включаючи самоправство.

Враховуючи, що на формування протиправної поведінки впливає безліч факторів і при характеристиці самоправних дій досить складно відокремлювати причини від умов вчинення злочину, доцільно умовно виділити детермінанти всієї злочинності, детермінанти злочинів проти авторитету органів державної влади та детермінанти власне самоправства.

Як вже зазначалось, в першу чергу значення криміногенних детермінант має загальна складна соціально-економічна ситуація в Україні, безробіття, значна соціальна нерівність, низький рівень заробітної плати, її часті невиплати. В організаційно-управлінській та правовій сферах детермінантами злочинності є висока корупція, неефективна робота державного апарату, недосконалість законодавства та наявність в ньому численних прогалин. Негативно на стані злочинності відбиваються недоліки в роботі правоохоронних органів, низький професійний і моральний рівень підготовки багатьох співробітників міліції, прокуратури і суддів, неефективна робота по боротьбі з груповою та організованою злочинністю. В соціокультурній та соціально-психологічній сферах детермінанти злочинності пов'язані, зокрема, з низьким рівнем культури і правосвідомості багатьох верств населення, низькою ефективністю роботи з особами, схильними до вчинення злочинів, віктимною поведінкою потерпілих. Відомий кримінолог В.Дрьомін слушно звертає увагу на таку особливо небезпечну тенденцію, як криміналізацію органів, що відповідають за забезпечення правопорядку в країні. Фактично деінституціоналізація органів правопорядку та судової системи, що обумовлена масштабною корупцією, сприяла розширеному відтворенню злочинності. Науковець наголошує на тому, що високий рівень корупції та залученості співробітників правоохоронних органів у криміналізовану економіку, пряма або

непряма підтримка кримінальних практик істотно знижують авторитет й ефективність інститутів правопорядку, фактично руйнують їх [91, с.255].

Суттєвим криміногенним фактором є майже тотальна недовіра населення України до державного апарату, включаючи суди та правоохоронну систему. За даними порівняльного європейського соціального дослідження ще у 2005-2007 рр. Україна посідала останні місця в Європі за рівнем довіри до судово-правової системи [61, с.109]. З того часу ситуація погіршилась. Зокрема, за даними міжнародного рейтингу верховенства права Україна посідає 70 місце серед 102 держав світу [271, с. 33]. Згідно із даними експертів Світового економічного форуму 2013-2014 рр. за індикатором незалежності судової влади наша держава посідала 139 місце серед 148 держав [377]. При цьому абсолютна більшість населення нашої держави зазначає, що в українських судах мають місце такі явища, як корупція (94%), залежність суддів від політиків (80,5%) і від олігархів (80%), ухвалення замовних рішень (77%), кругова порука в системі правосуддя (73%), низький рівень моральності більшості суддів (66%), незрозумілість і закритість судових процесів для пересічної людини (52%), складність і заплутаність судової системи (50,5%) [87]. Наразі українські суди як інститут і надалі мають негативний баланс довіри-недовіри у суспільстві. За результатами останнього (березень 2015 р.) опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова, не довіряють судам 81% респондентів (з них 45% – зовсім не довіряють), тоді як довіряють – менше 11%. Майже аналогічна ситуація із прокуратурою: їй не довіряють 76% опитаних (з них 40% – зовсім не довіряють), а довіряють цьому державному органу лише 14,4% опитаних. Дещо краща ситуація із міліцією, якій не довіряють 70 % респондентів (з них 32% – зовсім не довіряють), натомість довіряють близько 25%. Для порівняння, українським ЗМІ довіряють 50% опитаних, а не довіряють – 44%. За даними кінця 2014 р., 46% опитаних вважають судову реформу одним із найнагальніших завдань в державі, при цьому наполягають на її радикальному характері [254; 366]. Р.Куйбіда у цьому зв'язку слушно підкреслює, що «такі низькі позиції у всесвітніх рейтингах

європейської держави зумовлені передусім неналежним функціонуванням судової системи, що вимагає вжиття рішучих і надзвичайних заходів під час судової реформи» [191].

Такі фактори не можуть не породжувати обрання багатьма громадянами протиправного варіанту поведінки у випадку наявності майнових та інших спорів. При цьому в сучасних умовах кількість цивільних спорів (конфліктів) між фізичними особами стрімко зростає. Це в першу чергу побутові стосунки між знайомими, родичами, співмешканцями тощо із приводу користування майном (речами), житловими приміщеннями, гаражами, земельними ділянками. Надзвичайно поширені серед населення випадки давання грошей у борг або певних речей у тимчасове користування. Переважно такі майнові відносини не оформлюються документально, не кажучи вже про нотаріальне посвідчення. Не дивно, що у випадку порушення однією зі сторін своїх зобов'язань, зокрема, неповернення вчасно взятих у борг коштів, кредитор часто обирає протиправний варіант повернення своїх грошей (майна). Зустрічаються також спори, в яких однією стороною є фізична особа, а іншою – юридична. В таких ситуаціях у випадку реального або уявного порушення підприємствами або організаціями прав працівників, орендарів, акціонерів останні вдаються до самоправних дій для вирішення спору. Ю.Чаплинська у цьому зв'язку наголошує на тому, що більшість громадян, які зважилися на самоправні дії (супроводжувані погрозою застосування насильства до боржника) при врегулюванні майнових та інших суперечок, роблять це через незнання, будучи упевнені у своїй правоті або вчинили так від безвиході, тому що не отримали необхідної допомоги від правоохоронних і судових органів [352, с. 285-286].

В цьому контексті слід зазначити, що одним з важливих факторів, який обумовлює самоправні дії, є надзвичайна складність, як для пересічного громадянина, процедури розгляду цивільних справ судами, яка до того ж триває досить довго (часто – роками). Окрім цього, людей відлякує необхідність понести значні витрати у зв'язку із отриманням юридичної допомоги адвоката при складанні позовної заяви та розглядом справи по суті. Суттєвою

перешкодою є також необхідність сплати позивачем судового збору. Все це відштовхує людей від звернення до суду для захисту своїх майнових прав (зокрема, для повернення боргів), що у поєднанні із невисоким рівнем правової культури багатьох громадян, сприяє вчиненню ними самоправства. Ці міркування підтверджуються результатами проведеного нами дослідження. Так, на думку опитаних нами респондентів, найбільшою мірою сприяє вчиненню самоправства саме тривала і складна процедура розгляду справ у судах (37%), а також низький рівень правової культури населення (32%). На недосконалість та прогалини в законодавстві вказали 25%. Натомість недовіру населення до правоохоронної системи через її корумпованість відзначили лише 6 % респондентів [Додаток А].

Окрім цього, серйозною проблемою є складна, тривала і часто безрезультатна процедура виконавчого провадження після прийняття судом позитивного рішення у справі про стягнення боргів. Так, за даними, які ще у 2013 р. наводила уповноважена Верховної Ради з прав людини В.Лутковська, в Україні виконується тільки 30% рішень національних судів [52]. Аналогічні дані були наведені на кінець 2014 р. [270]. За деякими даними в Україні належним чином виконується лише 8-9% всіх судових рішень [103]. Таким чином, в будь-якому випадку більшість судових рішень в нашій державі не виконується, що є абсолютно неприйнятним. Суттєве погіршення стану виконання рішень судів українці відчули ще в 2007 р. З того часу ситуація лише погіршується. Україна посідає третє місце за кількістю заяв, які знаходяться на розгляді Європейського суду з прав людини. Найбільша кількість заяв проти України, за якими цим Судом були прийняті рішення по суті, стосуються саме системної проблеми тривалого невиконання рішень національних судів [270].

Кількість проблем, пов'язаних з виконанням судових рішень, зростає, зважаючи також на наявні прогалини і колізії у національному законодавстві. За даними Державної судової адміністрації України, у 2013 р. із порушенням вимог, передбачених ч. 1 ст. 104 ЦПК України, суди надіслали боржникам майже 39 тис. судових наказів, або 12,5 % від кількості виданих. До місцевих

загальних судів у порядку цивільного судочинства надійшло 155,5 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, а також щодо рішень інших органів (посадових осіб), що на 59,8 % більше, ніж у 2012 р., із яких суди розглянули 143,8 тис., у тому числі задоволено 94,4 тис., або 65,7% від розглянутих. У порядку адміністративного судочинства на розгляді судів перебувало 59,2 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, що на 70,1 % більше; розглянуто 50,5 тис., у тому числі задоволено 30,1 тис., або 59,6% від розглянутих. Суди у порядку цивільного судочинства розглянули (без урахування повернутих та залишених без розгляду) 12,3 тис. скарг на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, що на 25,8 % більше, ніж у 2012 р., у тому числі із задоволенням вимог – 6,9 тис., або 56% від кількості розглянутих. За невиконання судового рішення (ст. 382 КК України) у 2013 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 143 особи, як і в попередньому році. За даними ДСА України, у 2013 р. суди загальної юрисдикції видали на виконання 1 млн. 64,6 тис. виконавчих документів, що на 14,3 % менше, ніж у 2012 р. У тому числі майже 21,8 тис. виконавчих листів про відшкодування збитків, завданих злочинами, що на 33,8 % менше, ніж у 2012 р.; сума, що підлягала стягненню, зменшилася у 4,7 рази і становила 628 млн. 757,2 тис. грн. [253].

Окрім цього, у 2014 р. з порушенням строків, встановлених ЦПК України, розглянуто 4,8% цивільних справ. Найбільшу кількість справ із порушенням термінів розглянуто місцевими загальними судами Київської (11,4%), Сумської (10,8%), Кіровоградської (10,7%) та Одеської (10,3%) областей. Дані звітності судів свідчать, що питома вага нерозглянутих судами справ у порівнянні з минулим роком не змінилась і становить 15,6% (134,5 тис.) цивільних справ позовного та окремого провадження, що перебували в провадженні упродовж року [253].

Наведені політико-правові, організаційно-управлінські та культурно-психологічні фактори в сукупності й обумовлюють поширеність фактів вчинення самоправних дій в Україні.

2.3 Механізм індивідуальної злочинної поведінки при самоправстві

Однією з центральних у кримінологічній науці є проблема детермінації індивідуальної злочинної поведінки, яка і до сьогодні не знайшла однакового розуміння та вирішення. Проте розв'язання даної проблеми має надзвичайно важливе теоретичне і прикладне значення, оскільки правильне визначення причини й умов протиправної поведінки дає можливість на науковій основі розробити та здійснити комплекс ефективних заходів запобігання тим чи іншим злочинам. Повною мірою це стосується і самоправства.

В українській та зарубіжній кримінології існують різні думки щодо питання про причини і механізм вчинення окремого (індивідуального) злочину. Згідно із першим підходом (умовно його можна назвати «соціологічним»), такою причиною визнаються негативні соціальні явища і процеси, під впливом яких у особи виникають антисупільні погляди, звички, установки, що втілюються у кримінальну мотивацію і внутрішню готовність до протиправних дій (І.Даньшин, Л.Давиденко). Так, І.Даньшин вважає, що під «безпосередньою причиною вчинення конкретного (одиночного) злочину слід розуміти ті негативні соціальні явища і процеси, під впливом яких у винної особи виникають глибокі і стійкі антигромадські погляди, звички, що зумовлюють внаслідок криміногенної мотивації її внутрішню готовність вчинити злочинне посягання» [181, с.46]. Російський кримінолог Я.Гілінський виділяє у механізмі індивідуальної злочинної поведінки такі ланки (елементи): особистість потенційного злочинця, соціалізацію особистості, конкретну життєву ситуацію, жертву злочину [54, с.91].

Прихильники другого – «психологічного» – підходу убачають причину злочину у самому злочинці, а точніше у дефектах інтелектуальної, вольової та емоційної структур його особистості. В межах цього підходу уроджені і набуті риси та властивості особи у складній взаємодії породжують кримінальну

мотивацію і рішучість на вчинення злочину за певної життєвої ситуації (А.Зелінський, А.Закалюк, О.Костенко, Б.Головкін).

Класичним варіантом такого «психологічного» підходу є міркування відомого українського кримінолога А.Закалюка. На його думку, головним змістом поняття механізму злочинного прояву є зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінант об'єктивної дійсності та внутрішніх психічних процесів і станів особи, що детермінують криміногенні мотиви і рішення вчинити злочин, спрямовують та контролюють виконання цього рішення [105, с.278]. Цей науковець вважає, що в механізмі злочинного прояву зв'язки та взаємодія різних чинників розглядаються не у гносеологічно-каузальному аспекті, а у структурно-процедурному, розкриваючи лише порядок і процес реалізації наміру вчинити злочин. А.Закалюк принципово підкреслює, що безпосередньою причиною вчинення злочину є лише індивідуально-психологічні фактори, а не вплив зовнішнього середовища і не взаємодія особи та ситуації. Структура механізму злочинного прояву в його інтерпретації включає три стадії (ланки): 1) формування криміногенної орієнтації та мотивації; 2) опредмечування мотиву злочинного прояву через намір та рішення вчинити злочин; 3) реалізація злочинного наміру та настання суспільно небезпечних наслідків [105, с.282-283]. Інший прихильник такого підходу Б.Головкін вважає, що при поясненні причин індивідуальної злочинної поведінки слід виходити з того, що будь-які об'єктивні (зовнішні) впливи середовища, а також суб'єктивні (внутрішні) риси та властивості не здатні самі по собі спричинити вчинення злочину. Вони мають пройти через психіку особистості (світогляд, цінності, інтереси, нахили) і втілитися у мотивах та рішеннях діяти протиправно. Отже, носієм причини індивідуальної злочинної поведінки виступає людина, а не зовнішні впливи та ситуації [180, с. 156].

В сучасній російській кримінології також переважає психологічний підхід до розуміння механізму індивідуальної злочинної поведінки, за яким він включає певні етапи (стадії) психічної діяльності особи (мотивація, прийняття рішення, планування, виконання). Так, на думку В.Кудрявцева, механізм

більшості умисних злочинів включає три основні ланки: мотивацію злочину, його планування та реалізацію. При цьому механізм злочинної поведінки тісно пов'язаний із особистістю злочинця та із зовнішнім фізичним і соціальним середовищем [169, с.180]. Д.Рівман також вважає, що механізм злочинної поведінки включає мотивацію, планування (для умисних злочинів), виконання та наслідки [168, с.141]. В цьому ж руслі буде своєю концепцією Ю.Антонян [10, с.103-104].

Своєрідним компромісом є підхід тих вчених, які намагаються поєднати психологічні та соціологічні елементи у розумінні зазначеної проблеми (А.Долгова, О.Яковлев, С.Тарарухін). Так, російська дослідниця А.Долгова до механізму індивідуальної злочинної поведінки включає особу, яка вчиняє злочин, соціальне середовище, формування мотивації, ухвалення рішення (планування), виконання рішення та посткримінальну поведінку [166, с.58-60]. Український вчений А.Міллер вважає, що зовнішні умови, які визначають людську поведінку, обов'язково мають трансформуватися в чинники свідомості, почуття, волі, тобто набрати форми внутрішніх спонукань, щоб стати суб'єктивними детермінантами злочинної поведінки. Отже, криміногенні властивості особи є не причинами злочинів, а їх неодмінними суб'єктивними умовами [241, с.91]. Схожі міркування з цього питання українського кримінолога С.Тарарухіна [321, с.111]. Не зовсім послідовною є позиція із цього питання російського вченого В.Лунєєва, який спочатку підкреслює, що «злочинна поведінка є результатом динамічної взаємодії соціального середовища і особистості злочинця, в якому особистість грає активну роль» [218, с.610]. Водночас далі цей кримінолог наголошує на тому, що найближчою безпосередньою та інтегруючою причиною злочинної поведінки особи є мотивація, яка через мотиваційну сферу особистості детермінована соціальним і криміногенним середовищем [218, с.665].

Можна погодитись із українським науковцем І.Охріменком, який наголошує на тому, що «злочинний характер діяння зумовлюється не якимось особливим психологічним механізмом його вчинення, відмінним від механізму

правомірної поведінки, а дефектами окремих ланок цього механізму, які сформувалися на різних стадіях його функціонування» [259, с.154-155]. Іншими словами, механізм злочинної поведінки за формою містить ті ж психологічні елементи, що й механізм правомірного вчинку, але вони наповнені іншим соціальним змістом. Цей науковець виділяє такі чотири ланки механізму вчинення умисних злочинів: 1) формування особистості із антисуспільною спрямованістю, включаючи наявність чи розвиток відповідних особистісних передумов; 2) актуалізація мотиву та усвідомлення мети; 3) прийняття рішення та вибір засобів його реалізації; 4) реалізація рішення та оцінка одержаного результату [259, с.155]. Інша українська дослідниця О.Яра вважає, що безпосередні причини злочинної поведінки лежать у ціннісно-нормативній сфері особи злочинця. При цьому зовнішні чинники, зокрема особливості конкретної життєвої ситуації, є умовами, що визначають не спрямованість поведінки особи, а способи й особливості реалізації цієї спрямованості [370, с.116].

Оригінальними є міркування із аналізованої проблематики П.Сердюка. Критикуючи поширений в кримінології нормативістсько-психологічний підхід до розуміння причин злочинної поведінки, він наголошує на тому, що, по-перше, механізм індивідуальної поведінки людини є детермінованим процесом, котрий не залежить від нормативних оцінок; по-друге, поведінка людини перебуває у зв'язку з домінантними зовнішніми та внутрішніми факторами, але сучасний розвиток науки і техніки не дає можливості виявити домінантний характер останніх, а пропонує лише інтерпретаційний підхід вже *post factum*. Фактично, з огляду на рівень знань людства в цій сфері, а також вірність певним стандартизованим оцінкам, кримінолог застосовує аккогностину методіку для “виявлення” детермінант саме злочинної поведінки з огляду на певні фактори, які можуть здаватися йому найбільш імовірними та активними детермінантами, дивлячись на специфіку виявлених фактів про конкретну людину, а також фактичний і соціальний зміст вчиненого нею [304, с. 61].

Ми вважаємо, що слід виходити із того, що пояснення причин конкретного злочину тільки особистісними особливостями винуватих, психологічними рисами їх характеру є недостатнім. Якщо обмежитися тільки цим, то проблема замкнеться всередині індивіду й отримає малозмістовне вирішення: злочин вчинено тому, що така людина, і протидія злочинності буде зведена лише до репресій. Науковий погляд на етіологію індивідуальної злочинної поведінки повинен виходити з таких моментів:

– по-перше, з визнання постійної взаємодії зовнішніх, перш за все соціальних, і внутрішніх, особистісних факторів, а не їх протиставлення;

– по-друге, вплив зовнішніх обставин залежить від природи об'єкта, на який здійснюється вплив, і його стану в даний момент. Людина є відносно самостійною, самокерованою системою унікальної складності, здатною на маловірогідні реакції, які не можуть бути зведені тільки до реагування на сигнали зовнішнього середовища, зовнішніх подразників;

– по-третє, особистість, звичайно, – перш за все продукт соціальних зовнішніх впливів. Однак сформована в процесі соціалізації, вона набуває певної від них самостійності, здатності приймати рішення не тільки під впливом конкретної життєвої ситуації, але і з урахуванням минулого досвіду, передбачаючи наслідки своїх вчинків. Якщо ж визнати зовнішній вплив причиною злочину, то знижується міра особистої відповідальності за вибір варіанту вчинку, а особистість відсувається на другий план, перетворюється в просту іграшку життєвих обставин;

– по-четверте, особистість – не тільки об'єкт впливу зовнішніх обставин, але й активний суб'єкт перетворення, зміни цих обставин;

– по-п'яте, головний зміст і спрямованість взаємодії суб'єктивних і об'єктивних факторів визначається ціннісними орієнтаціями особистості, її потребами, поглядами та уявленнями, а також спрямованістю особистості, її внутрішньою готовністю до певної реакції на стимули зовнішнього середовища;

– по-шосте, в реальному житті індивід вчинює дії не тільки під впливом раціонально прийнятих рішень, але й під впливом емоцій, які його охопили. Не тільки предметами діяльності, але і своїми почуттями людина стверджує себе в предметному світі [94, с. 97-98].

Наведені міркування дозволяють застосувати положення кримінології до розуміння механізму самоправства. Отже, безпосередньою причиною вчинення самоправства можна вважати антисуспільну спрямованість особистості злочинця, яка стала результатом несприятливих умов морально-психологічного формування і у певній конкретній життєвій ситуації (КЖС) призвела до вчинення цього злочину.

Як відомо, дослідження мотивів і мотивації злочинів має важливе кримінологічне значення, оскільки дозволяє встановити суб'єктивне значення вчиненого діяння, розкрити специфічні риси особистості, намітити напрямки попереджувальної роботи. В цілому мотив злочинної поведінки розуміється як сформований під впливом соціального середовища та життєвого досвіду особи намір, який є внутрішньою безпосередньою причиною вчинення злочину та виражає особисте ставлення до того, на що спрямоване це діяння [119, с.54]. Мотивація злочинної поведінки є складною взаємодією зовнішніх соціальних із внутрішніми психологічними процесами, яка відображається у вигляді потреб, інтересів, цілей, ціннісних орієнтацій суб'єкта, що в сукупності спонукають його до певної діяльності [157, с. 25-62]. Таким чином, мотиви одночасно виступають підставою (причиною) і рушійною силою цілеспрямованої поведінкової активності, а отже є безпосередньою причиною вчинення конкретного злочину. Кримінальна мотивація – це поетапна психічна діяльність із формування мотиву та приведення свідомості і волі у стан підвищеної готовності реалізувати злочинний задум. Мотивація є тією внутрішньою силою, що породжує особистий вибір одного із можливих варіантів поведінки і штовхає людину до досягнення поставленої мети. Сама ж вона, визначається спрямованістю особистості злочинця. За змістом останньої робляться висновки про домінуючі мотиви й обрану лінію поведінки. Спрямованість особистості –

це сформована під впливом соціального середовища і життєвого досвіду ієрархія цінностей та відповідних їм провідних мотивів, якими керується її носій при виборі лінії поведінки. Вона виражає особисте ставлення її носія до норм і цінностей суспільства, видів дозволеної діяльності, відносин між людьми [189, с. 35; 216, с.42; 299, с. 18]. Кримінальна мотивація може бути різною за мірою усвідомлення, повнотою розгортання, стійкістю, силою каузального впливу на мислення і поведінку індивіда. Вона організовує, регулює та скеровує свідомість і волю у напрямку формування наміру, визначення мети і прийняття рішення діяти у протиправний спосіб. Відповідно до цього, вирізняють три етапи мотивації: 1) формування мотиву; 2) цілеутворення (уявлення про ціль та образ дії); 3) прийняття рішення діяти у певний спосіб. Зазначені етапи мотивації притаманні будь-якому акту поведінки, при цьому кримінальна мотивація вирізняється антисоціальним змістом [234, с. 55-62].

В мотиві злочинної поведінки соціальні фактори стикаються із психологічними не лише безпосередньо, але й опосередковано – через соціально-психологічні процеси. Мотивація злочину може бути швидкою або тривалою, безперервною або дискретною. В залежності від цього окремі елементи мотивації можуть взагалі або частково не усвідомлюватися суб'єктом, а іноді повністю випадати з мотиваційного циклу [355, с.70]. Тому умовно мотивацію злочинної поведінки можна поділити на два види: ситуативна та навмисна. Перша згорнута у часі, заздалегідь не підготовлена, недостатньо усвідомлена, значною мірою визначається конкретною ситуацією, стереотипами і психологічним станом суб'єкта. Як правило, вона нестійка [218, с. 675-677]. Друга мотивація відносно тривала, заздалегідь готується, відносно продумана. Вона частіше відображає домінуючі орієнтації суб'єкта, а тому є більш стійкою. Завдяки цьому мотивація є системоутворюючим фактором, якому належить вирішальна роль у детермінації злочинної поведінки [214, с.206; 228, с.66-70]. Вивчення мотивації за елементами та її аналіз як результату взаємодії конкретної особистості із конкретним соціальним середовищем

дозволяє правильно зрозуміти як особистість винного, так і пов'язані із цим зовнішні причини злочину. Мотивація поведінки є складною взаємодією зовнішніх соціальних з внутрішніми психологічними процесами, яка відображається у вигляді потреб, інтересів, цілей, ціннісних орієнтацій суб'єкта, що в сукупності спонукають його до певної діяльності. У результаті взаємодії особи з соціальним середовищем набуваються соціальні потреби і досвід, тобто мотивація є певним процесом, який передуює формуванню мотиву. Як відзначає В. Філімонов, мотивація – це процес визначення особистістю характеру і спрямованості поведінки, процес формування її мотиву; мотив є результатом цього процесу [339, с. 115]. Аналіз вивчених кримінальних справ дає змогу стверджувати, що при вчиненні самоправства переважає специфічний мотив – прагнення відновити «справедливість», як її розуміє винний, користь та інші особисті спонукання, зокрема, помста (докладніше про це йшлося у підрозділі 2.1.).

Доцільно також охарактеризувати кримінологічно значущі особливості ситуації вчинення самоправства. У більшості випадків (76%) самоправство вчинялось у присутності інших осіб – свідків або потерпілих, – які спостерігали дії злочинця. Це свідчить про те, що винні у цьому злочині особи часто навіть не намагались приховати свої дії, вважаючи їх правомірними (88% випадків). Ця особливість самоправства підтверджується також специфікою часу вчинення цього злочину: вранці та вдень вчиняється 66% випадків самоправства; увечері – 26%, а вночі всього 8%. Потерпілими внаслідок самоправних дій найчастіше стають знайомі або друзі винного (61%), родичі або співмешканці, включаючи колишніх (18%) і значно рідше – сусіди (7%). В окремих випадках (14%) майнові або інші спори виникали між самоправцем та юридичними особами, яким його протиправні дії завдавали шкоди. Власне розмір заподіяної внаслідок самоправства шкоди є досить різним і варіюється в діапазоні від 130 гривень до майже 230 тис. гривень.

Для повного уявлення про мотивацію та особливості ситуації вчинення самоправства слід зупинитись на предметі спору. Найчастіше ним виступали

реальні або уявні права на певне майно: автомобіль (19%), користування нерухомістю – квартирою або житловим будинком (20%), гроші (16%), спори у сфері земельних правовідносин (14%), побутова техніка та/або мобільні телефони (13%), спори щодо встановлення/демонтажу об'єктів або отримання доступу до них (10%), інші речі (8%). Кримінологічне значення має також інформація про місце вчинення самоправства. Ним найчастіше (68%) виступало місце проживання потерпілого або винного (квартира, житловий будинок), вулиця, дорога або інше громадське місце (20%), підприємства, установи, організації (12%).

Важливим елементом механізму індивідуальної злочинної поведінки є КЖС, під якою розуміють переважно сукупність зовнішніх для суб'єкта обставин, які безпосередньо передують злочину і взаємодіють із особистісними якостями суб'єкта, що вчинив злочин. Б.Головкін визначає КЖС як обставини життя або події, з якими зіштовхнулася людина безпосередньо перед вчиненням злочину і вони вплинули на її мотивацію та прийняття рішення діяти у певний спосіб [180, с.205]. Отже, КЖС утворюють події та обставини, що зачіпають інтереси людини, впливають на вибір варіанту поведінки. Вони мають відбутися напередодні чи безпосередньо перед вчиненням злочину. За своїм змістом КЖС, як правило, поділяють на криміногенні, тобто ті, які створюють об'єктивні передумови злочину, та некриміногенні (нейтральні), тобто ті, які не сприяють вчиненню злочину або навіть створюють перешкоди для цього [161, с.85; 162, с.111]. На думку А.Закалюка, для кримінолога становить інтерес КЖС, в якій у кожний період відбувалося формування антисуспільної спрямованості особистості, її поглиблення, набуття нею суспільно небезпечних ознак, криміногенної орієнтації та мотивації, перетворення останньої на кримінальну та, зрештою, у мотив вчинення злочину [105, с.301]. Всі КЖС цей науковець поділяє на сприяючі, проблемні та конфліктні [105, с.304]. Існує підхід (Ю.Антонян), за яким всі КЖС поділяються на три групи: 1) пов'язані із особистістю суб'єкта та його діяльністю; 2) ті, які складаються незалежно від суб'єкта та пов'язані із

предметом злочинного посягання; 3) змішані, тобто ті, що виникають в результаті як дій особи, так й інших обставин [10, с.116-117]. І.Даньшин проблемними вважає ті ситуації, у межах яких існують перешкоди (труднощі) на шляху до поставленої мети. При вирішенні подібних ситуацій деякі люди ігнорують засоби і правила, вироблені для цих випадків суспільством, віддаючи перевагу неправомірним способам подолання перешкод. Конфліктні ситуації передбачають зіткнення інтересів, позицій, прагнень винного та інших осіб, внаслідок чого виникають серйозні суперечності сторін, що спричиняють складні форми боротьби для досягнення бажаного. Під несприятливою (криміногенною) ситуацією вчений розуміє ту КЖС, яка склалася в момент вчинення злочину або незадовго до цього, і у взаємодії з його причинами та умовами, викликає остаточну рішучість особи вчинити даний злочин [181, с.48]. Не кожна людина, чия свідомість уражена асоціальними поглядами і звичками, готова кожного раз вчинити злочин. Для цього потрібен свого роду «поштовх», який би викликав остаточну рішучість вчинити злочинне посягання. Таким поштовхом і є криміногенна ситуація, яку слід розглядати як зовнішнє спонукання до дії або привід до злочину. Вплив КЖС на злочинну поведінку полягає в тому, що вона об'єктивно ставить особу перед необхідністю вибору певного варіанта поведінки (правомірної або злочинної); зумовлює зміст і форму обраного варіанта поведінки, розкриває ступінь (рівень) готовності людини діяти певним чином [181, с. 93]. При розгляді КЖС слід пам'ятати, що ситуація викликає той чи інший вчинок, лише переломлюючись через психіку людини, взаємодіючи з такими її особистісними якостями, як прагнення і орієнтації, породжуючи нові потреби і мотиви. Чим складніше характер ситуації, тим складніше механізм такої взаємодії.

Такими чином, КЖС самоправства – це своєрідна сукупність і розташування у просторі й часі її елементів, до яких належать учасники спору (винна особа, потерпілий, треті особи) та обстановка вчинення цього злочину. Об'єктивний зміст подій, що відбуваються та їх суб'єктивне значення можуть

не співпадати. Адекватність оцінки змісту ситуації злочинцем залежить від швидкості перебігу подій, його психічного стану, попередніх відносин між учасниками взаємодії, поведінки протилежної сторони, налаштованості на пошук конструктивного виходу з неї або навпаки, схильності перебільшувати гостроту проблеми, нагнітати емоційну напругу, вдаватися до поспішних безальтернативних рішень. Неадекватне оцінювання ситуації звужує вибір можливих варіантів виходу з неї, дає волю емоціям та виробленим минулим досвідом поведінковим установкам. В кримінології загально визнано, що вирішальне значення має не об'єктивний зміст ситуації, а її суб'єктивне значення, тобто сприйняття цієї ситуації людиною, яке залежить від мотиваційної сфери особи та системи її цінностей [367, с.116]. Тут доречно згадати також відому в соціології так звану теорему Томаса (сформульована американським вченим У.Томасом): «ситуації, визначені людьми як реальні, реальні й за своїми наслідками» [365, с.41].

Аналіз вивчених нами кримінальних справ про самоправство дає підстави виділити такі види КЖС цього злочину: нейтральна, провокуюча, конфліктна.

Нейтральна КЖС (18% від загальної кількості) не містить об'єктивних передумов для вчинення злочину. Нейтральна КЖС взагалі не сприяє вчиненню злочину, який заздалегідь не готується. В такій ситуації механізм вчинення самоправства має значну схожість із хуліганством. Особливість нейтральних КЖС полягає у тому, що винні в цих випадках самі провокують виникнення конфлікту із потерпілим або вчиняють дії в умовах відсутності очевидного опору. Дії самоправців в таких випадках зовні часто здаються взагалі немотивованими, а такі злочини нерідко вчиняються у стані алкогольного сп'яніння. Проте досить часто винні вчиняють самоправні дії через низький освітньо-культурний рівень, не знаходячись у стані сп'яніння. Так, в одній зі справ підсудний Т. зайшов до домоволодіння своєї колишньої співмешканки Л. та забрав гумовий шланг, який вважав своїм [46].

Конфліктна КЖС (58% від загальної кількості) пов'язана із тривалим у часі конфліктом між винним та потерпілим щодо належності або використання

майна або певних дій щодо іншого об'єкта (квартира, гараж, земельна ділянка тощо). Така КЖС об'єктивно містить передумови (реальну можливість) для протиправних дій однієї зі сторін конфлікту при його вирішенні. При конфліктній КЖС особа порушує встановлений законом порядок реалізації своїх реальних чи умовних прав в умовах існуючого конфлікту із потерпілим. Прикладом такої КЖС є наступний випадок. Р. в рахунок погашення боргу у розмірі 1 300 грн., яка мала перед ним З., самовільно проник до кімнати її будинку та забрав ноутбук вартістю 3 311 грн. [44]. Нерідко зустрічаються випадки спорів, пов'язаних із правами та/або використанням житлових приміщень. Так, в одній зі справ Р. та В. протягом тривалого часу самовільно, всупереч рішенням суду, проживали у житловому будинку потерпілої Ф., порушуючи тим самим її законні права [40].

Провокуюча КЖС (24% від загальної кількості) напряму пов'язана із віктимною поведінкою потерпілого, який своїми протиправними діями провокує винного на вчинення самоправства. В цих випадках йдеться переважно про неповернення взятих у борг грошей або іншого майна, при цьому потерпілий веде себе явно провокуюче, часто знаходиться у стані алкогольного сп'яніння, не йде на компроміс із винним, відмовляє у його законних вимогах.

Як вже йшлося, часто винні у самоправстві навіть не намагаються звернутися до суду або правоохоронних органів для вирішення наявного спору законними способами (методами). Іноді вчиненню самоправних дій сприяє і стан алкогольного сп'яніння винного (15% випадків). В 56% вивчених кримінальних справ самоправство готувалось заздалегідь, а у 44% випадків рішення про його вчинення було прийнято спонтанно під впливом КЖС. Характерно, що більшість опитаних нами респондентів (67%) вважають, що самоправство має ситуативний характер переважно при наявності тривалого конфлікту між винним і потерпілим; 26% респондентів вважають, що це буває значною мірою при вчиненні більшості таких злочинів [Додаток А].

Важливим в контексті кримінологічної характеристики КЖС самоправства є віктимологічний аналіз цього злочину. В основі самоправства лежить конфлікт, тобто зіткнення протилежних за змістом інтересів його учасників [84, с. 135; 86, с. 8; 179, с.56]. Переважно йдеться про динамічний процес ескалації міжособистісних протиріч, що завершується вчиненням злочину. Структурний аналіз жертв злочину показує, що індивідуальна віктимність, тобто схильність стати жертвою злочину, в багатьох випадках проявляється вибірково. В цьому аспекті виникає потреба в дослідженні характерологічних особливостей жертв злочинів, їх поведінки, що обумовлює можливість заподіяння їм шкоди, взаємодію зі злочинцем та інших факторів, які являють собою індивідуальну віктимність. Для кримінології найбільший інтерес являють жертви із підвищеною вразливістю, зокрема і тією, що впливає з їх негативної поведінки, а також латентні жертви, які навмисно уникають розголосу інформації про факт заподіяння їм шкоди [177, с. 44; 221, с.67-68; 238, с. 75]. В останньому випадку основним мотивом неповідомлення потерпілим до правоохоронних органів про факт вчинення щодо них злочину є недовіра до правоохоронної системи, а також реалістична і «твереза» оцінка ефективності (точніше, неефективності) заходів, спрямованих на відшкодування заподіяної шкоди. До таких жертв відносяться і частина потерпілих від самоправства, які не звертаються до міліції або суду у випадках вчинення щодо них самоправних дій, пов'язаних із майновими претензіями. Це один із суттєвих чинників підвищеної латентності цього злочину. В механізмі самоправства особа і поведінка жертв, характер їх відносин із самоправцем нерідко мають настільки вагоме детермінаційне значення, що робить їх певною мірою «співучасниками» цього злочину. Хоча в цих випадках і не йдеться про якесь обвинувачення жертви або виправдання злочинця, проте факт віктимної поведінки жертви самоправства, якщо вона полягала в протиправних або аморальних діях, має бути врахований судом при призначенні покарання винному. Провідне значення в цьому аспекті має розробка і проведення відповідних заходів, спрямованих на запобігання вчиненню самоправства щодо

окремих категорій осіб із підвищеною віктимністю. Віктимологічно значущими є такі характеристики потерпілих, як стать, вік, освіта, спеціальність, їх минула поведінка (вчинення злочинів або адміністративних правопорушень), характер взаємовідносин між злочинцем і потерпілим. За ознаками статі серед потерпілих від самоправства 58% складають чоловіки і 42% – жінки. Вагомими у віктимологічному аспекті є вікові ознаки потерпілих, оскільки віктимна поведінка (нерідко некритична або аморальна) більш типова для більш активних і молодих вікових груп. У вивчених нами справах вік жертв самоправства складав: 18-29 років – 32%; 30-40 років – 23%; 41-55 років – 29%; пенсіонери складають 16%. Підвищену віктимність осіб молодого і середнього віку можна пояснити їх активною участю в трудовій діяльності, майнових відносинах, майновою заможністю, а також певною мірою комплексом негативних особистісних якостей. Щодо підвищеної віктимності осіб старшого віку, то вона пов'язана із тим фактом, що ця категорія осіб бере активу участь в конфліктах побутового характеру із родичами, сусідами тощо. Російський вчений Л.Кондратюк висловлює гіпотезу про більш гостре сприйняття пенсіонерами та частково людьми зрілого віку (порівняно із молоддю) відсутності справедливості в суспільстві, як вони її розуміють, що є потенційно криміногенним фактором, який обумовлює неправові форми вирішення побутових і майнових конфліктів [144, с.232]. Рівень освіти жертв самоправства в цілому «копіює» освітній рівень самих злочинців. Так, незакінчену середню освіту мали 4% жертв цього злочину; повну загальну середню освіту – 44%; професійно-технічну освіту – 32%; вищу – 20 %.

Характер взаємовідносин між злочинцем і жертвою, які передували самоправству, також має суттєве віктимологічне значення [289, с. 74-76]. Специфіка вчинення самоправства майже завжди обумовлена характером знайомства злочинця і жертви, наслідком чого є претензії сторін щодо дійсних або уявних прав на певне майно. При цьому родинні, дружні, сусідські або службові стосунки злочинця і жертви в механізмі вчинення самоправства також особливо значущі. Без врахування цих відносин складно вести профілактику

злочинів. Значною мірою від характеру таких відносин залежить стабільність контактів між злочинцем і потерпілим, а, отже, і реалізація профілактичних заходів, заснованих на спеціальному впливі на конфліктуючі сторони.

Характер взаємовідносин між жертвою та злочинцем може мати кілька різновидів. Так, В.Полубінський виділяє невизначені, визначені та випадкові взаємовідносини між ними [267, с. 42-44]. Для більшої частини самоправств характерна поширеність таких відносин, де причинні фактори і передумови вчинення злочину «йдуть» саме до потерпілого, а злочинцю немає необхідності обирати жертву, оскільки його кримінальна спрямованість адресована конкретній особі. Цей факт визначається наявністю між ним та потерпілим більш або менш тривалого характеру знайомства, спільних інтересів, претензій один до одного з приводу майна або інших дій майнового характеру (користування житлом, земельною ділянкою тощо). Дослідження справ про самоправство дозволяє констатувати, що цей злочин спровокований віктимною поведінкою потерпілого більше ніж у половині випадків (57%). Щодо змісту і характеру віктимної поведінки жертв самоправства, то вона в абсолютній більшості випадків полягала в неповерненні боргу винному (94%). Аналіз вивчених нами кримінальних справ показав, що жертви не лише знали самоправців, але і чекали можливості вчинення щодо них злочину. В окремих випадках потерпілі провокували протиправні дії щодо себе невивплатою зарплати або створенням перешкод у користуванні певним об'єктом (гараж, квартира, земельна ділянка). Цікаво, що за даними, які наводить А.Танько відносно такого злочину проти авторитету органів державної влади, як погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), абсолютна більшість його жертв (72,3%) не демонстрували віктимної поведінки, і, відповідно, лише кожен четвертий злочин (27,7%) пов'язаний із проявом віктимної поведінки працівника правоохоронних органів [320, с.14].

Оцінка поведінки жертви самоправства в момент і після вчинення цього злочину неоднозначна. Факт його «винності» пояснюється і тим, що злочинці-самоправці дуже рідко приховують свої протиправні дії від потерпілого та/або

інших очевидців. В багатьох випадках потерпілі-боржники своїми діями створювали реальну можливість вчинення щодо них злочину. При цьому лише у 23% випадках потерпілі намагалися чинити опір і зупинити злочинця, зокрема, не давали можливості забрати річ, вступали в боротьбу, кликали на допомогу. В інших випадках мала місце ситуація, коли потерпілі лише спостерігали за діями винного, не заважаючи йому. Стабільність контактів злочинців і потерпілих визначає місце вчинення самоправних дій: це переважно житло потерпілого (68%), вулиця, дорога або інше громадське місце (20%), підприємства, установи, організації (12%). Процес перетворення особи в жертву самоправства являє собою динамічну модель, яка слідує із психологічної теорії, за якої особистість здатна не лише провокувати, але й полегшувати вчинення злочину, йдучи проти соціальних стереотипів. Цією поведінкою вона спонукає злочинця суб'єктивно виправдовувати свою поведінку, формувати його мотиви, сприяти втягненню себе у цей процес. І те, як жертва оцінює злочинця, може слугувати меті самовиправдання винним своїх дій, їх так званій «нейтралізації» у своїй свідомості [18, с. 124]. Цікавою у цьому зв'язку є думка відомого німецького кримінолога Г.Шнайдера, який зазначає, що правопорушник, користуючись різними прийомами психологічної «нейтралізації», перетворює своє діяння в «морально прийнятне», оскільки в умовах несправедливого суспільства він своїм правопорушенням виправляє цю несправедливу соціальну систему, «корегує» її в ім'я суспільної справедливості. Таким чином, його поведінка цілком виправдана, а в тому, що відбулося, винна жертва [363, с. 358].

Морально-психологічна характеристика потерпілих від самоправства має значення в першу чергу через те, що окремі риси особи потерпілих лягають в основу способу та форми вчинення злочину або виступають в якості його приводу. В цьому аспекті в якості типових особистісних якостей потерпілих характерні такі риси віктимної поведінки, як жадібність, нехтування інтересами інших людей, прагнення задовольнити свої потреби за рахунок інших, некритичність, нездатність оцінити та передбачити небезпеку певної ситуації і

її наслідки для себе. Нерідко у потерпілих від самоправства некритичність поєднується із підозрілістю, проте жадібність переважно перемагає. В механізмі самоправства спостерігається доволі цікава закономірність: зі збільшенням суми неповернених кредитором коштів або розміром заподіяної шкоди, рівень віктимності суттєво зростає, що проявляється як в характері, так і в способах вчинення злочину.

Висока індивідуальна віктимність жертв самоправства, пов'язаного із неповерненням боргу, може залежати як від їх особистісних якостей (некритичність, слабка воля, низький рівень правової культури), так і невмінням оцінити небезпеку конкретних ситуацій вчинення цього злочину, що негативно проявляється в процесі віктимізації. Тому вирішальним в оцінці кримінологічної значимості ситуацій, зокрема, пов'язаних із вирішенням спорів з приводу повернення боргу, є об'єктивний характер поведінки потерпілого та вагомість його внеску в механізм самоправства. Віктимологічні дослідження суттєво розширюють коло кримінологічної інформації. Традиційна для профілактики орієнтація впливу на осіб, здатних в силу притаманних їм особливостей та поведінки вчинити злочин, доповнюється врахуванням можливих жертв протиправних посягань і типових віктимологічних ситуацій. На цій основі система профілактики може бути суттєво доповнена і диференційована. Вивчення матеріалів кримінальних справ про самоправство показує неефективність вивчення особи потерпілого органами ОВС і судами. Майже у половині справ (47%) серед матеріалів відсутні характеристики потерпілих (з місця роботи або проживання). Переважно вивчення особи жертви самоправства обмежується характеристикою його поведінки в момент безпосереднього вчинення злочину. Водночас факт неповернення потерпілим боргу як привід до вчинення щодо нього самоправства судами часто не досліджується (39% всіх справ). Нерідко після вчинення самоправства злочинець з метою уникнення кримінальної відповідальності «домовляється» із потерпілим про суму компенсації за завдані його діями збитки. Потерпілі, впевнені у безперспективності звернення до органів влади та враховуючи

судову тяганину, часто погоджуються на умови винного. Такі факти в абсолютній більшості випадків залишаються невідомими правоохоронним органам, що збільшує латентність самоправства. Нерідко також жертви самоправства побоюються встановлення ОВС і судом фактів неправомірних дій з їхнього боку, що також використовується винним у своїх цілях.

За даними проведеного нами опитування 51 % респондентів вважають, що поведінка потерпілих у більшості випадків сприяє вчиненню щодо них самоправства; 23% вважають, що це відбувається у випадках, якщо потерпілі самі допускають протиправні дії; 24% вважають, що таке можливе лише у рідкісних випадках [Додаток А].

Висновки до другого розділу

Проблема особистості злочинця є однією з центральних в кримінології, а від її адекватного розуміння залежить правильне вирішення багатьох важливих теоретичних і практичних питань, включаючи механізм індивідуальної злочинної поведінки та розробка заходів попередження злочину. Розвиток вчення про особу злочинця передбачає акцентування уваги на сукупності соціально значущих якостей, ознак, характерних для особи злочинця у сукупності з іншими умовами (обставинами), які впливають на протиправну поведінку. Найбільше кримінологічне значення має аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особистості злочинця, який вчинив самоправство. Серед самоправців переважають чоловіки (76%). Найчисленнішу групу суб'єктів цього злочину становлять особи віком 18-29 років (37%); далі йдуть особи у віці 30-40 років (28%); потім – вікова група 40-50 років (23%); пенсіонери складають 12%. Особи, які вчинили самоправство, мають наступний освітній рівень: базова загальна середня освіта (4,5%), повна загальна середня освіта (48%), професійно-технічна освіта (25%), незакінчена вища освіта – студенти (4 %), повна вища освіта (18,5%). За критерієм зайнятості серед винних у цьому

злочині 41% є безробітними і ще 12% складають пенсіонери, а серед працевлаштованих переважають підприємці (57%) та робітники (32%), службовців та спеціалістів – 11 %. Більшість винних у самоправстві мають сім'ю (59 %), з яких 5% перебувають у цивільному шлюбі; питома вага неодружених складає 41 %.

Найпоширенішим мотивом самоправства є прагнення до відновлення «справедливості» (60%). Зустрічається також корисливий мотив (22%), особиста зацікавленість та помста (13%), інші мотиви (включаючи хуліганські) – 5%. У 19% цей злочин вчиняється у групі. У стані алкогольного сп'яніння вчинено 15% випадків самоправства. В окремих випадках дії винних у самоправстві супроводжуються застосуванням фізичного насильства до потерпілого або погрозою його застосування (7 %). Лише 16 % засуджених визнали себе винними і розкаялись у вчиненні злочину, 11 % – визнали вину частково, але абсолютна більшість – 73 % – своєї вини у вчиненні самоправства не визнали. Серед осіб, які вчинили самоправство, судимість мали 31%. За результатами вивчення кримінальних справ, відносно 45 % засуджених за самоправство була надана позитивна характеристика з місця роботи та/або проживання; у 22,5% – посередня; у 24,5% – задовільна і лише у 8 % – негативна. В абсолютній більшості випадків винним у вчиненні самоправства в якості покарання був призначений штраф (84%) і лише у 16% випадків – арешт.

Однією з центральних у кримінологічній науці є проблема детермінації злочинної поведінки, яка і до сьогодні не знайшла однакового розуміння та вирішення. При характеристиці злочину, передбаченого ст. 356 КК України, доцільно виділити детермінанти всієї злочинності як соціального явища; детермінанти злочинів проти авторитету органів державної влади, а також фактори вчинення власне самоправства.

В першу чергу криміногенне значення має загальна складна соціально-економічна ситуація в Україні, безробіття, значна соціальна нерівність, низький рівень заробітної плати, її часті невиплати. В організаційно-управлінській та правовій сферах детермінантами злочинності є висока корупція, неефективна

робота державного апарату, недосконалість законодавства та наявність в ньому численних прогалин. Негативно на стані злочинності відбиваються недоліки в роботі правоохоронних органів, низький професійний рівень підготовки співробітників міліції. В соціокультурній та соціально-психологічній сферах детермінанти злочинності пов'язані, зокрема, з низьким рівнем культури і правосвідомості багатьох верств населення, низькою ефективністю роботи з особами, схильними до вчинення злочинів, віктимною поведінкою потерпілих.

До детермінант вчинення злочинів проти авторитету органів державної влади слід віднести насамперед політико-правові чинники – недоліки правового регулювання; величезне навантаження на правоохоронні органи, суддівський корпус, судових виконавців; недостатньо чітке оформлення судових рішень в частині можливості їх виконання. Детермінантами вчинення власне самоуправства є, окрім іншого, наявність величезного числа конфліктів, пов'язаних з майновими спорами; складна, тривала і «дорога» процедура розгляду цивільних справ судами; неякісна робота по виконанню судових рішень, в першу чергу у справах про стягнення боргів; стійка тенденція закриття ОВС кримінальних справ за матеріалами, пов'язаними із вчиненням самоуправних дій; низький рівень професійної підготовки багатьох працівників ОВС.

За змістовою характеристикою криміногенні фактори, які виступають у ролі детермінант самоуправства можна поділити на п'ять груп: соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні (соціокультурні), правові, організаційно-управлінські. Серед соціально-психологічних факторів, які обумовлюють вчинення самоуправства, слід назвати відсутність чіткої системи моральних критеріїв і глибокий правовий нігілізм, наявність в суспільстві негативних поглядів у груповій та індивідуальній свідомості щодо можливості досягнення бажаного результату у будь-якій діяльності лише через застосування корупційного механізму; девальвація в суспільстві цілої низки моральних цінностей; зневіра у справедливе правосуддя і зумовлене цим намагання вирішувати судові спори незаконним шляхом. Окрему групу

детермінант складають фактори, породжені недоліками нормативно-правового регулювання та потребами реформування системи кримінальної юстиції в Україні. Відсутність єдиної концепції реформування обумовлювала тривале загальне зниження ефективності діяльності органів юстиції та правоохоронної системи. Вплив організаційно-управлінських факторів обумовлюється тим, що тривалий час суди і правоохоронна система залишалися недосконалими за своєю структурою та функціональністю, оскільки створювалась за часів СРСР. Проблема протидії корупції, зокрема в правоохоронних органах, залишається чи не найгострішою з тих, що перешкоджають поступальному розвитку політико-правової системи України. Результати опитування громадської думки свідчать про те, що громадяни вважають одними з найкорумпованіших саме правоохоронні органи. Корупція як системне явище завдає непоправної шкоди і найбільшу небезпеку становить саме корупція в правоохоронних органах та в судах.

В кримінології переважає психологічний підхід до розуміння механізму індивідуальної злочинної поведінки, за яким він включає певні етапи психічної діяльності особи (мотивація, прийняття рішення, планування, виконання). Згідно із соціологічним підходом вирішальне значення мають фактори соціального характеру (особистість потенційного злочинця, соціалізація особистості, КЖС, жертва злочину). Існує й комплексний підхід, який поєднує психологічні та соціологічні елементи і включає особу, яка вчиняє злочин, соціальне середовище, формування мотивації, ухвалення рішення, виконання рішення та посткримінальну поведінку.

Безпосередньою причиною вчинення самоправства можна вважати антисуспільну спрямованість особистості злочинця, яка стала результатом несприятливих умов морально-психологічного формування і у певній КЖС визначила умисну злочинну поведінку. У 56% вивчених нами кримінальних справ самоправство готувалось заздалегідь, а у 44% випадків рішення про вчинення цього злочину було прийнято спонтанно. Можна виділити чотири ланки механізму індивідуальної злочинної поведінки при вчиненні

самоправства: 1) мотивація злочинної поведінки; 2) КЖС; 3) несприятливі умови формування особистості злочинця; 4) умови, які сприяють вчиненню злочину.

Важливим елементом механізму індивідуальної злочинної поведінки при самоправстві є КЖС, тобто сукупність взаємодіючих і взаємопов'язаних відносин між її учасниками й оточуючим середовищем, які призводять до вчинення цього злочину. Аналіз вивчених нами кримінальних справ про самоправство дає підстави виділити такі види КЖС цього злочину: нейтральна; конфліктна; провокуюча. Нейтральна КЖС не сприяє вчиненню злочину, який заздалегідь не готується. В такій ситуації механізм вчинення самоправства має значну схожість із хуліганством. Особливість нейтральних КЖС полягає у тому, що винні в цих випадках самі провокують виникнення конфлікту із потерпілим. Дії самоправців в таких випадках зовні часто здаються взагалі немотивованими, а такі злочини найчастіше вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, що і пояснює несподівано агресивну поведінку винного. При конфліктній КЖС особа порушує встановлений законом порядок реалізації своїх реальних чи уявних прав в умовах існуючого конфлікту із потерпілим. В таких випадках КЖС пов'язані переважно із побутовими конфліктами, використанням земельних ділянок або житлових приміщень.

Кримінологічно значущі особливості ситуації вчинення самоправства такі: в більшості випадків (76%) цей злочин вчинявся у присутності інших осіб, які спостерігали дії злочинця (свідки або потерпілий), при цьому винні переважно вважали свої дії правомірними (88% випадків). Вранці та вдень вчиняється 66% випадків самоправства; увечері – 26%, а вночі всього 8%.

Важливе кримінологічне значення має віктимологічний аспект самоправства, оскільки цей злочин спровокований віктимною поведінкою потерпілих більше ніж у половині випадків (57%). При цьому в абсолютній більшості випадків ця поведінка полягала у неповерненні боргу винному (94%). Стабільність контактів злочинців і потерпілих визначає місце вчинення самоправних дій: це переважно житло потерпілого (68%), вулиця, дорога або

інше громадське місце (20%), підприємства, установи, організації (12%). За ознаками статі серед потерпілих від цього злочину переважають чоловіки (58%). Розподіл жертв самоправства за віком такий: 18-29 років – 32%; 30-40 років – 23%; 41-55 років – 29%; пенсіонери складають 16%. Рівень освіти жертв самоправства в цілому «копіює» освітній рівень самих злочинців: незакінчену середню освіту мали 4% жертв цього злочину; повну загальну середню освіту – 44%, професійно-технічну освіту – 32%; вищу освіту – 20 %.

За даними аналізу вивчених нами кримінальних справ, жертвами самоправців ставали знайомі або друзі винного (61%), родичі (зокрема колишні члени родини або співмешканці) – 18%, сусіди (7%). В окремих випадках (14%) «потерпілими» від дій самоправців ставали юридичні особи.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ САМОПРАВСТВУ

3.1 Загальносоціальні заходи запобігання самоправству

Перш ніж аналізувати сутність та зміст запобігання самоправству, слід з'ясувати найбільш адекватне її термінологічне визначення, що має суттєве теоретичне та практичне значення. У вітчизняній і зарубіжній науці для позначення діяльності щодо протистояння злочинності, вжиття заходів по її зменшенню використовуються різні терміни, зокрема, „попередження”, „профілактика”, „боротьба”, „контроль”, „протидія”, „війна”, „запобігання”, „припинення” тощо. Кожний із термінів викликає наукові дискусії і не оцінюється як достатньо визначений [16]. Термін «профілактика», що означає проведення запобіжних заходів, які мають здебільшого загальну спрямованість стосовно тих чи інших небажаних явищ (аварійності), повинен вживатися і в кримінології як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин та умов правопорушень. «Відвернення» передбачає, що загроза вже існує та вживаються заходи, щоб вона не реалізувалася у ту дію, загроза вчинення якої є реальною. Коли ж реалізація наміру розпочалася та здійснюються підготовчі дії щодо досягнення злочинного результату, є підстави для дій щодо недопущення такого розгортання, то переважно вживається термін «припинення злочину». Більш загальне запобіжне значення, яке проявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню злочинів, мають такі терміни, як «попередження» та «запобігання», кожному з яких надається певна смислова відмінність. Російське «предупреждать» перекладається як «попереджувати», коли вживається у значенні «заранее извещать», «предупреждать о чем-то». У значенні «предотвращать что-либо» рекомендовано вживати «запобігати», зокрема «предупреждать преступление» перекладено як «запобігати злочину» [296, с. 269].

Попередження правопорушень являє собою сформовану систему дій, спрямованих на антисуспільні явища та їх причинний комплекс з метою реалізації тенденцій зниження їх рівня та масштабів. При цьому попередження правопорушень розглядається як соціально-правовий процес, знижуючий, обмежуючий, ліквідуючий протиправні явища за допомогою всієї сукупності заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями та спрямовані на вдосконалення суспільних відносин [18, с. 22]. Попередження правопорушень на індивідуальному рівні включає у себе профілактику, недопущення та припинення [219, с. 118–120]. Можливо тому окремі українські автори вживають як узагальнюючий термін «попередження» [200, с. 136–139]. У більшості наукових робіт, нормативних актах та методичних рекомендаціях терміни «профілактика», «попередження» та «запобігання» використовуються як синоніми [1, с. 121–129; 101, с. 21; 162, с. 171; 200, с. 139; 208, с. 156–165; 209, с. 5–8]. Відомий вчений А. Жалінський підкреслював, що становлення понятійного апарату є дуже складним завданням, але вже нині можна наполягати на однаковому вживанні термінів «профілактика», «попередження» та «запобігання», а також на додержанні їх субординації та взаємодії [100, с. 85].

Багато років у радянській науковій літературі було поширене доволі лаконічне, але занадто узагальнене визначення запобігання: «широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, що проводяться державними органами і громадськістю з метою викорінення злочинності та усунення причин, які її породжують» [324, с. 64]. Згідно іншого визначення, запобігання злочинності – це «система заходів, яких вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактика), а також через відвернення та припинення окремих конкретних злочинів» [5, с. 18]. Схоже визначення попередженню/запобіганню злочинності дає російський кримінолог В.Лунєєв [218, с. 925-926]. До речі, підтримку такого тлумачення запобігання можна знайти в Резолюції ООН, розповсюдженій серед

країн-членів цієї організації під заголовком «Елементи відповідального запобігання злочинності: стандарти і норми» [208, с. 97–102].

Водночас ми не поділяємо позицію тих авторів, які у концептуальному плані вважають, що саме термін «боротьба» найбільшою мірою відповідає сутності тих заходів, які держава застосовує, аби протистояти проявам злочинності [115, с. 8; 166, с. 317-324]. Так, дійсно в історичному контексті суспільство завжди вело боротьбу зі злочинами, використовуючи при цьому спеціальні озброєні загони, підрозділи поліції, армійські формування, застосовуючи суворі кримінальні санкції, аж до застосування фізичної розправи та інших заходів позасудового державного примусу. Але ці заходи спрямовані на боротьбу зі злочинцями, а не злочинністю як соціальним явищем. Об'єктивно вони не можуть вирішити багатьох завдань протидії злочинності. Виходячи з наведеного вважаємо, що терміни „боротьба” та „війна” визначають суто репресивний підхід у сфері протидії злочинності з боку держави і тому їх використання в кримінологічній теорії та практиці видається недоцільним.

У зв'язку із критичним ставленням до термінів «боротьба» та «війна» зі злочинністю нерідко вживається поняття «протидія», що охоплює і запобігання злочинності [71, с. 86–87]. Такий підхід послідовно розвиває російський кримінолог С.Іншаков [122, с.75-114], на праці якого спираються чимало українських кримінологів. Так, О.Ігнатів під протидією злочинності розуміє систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на запобігання, усунення, нейтралізацію і обмеження (ослаблення) факторів, детермінуючих злочинність [124, с. 467]. На його думку, змістовна сторона поняття «протидія злочинності» містить два аспекти: кримінально-правовий і кримінологічний. Кримінально-правовий аспект складає діяльність органів кримінальної юстиції з виявлення й розслідування злочинів, виявлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності, судовий розгляд кримінальних справ і призначення покарань. Кримінологічний аспект складає діяльність правоохоронних й інших органів із виявлення існуючих детермінант злочинності, усунення, ослаблення,

нейтралізації, а також запобігання виникненню нових [124, с. 468]. Схожим є підхід О.Шостко, яка включає у зміст поняття «протидія злочинності» діяльність, спрямовану на мінімізацію суперечностей та чинників, що породжують злочинність або сприяють їй, на скорочення окремих видів злочинів шляхом недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки (заходи запобігання злочинності), а також адекватні заходи реагування на вже вчинені злочини [364, с. 31]. В руслі цього підходу буде свої міркування щодо протидії злочинам проти правосуддя С.Мірошниченко [243, с.31]. Водночас А.Закалюк зазначав, що термін «протидія» може використовуватися для відтворення загального впливу на злочинність, але він лише однобічно («супротив») відображає останній та не містить однозначного відображення поняття запобігання злочинності, тобто не може вживатися як такий, що за сутністю тотожний поняттю «запобігання» [105, с. 322]. Окремі українські вчені виділяють ще й так звані стратегії скорочення злочинності, до яких відносять зменшення можливостей вчинення злочинів, втручання у кризові ситуації, залучення громадськості, надання допомоги жертвам злочинів [60, с. 54].

Ще в радянській кримінології зазначалось, що запобігання злочинності в цілому є різновидом суспільної діяльності для організації та регуляції суспільних відносин з метою недопущення вчинення злочинів та належить до таких важливих напрямів, як соціальний контроль та соціальна профілактика, під якими розуміється цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення [118, с. 12–23]. В.Голіна дає більш вузьке визначення терміну „запобігання”, під яким він розуміє специфічний напрям спеціально-кримінологічного попередження, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виконують злочинні наміри, замислюють вчинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру, або продовження злочинної діяльності [57,

с.28]. Іншими словами – це робота по виявленню осіб, які мають намір учинити злочин, з метою недопущення реалізації цих намірів у кримінальні дії. Запобігання злочинності у буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Тобто це різновид суспільної профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкодженні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії.

Що стосується терміну „профілактика”, під ним в кримінологічній літературі і на практиці розуміється переважно сукупність державних та суспільних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію причин та умов злочинів [99, с. 6-7; 302, с. 66–67; 362, с. 132-133]. Хоча в широкому сенсі профілактика – це цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення. Існують різноманітні напрями соціальної профілактики: санітарна, технічна, медична, ветеринарна, правова (профілактики правопорушень і злочинів) тощо. До правової профілактики відносяться: профілактика дисциплінарних, адміністративних, цивільних правопорушень і профілактика злочинів (кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична, пенітенціарна) [5, с. 55-62; 118, с. 12–23].

Наведений термінологічний аналіз вказує на правомірність використання всіх перерахованих термінів – «профілактика», «попередження» та «запобігання», а також на додержання їх субординації та взаємодії, однак, на нашу думку, це не завжди матиме сенс, оскільки на практиці така дискусія може відволікати від аналізу змісту криміногенних явищ. Метою запобіжної діяльності є перешкодження вчиненню злочинів, скорочення їхньої кількості та як результат – зменшення злочинності. На нашу думку, термін «запобігання» на сьогодні є більш вживаним та визначає діяльність, зміст і мета якої полягає у перешкодженні детермінантам злочинності через обмеження, нейтралізацію та усунення їхнього впливу. Запобігання злочинності є не лише складовою предмета кримінології, а становить його центральну частину, визначає

генеральне завдання кримінології щодо забезпечення вирішення проблем, які охоплюються її предметом. У зв'язку із цим, слід звернути увагу на аналіз вживання терміна «запобігання» стосовно злочинів та інших правопорушень у законодавчій діяльності. У відповідних положеннях Конституції України йдеться саме про запобігання злочинам та правопорушенням (ст. 29, 31, 34, 39), а інші синонімічні категорії практично не вживаються. Крім того, в таких нормативних актах, як Кримінальний кодекс України (ст. 1) та Кримінально-виконавчий кодекс України (ст. 1) прямо йдеться саме про запобігання злочинам та кримінальним правопорушенням. Тому ми вважаємо, що термін «запобігання» має залишатися ключовим у вітчизняній кримінологічній науці.

В кримінологічній теорії запобігання злочинності класифікується за рівнем, змістом та обсягом заходів. Серед рівнів досліджуваної діяльності виділяють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи [5, с. 26; 168, с. 302]. Загальносоціальні заходи запобігання є підґрунтям для спеціальних, тому що пов'язані з найбільш значущими видами соціальної діяльності та масштабними заходами у сфері економіки, виробництва, соціального захисту, культури і суспільної моралі, забезпечення прав та свобод людини. Заходи запобігання на загальносоціальному рівні спрямовані на розв'язання завдань обмеження злочинності, протидію криміногенним факторам та обумовлюються рівнем розвитку економічних відносин, технологічним потенціалом суспільства.

Загальносоціальні заходи розробляються і здійснюються органами державної влади не з метою безпосереднього запобігання злочинам, а в контексті вирішення поточних і перспективних задач соціально-економічного розвитку держави, усунення протиріч суспільного життя. Але опосередковано вони спрямовані й на нейтралізацію негативних явищ і процесів у різних сферах суспільного життя, які детермінують злочинність як свій наслідок. Зі злочинністю такі явища мають переважно кореляційний зв'язок. Загальносоціально-запобігання злочинності базується на положенні про те, що необхідно своєчасно розв'язати загострені соціальні протиріччя, оскільки не

можна ліквідувати другорядні явища, не усунувши головних негативних явищ, з якими вони нерозривно пов'язані. Загальносоціальні заходи запобігання практично ідентичні для всіх видів злочинності, оскільки їх ключовою особливістю є вплив на найбільш важливі сфери суспільства шляхом підвищення рівня і якості життя, забезпечення зайнятості людей, досягнення політичної рівноваги влади, своєчасної підтримки нужденних, реалізації різних соціальних програм тощо. Перераховані заходи об'єктивно сприяють усуненню загальносоціальних детермінант злочинності, створюють для цього сприятливу обстановку і передумови для формування у людей суспільно корисних інтересів, значного розширення легальних можливостей задоволення своїх потреб. Важливість створення сприятливих соціальних, культурних, політичних та економічних умов для населення була відзначена і на міжнародному рівні: темі «Попередження злочинності та якості життя» був присвячений Шостий Конгрес ООН із попередження злочинності, який проходив у 1980 р. в Каракасі (Венесуела) [189, с. 244].

В цілому загальносоціальне запобігання самоправству має здійснюватися через політику держави в економічній, соціальній, правовій та інших сферах. Як зазначає В.Голіна, проведення в країні обґрунтованої кримінологічної політики створює необхідні економічні, соціальні, психологічні, організаційні, правові та інші передумови для ефективного спеціально-кримінологічного запобігання злочинності [58, с.124–130]. Запобігання самоправству на загальносоціальному рівні має становити узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, правового, управлінського характеру, спрямованих на послаблення, нейтралізацію та усунення детермінант цього злочину. Здійснення цих заходів сприятиме реалізації антикриміногенного потенціалу суспільства, всіх його інститутів, становитиме підґрунтя спеціальної роботи із запобігання самоправству. В.Борисов у цьому зв'язку слушно підкреслює, що результативність загальносоціального запобігання злочинності багато в чому залежить від законодавства й узгодженої діяльності правозастосовних і правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу зі

злочинністю, й головним чином від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства, нарешті, від природного бажання переважної більшості громадян позбутися злочинності [30, с. 306].

До загальносоціальних заходів запобігання самоправству соціально-економічного характеру можна віднести:

- проведення радикальних економічних реформ з урахуванням реалій українського суспільства, зокрема, посилення соціального захисту найбільш вразливих верств населення;

- вжиття ефективних заходів зі зниження безробіття та створення нових робочих місць;

- становлення соціально орієнтованої ринкової економіки на підставі використання досвіду як «старих» держав ЄС (передусім Скандинавських), а також нових членів Євросоюзу з поміж держав Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія, країн Балтії);

- покращення стану і якості соціальної інфраструктури (школи, лікарні, бібліотеки тощо), передусім у сільській місцевості та в невеликих містах;

- зниження соціальної нерівності в суспільстві, особливо її найбільш кричущих форм і проявів.

До загальносоціальних заходів політико-правового характеру слід віднести:

- зміцнення демократичних інститутів управління державою;

- забезпечення верховенства права і закону в усіх сферах суспільного життя;

- активізація становлення інститутів громадянського суспільства;

- запровадження стандартів, правил та норм ЄС в усі сфери суспільного життя (в першу чергу – в діяльність державного апарату);

- усунення існуючих прогалин чинного законодавства, недопущення частотої зміни нормативних актів, що регулюють ті або інші суспільні відносини;

- удосконалення норм цивільного, сімейного, адміністративного, кримінального та інших галузей законодавства з метою забезпечення

запобіжного впливу на ключові криміногенні детермінанти.

Серед загальносоціальних заходів морально-психологічного та культурно-виховного характеру можна назвати:

- формування державної ідеології на основі пріоритетності моральних та культурних цінностей загальнолюдського характеру, які мають стати нормою для всіх членів суспільства;

- підвищення моральної свідомості громадян, забезпечення сприйняття ними позитивних суспільних цінностей;

- підвищення культурного рівня населення як запорука дотримання моральних принципів;

- формування високого рівня правосвідомості більшості членів суспільства.

Нині виникла нагальна потреба приділяти більше уваги розвитку культури та духовності українського суспільства, їх захисту та підтримці, тому що за сучасних економічних обставин та політичної кризи, загальної нестабільності нашої держави моральність людей занепадає, люди втрачають спроможність до співчуття, і, як наслідок, стрімко зростає рівень аморальності та нігілізму, які є підґрунтям злочинності. Люди переважно керуються нормами високої моралі лише тоді, коли живуть у належних умовах. Забезпечення гідних умов існування людини суттєво сприяє виключенню неузгодженості між наявними потребами індивідів та можливостями їх задоволення та, відповідно, мінімізації випадків вирішення різного роду життєвих ситуацій, пов'язаних з цією неузгодженістю, за допомогою застосування насильства. Велика різниця між рівнем життя заможних і бідних становить неабияку соціальну небезпеку. Тому необхідне розв'язання суперечностей між офіційно проголошеним курсом соціально орієнтованих ринкових реформ і реальним становищем широких верств населення.

Зазначене дає можливість констатувати гостру потребу забезпечення доступності реалізації громадянами своїх соціально-економічних прав, що сприятиме розвитку антикриміногенного потенціалу суспільства. Перш за все,

необхідно вжити заходи соціального захисту найбільш вразливих прошарків населення, оскільки відчуття цими особами свого відчуження від суспільства, відсутності стартових можливостей у ньому, як і потреба добування засобів для престижного життя та задоволення негативних звичок, обумовлює легкість переходу до вчинення злочинів [372, с. 105]. В державі необхідно прийняти невідкладні заходи зі зниження рівня безробіття. Світовий досвід переконує, що зростання безробіття на 1% призводить до зростання злочинності на 4%. Тому дієвим заходом протидії кримінальному насильству має бути відновлення старих та створення нових робочих місць (перш за все для молоді), забезпечуючи гідну і вчасну оплату праці та соціальний захист.

Як слушно зазначає О. Костенко, джерелом соціального благополуччя є соціальний (тобто політичний, економічний правовий, моральний) порядок. А порядок – це не що інше, як стан узгодженості суспільного життя людей із законами соціальної природи. Засобом для досягнення такого стану узгодженості є культура [152, с. 94]. Протидія злочинності вимагає вжиття відповідних загальносоціальних культурно-ідеологічних заходів. Останні покликані формувати у членів суспільства моральну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, обмежувати негативний вплив на поведінку людей стандартів масової культури за допомогою диференційованого її споживання, виправляти моральні деформації в осіб з девіантною поведінкою за допомогою індивідуально-виховної роботи [158, с. 184]. Першочерговим завданням сучасного українського суспільства є формування і впровадження в життя єдиної національної ідеології. Це є запорукою підвищення культури, духовності та моральності народу, сприйняттю загальнолюдських моральних та духовних цінностей, гуманізму, милосердя та толерантності по відношенню один до одного. У свою чергу це вимагає не тільки підтримки державою відповідних програм духовного розвитку населення, але і зваженої політики в сфері міжрелігійних, міжнаціональних і міжетнічних відносинах. Культурний розвиток кожного індивіда як основний антикриміногенний фактор, повинен

мати місце на всіх рівнях функціонування нашого суспільства і у всіх його сферах.

Слушними у цьому аспекті є міркування О.Кулика, який пропонує зосередити зусилля на таких ключових напрямках запобігання злочинності в Україні, як розширення можливостей для всіх видів трудової активності; покращення соціально-побутових умов життя населення; поширення соціально прийнятних форм дозвільної поведінки; поступове розширення повноважень та компетенції органів місцевого самоврядування, розвиток форм та підсилення контролю територіальних громад за їх діяльністю; розвиток органів самоорганізації населення, громадських організацій, підтримка ініціатив щодо створення громадських організацій, які б займалися запобіжною діяльністю, допомога в роботі існуючим громадським формуванням [196, с. 24].

В цілому запорукою ефективності загальносоціальних заходів запобігання самоправству є їхнє раціональне та комплексне застосування. Крім того, слід мати на увазі, що загальносоціальне запобігання є визначальним у системі запобігання самоправству, оскільки воно, зважаючи на його масштабність, різносторонність, всеохоплюючий характер, являє собою фундамент для подальшої реалізації заходів спеціально-кримінологічного характеру. На цьому наполягають чимало вчених, зокрема і західних [137, с.256-265; 218, с.933]. Наприклад, відомий норвезький кримінолог Н.Крісті пише про те, що «злочинність знаходиться у прямому зв'язку із умовами життя суспільства» [183, с. 9]. Тому слід враховувати той факт, що запобігання окремим видам злочинів (включаючи самоправство), яке здійснюється на спеціально-кримінологічному рівні, буде найбільш ефективним лише за умови реалізації загальносоціальних заходів, тобто якість спеціально-кримінологічного запобігання напряму залежить від якості такої діяльності, здійсненої на загальносоціальному рівні.

Серед опитаних нами респондентів більшість (56%) вважають найбільш дієвими заходами запобігання самоправству підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів; покращення соціально-економічної

ситуації в державі назвали 15%; чимало опитаних (23%) обрали кілька варіантів одразу [Додаток А].

Слід також стисло проаналізувати нормативне забезпечення протидії злочинності в нашій державі. У 2001 р. тодішній Президент України Л.Кучма затвердив Комплексну програму профілактики злочинності на 2001-2005 роки, яка включала цілу низку заходів різного рівня та змісту. У 2010 р. уряд схвалив Концепцію Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 р. Вже у 2011 р. їй на заміну прийшла «Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» [147]. Проблеми організації профілактики правопорушень в ній передбачалося розв'язати, зокрема, шляхом: удосконалення нормативно-правової бази; визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з профілактики правопорушень; активізації участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі; реформування правоохоронних органів з метою підвищення ефективності їх діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення результативної боротьби із злочинністю та профілактики правопорушень; забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопорушень з використанням міжнародного досвіду; провадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до протиправних діянь; ужиття заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, недопущення поширення в суспільстві негативних явищ і процесів, пов'язаних із злочинністю; провадження діяльності щодо запобігання злочинності в Україні з обов'язковим урахуванням результатів вітчизняних наукових досліджень та міжнародного досвіду протидії різним видам злочинності; удосконалення інформаційного забезпечення профілактики правопорушень та особистого захисту громадян від протиправних посягань за допомогою засобів масової інформації [147]. Як реалізовувались такі в цілому правильні антикриміногенні заходи на практиці за часів режиму В.Януковича, пояснення не потребує.

Свою Постановою від 8 серпня 2012 р. уряд затвердив план заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. Передбачається, зокрема, проведення конкурсів професійної майстерності серед працівників міліції, які безпосередньо взаємодіють з населенням з питань запобігання і протидії злочинності та правопорушенням, і висвітлення їх результатів у засобах масової інформації; систематичне роз'яснення в засобах масової інформації, Інтернеті питань здійснення органами виконавчої влади заходів, пов'язаних із запобіганням злочинності, реформування правоохоронних органів, запровадження нових форм їх роботи, а також необхідності участі громадян в охороні громадського порядку та державного кордону, запобіганні і протидії злочинності та правопорушенням; громадське обговорення питань ефективності роботи правоохоронних органів, громадської думки щодо правоохоронної діяльності, її ефективності, результатів залучення громадськості, довіри до правоохоронних органів та діяльності громадських формувань, їх участі в забезпеченні правопорядку, за результатами якого приймати рішення щодо вдосконалення діяльності зазначених органів та формувань; включення до програм соціального та економічного розвитку регіонів заходів, спрямованих на запобігання бідності та безробіттю, посилення протидії чинникам, що призводять до виникнення злочинності; координацію заходів, спрямованих на виконання загальнодержавних і регіональних програм у правоохоронній сфері; здійснення з урахуванням специфіки регіонів та стану криміногенної ситуації спільних заходів щодо профілактики правопорушень та усунення причин і умов, що призвели до їх вчинення, і взаємодії місцевих органів виконавчої влади та правоохоронних органів; прийняття в межах наданих повноважень рішень щодо недопущення ускладнення криміногенної ситуації в державі та за результатами подавати на розгляд Кабінету Міністрів України узгоджені пропозиції [278]. На нашу думку, фактична реалізація хоча б частини із передбачених в цьому документі заходів може сприяти покращенню криміногенної ситуації в державі, а отже, опосередковано здатне

нейтралізувати чинники, які обумовлюють або сприяють вчиненню самоправства. Водночас М.Колодяжний слушно звертає увагу на суттєві недоліки всіх подібних програм, оскільки передбачені ними заходи, як показує 20-річна практика їх реалізації, мають загальний, декларативний, поверховий, формальний, а іноді й нереальний характер. Тому в такому вигляді і за такого підходу ефективність реалізації планових документів у царині запобігання злочинності є мінімальною [141, с. 255].

3.2 Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самоправству.

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинності – це сукупність самостійних напрямів протидії злочинності, які доповнюють один одного, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян з розробки та реалізації заходів, спеціально спрямованих на виявлення, усунення та нейтралізацію негативних обставин, що обумовлюють вчинення злочинів, і недопущення вчинення злочину на різних стадіях розвитку злочинної діяльності. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це професійна діяльність, яка потребує використання спеціальних знань і методів кримінології, спеціальних заходів планування [59, с.11]. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинів є складним цільовим напрямком, який тісно пов'язаний з іншими аспектами соціальної профілактики злочинності. Спеціально-кримінологічне запобігання, безумовно, використовує знання і рекомендації інших напрямків соціальної профілактики у сфері протидії злочинності, але таке використання є цілеспрямованим і стосується конкретних кримінологічних явищ і процесів.

Основними ознаками спеціально-кримінологічних заходів запобігання є:

- 1) спрямованість саме на запобігання злочинності, її окремих видів і конкретних злочинів (в нашому випадку – самоправства в комплексі із іншими злочинами проти авторитету органів державної влади);
- 2) арсенал засобів спеціально-кримінологічного запобігання

характеризуються взаємодією загальноуправлінських і загальновиховних, соціальних і правових заходів, що розраховані впливати саме на злочинність, її окремі види чи недопущення конкретних злочинів;

3) суб'єктами спеціально-кримінологічного запобігання виступають організаційні структури, для яких боротьба зі злочинністю становить основну (одну з основних) функцію або хоча б виділена в переліку функцій [5, с. 296]. На думку А.Закалюка, спеціально-кримінологічні заходи чинять вплив не тільки після вчинення злочину, але частіше до нього; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, які мають виключно цільове запобіжне призначення [105, с. 329].

Отже, із вищезазначеного можна зробити висновок, що спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів протидії злочинності, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Кримінологічна профілактика – це сукупність видів діяльності зі своєчасного виявлення й усунення об'єктивних і суб'єктивних причин і умов, що породжують злочинність і сприяють вчиненню злочинів [59, с. 22-30]. Проблема профілактики злочинів давно й міцно зайняла одне із провідних місць у соціальній політиці розвинутих країн, і, зокрема, розробляється та реалізується в межах спеціальної профілактичної політики. На думку П. Фріса [344, с. 188], часто до змісту профілактичної політики включалися заходи загальносоціального рівня розвитку суспільства, що опосередковано здійснювало профілактичний вплив на злочинність. Однак таке розширене розуміння профілактики злочинів є необґрунтованим, оскільки невиправдано розширює її межі. Профілактика злочинів у спеціальній літературі головним чином розглядається як різновид соціального управління [32, с.8]. Отже, зміст профілактичної політики визначається цілеспрямованими заходами, метою

яких є саме зменшення рівня злочинності шляхом ліквідації або зниженням потенціалу причин та умов злочинності.

В залежності від того, на які явища і процеси спрямовані ці профілактичні заходи, можна виділити профілактику випередження, профілактику обмеження, профілактику усунення, профілактику захисту [59, с. 24–30]. Профілактика випередження самоправства охоплює діяльність різних суб'єктів, включає в себе сукупність заходів, прийомів, методів, спрямованих на недопущення неправомірного вирішення спорів. Наприклад, це заходи, спрямовані на створення умов для правового виховання населення, формування в них належних знань щодо шляхів вирішення спорів, звернення до суду, отримання консультацій в адвоката тощо. Під профілактикою обмеження факторів, які обумовлюють самоправство, розуміється діяльність суб'єктів запобігання зі створення умов, що перешкоджають криміналізації вирішення майнових, житлових, земельних та інших спорів. Тут ставиться завдання обмежити, послабити (нейтралізувати) чи блокувати і локалізувати просторово-часовими межами, контингентом осіб відповідні криміногенні явища [57, с. 33–35]. Профілактика захисту від проявів самоправства – це сукупність заходів, спрямованих на виявлення проявів самоправства і створення відповідних перешкод для його вчинення. Це, як правило, криміналістична і віктимологічна профілактика.

Серед соціальних заходів спеціально-кримінологічного рівня першочергове значення має виховна робота з населенням. Соціальні негаразди сучасної України в даний час проявляються в деструктивній поведінці громадян середнього віку, період дорослішання та соціалізації яких збігся з політичною і економічною кризою в країні. Відсутність виховної роботи з дітьми та молоддю призвело до того, що у нинішніх 30-40-річних людей виявляються серйозні дефекти в деяких моделях поведінки, немає напрацьованих стереотипів вирішення складних життєвих ситуацій і конфліктів. Тому майнові та інші конфлікти вони нерідко вирішують шляхом вчинення самоправних дій щодо потерпілого та його майна. Аби така модель

поведінки не тиражувалася в наступних поколіннях громадян, уже сьогодні потрібно проводити серйозні виховні заходи з молоддю, спрямовані на підвищення конфліктостійкості, психологічному захисті від стресів. У результаті реалізації виховних заходів треба домогтися вироблення нового цивілізованого стереотипу вирішення проблем – шляхом переговорів або відновлення своїх порушених прав через звернення до суду або правоохоронних органів. В.Кудрявцев у цьому контексті слушно зазначає, що з метою підвищення рівня правосвідомості громадян та їх поваги до закону необхідно, аби: 1) робота правоохоронних та інших державних органів, по якій населення судить про стан законності, силу права/закону або їх безпомічність, здійснювалась на належному рівні; 2) не припинялася боротьба із корупцією в усіх державних структурах, яка підриває авторитет держави та посадових осіб, породжує у населення невіру у справедливість та дієвість чинних законів; 3) приймалися заходи, спрямовані на ліквідацію «тіньової юстиції»; 4) була відновлена система правової освіти та виховання громадян та чиновників (через книговидання, ЗМІ, правову пропаганду тощо) [189, с. 301].

Серед основних чинників, що знижують ефективність протидії злочинності, слід назвати недоліки в організації і функціонуванні правоохоронних та правозастосовчих органів: недосконалість законодавчої бази, кадрові прорахунки (брак досвіду, професіоналізму, схильність до корупційних дій та зловживань владою, невисокі моральні якості значної частини працівників цих органів), а також організаційні упущення – відсутність у роботі системності, тісної взаємодії різних підрозділів, відставання реагування на динаміку злочинної діяльності та її трансформування у нові форми, зниження престижу професії слідчого, прокурора, низький рівень матеріального забезпечення. Все це сприяло відтоку висококваліфікованих кадрів ОВС і прокуратури, зниженню рівня їх професіоналізму і правової культури. Про гостру потребу реформування національної правоохоронної системи мова йде вже давно [129]. Все це відбивається на ефективності протидії злочинам проти авторитету органів державної влади, включаючи

самоправство. Наразі гостро постає необхідність радикального реформування всієї правоохоронної системи України та судів у відповідності із європейськими стандартами, включаючи якісне кадрове оновлення, забезпечення прозорості в ухваленні рішень, подолання або принаймні суттєве зниження корупції серед працівників цих органів, створення ефективного громадського контролю за діяльністю таких органів. Наслідком таких реформ має бути як відновлення довіри населення до судів та правоохоронних органів, так і підвищення ефективності їхньої діяльності.

У цьому зв'язку слід підтримати міркування С.Мірошніченка, який вважає, що із урахуванням вітчизняного досвіду та рекомендацій Ради Європи в основу комплексного реформування правоохоронних органів і судів мають бути покладені виключно системні, змістовні трансформації, зокрема: удосконалення загальнодержавної системи управління і координації у правоохоронній сфері; перегляд кадрової політики та підвищення професіоналізму особового складу та ефективності діяльності правоохоронних органів і судів; формування належного правового захисту і додержання державою спеціальних гарантій для співробітників правоохоронних органів, а також осіб, які надають їм допомогу чи співпрацюють з ними на конфіденційній основі; поетапне приведення фінансового, матеріально-технічного та іншого ресурсного забезпечення правоохоронних органів і судів до стандартів європейських країн; реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина у процесі здійснення правосуддя, удосконалення системи громадського демократичного контролю над правоохоронними і судовими органами; впровадження механізмів функціонування інститутів відновного правосуддя, пробації, ювенальної юстиції [243, с. 350-355].

Політичної волі керівництва нашої держави вимагає не лише рішуча протидія злочинності, але й конструктивне реформування основного суб'єкта протидії злочинності – правоохоронних органів. При цьому побудова реформованої системи правоохоронних органів має відбуватися за дотриманням таких основних принципів: 1) пріоритету прав і свобод людини та

громадянина, поваги до прав і гідності особи; презумпції невинуватості та невідворотності притягнення до відповідальності й покарання за вчинений злочин; верховенства права, дотримання прав та законних інтересів органів місцевого й регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян; 2) професіоналізму, компетентності, високих моральних якостей; позапартійності; 3) чіткого визначення компетенції та завдань правоохоронних органів, розмежування їх функцій та сфер відповідальності; гласності і конфіденційності в роботі; 4) пріоритету попередження правопорушень; 5) демократичного цивільного контролю над функціонуванням правоохоронної системи [271]. Важливе значення має подолання або суттєве зниження рівня корупції в ОВС, в процесі якого корисним є досвід поліції держав Балтії та Грузії, що досягли у цьому значних успіхів. Важливим є, зокрема, системність, якісне кадрове оновлення, суворий контроль за їх діяльністю, підвищення зарплати, належне матеріально-технічне забезпечення, відмежування поліцейських функцій від адміністративних [146; 256; 354].

Експерти зазначають, що світовий досвід поліцейської діяльності однозначно свідчить про те, що без належної підтримки з боку населення, про ефективність діяльності з охорони громадського порядку, попередження і розслідування злочинів годі й мріяти. Основними причинами та умовами, що сприяють корупції в ОВС є низька зарплата; недофінансування; виконання невластивих (не правоохоронних) функцій; недоброчесність і непрофесійність персоналу; зайва бюрократизація діяльності; недосконала система добору персоналу та просування по службі. Для виконання цього завдання необхідним є вжиття комплексу заходів щодо фінансування та роботи з персоналом. До суто організаційних змін, які необхідні для усунення причин та умов корупції в ОВС відносяться, зокрема, внесення змін до внутрішньовідомчих нормативно-правових актів з метою забезпечення прозорості і спрощення внутрішніх управлінських процесів [146]. Надзвичайно важливим є запровадження ефективного громадського контролю за міліцією, яка має природну схильність до розширення своїх повноважень та функцій. Відповідний нагляд значно

знижує можливість порушення прав людини та громадянина. На цьому неодноразово наголошували як експерти [256], так і урядовці, зокрема, міністр МВС А.Аваков та його перша заступниця Е.Згуладзе, яка безпосередньо займається питаннями реформування міліції та створенням на її базі національної поліції.

Суттєвою складовою заходів із реформування правоохоронних органів є встановлення належної їх взаємодії з населенням. Як слушно зазначає С. Денисюк, усвідомлення складності соціальних процесів комунікації, розвиток соціальної психології та державного управління вплинули на розширення форм та способів взаємодії правоохоронних органів з громадськістю. Якщо класичне розуміння участі громадськості в державному управлінні обмежується посиленням на представницькі механізми (право брати участь у виборах та референдумах), то згідно з новою парадигмою демократії співучасті йдеться про низку інших можливостей громадськості брати безпосередню участь в управлінні державними справами [81, с. 79-80].

Потужним потенціалом реалізації культурно-ідеологічних заходів превентивного характеру володіють засоби масової інформації. При цьому слід відзначити їх двояку роль. По-перше, потрібно активно використовувати їх для пропаганди культурних цінностей, формування соціально корисних моделей поведінки, способу життя без насильства, пропаганди невідворотності покарання за вчинення злочинів. По-друге, необхідно мінімізувати криміногенний вплив самих засобів масової інформації. Потрібен суворий контроль з боку державних органів та суспільства за діяльністю останніх щодо змісту їх продукції. Крім того, встановлення контролю за діяльністю засобів масової інформації вимагає нагальна потреба руйнування кримінальної субкультури та запобігання її поширенню серед населення країни. Об'єктивна громадська думка щодо стану правопорядку в країні не лише демонструє роль правоохоронних органів у захисті інтересів, прав та свобод громадян та держави в цілому, встановлення верховенства права, зближуючи тим самим правоохоронні органи та населення, вона спроможна впливати на рівень

правосвідомості громадян, виховувати повагу до закону та запобігати тотальному поширенню правого нігілізму [80]. В цілому заходи ідеологічного й культурно-виховного характеру повинні бути спрямовані на дискредитацію в масштабах суспільства кримінально-субкультурних традицій і звичаїв, викорінення з побутової мови кримінальних жаргонізмів, усунення з повсякденного життя певних негативних стереотипів поведінки. Вони мають коригуватись з профілактичною діяльністю державних органів і громадських організацій, із загальносоціальним запобіганням злочинності й входити до системи кримінальної політики держави [188, с. 129].

В контексті заходів спеціально-кримінологічного запобігання самоправству слід зупинитись на проблемах реформування Державної виконавчої служби (нині – Департамент виконавчої служби; ДВС) та вдосконалення процедури виконання судових рішень. Експерти констатують, що нині у сфері примусового виконання судових рішень та взагалі функціонування ДВС склалася украй негативна ситуація: відсоток повного реального виконання судових рішень катастрофічно низький, виконавча служба корумпована та забюрократизована, заробітна платня державного виконавця дуже низька [2]. У 2014 р. у ДВС було на виконанні 6 млн. виконавчих документів на 400 млрд. грн., але реально стягнуто 14,6 млрд. грн. або лише 3,7%. При цьому звіт про роботу ДВС оперує поняттям не "реальне стягнення", а "завершено провадженням". Якщо до органу ДВС на виконання надійшов виконавчий документ про стягнення 1 млн. грн., а реально стягнуто лише 1 тис. грн., та в подальшому виконавчий документ повернуто стягувачу у зв'язку з неможливістю виконання з тих чи інших підстав, то у звіт йде показник "завершено провадженням на 1 млн. грн.". Таке нехитре маніпулювання дозволяє видати бажане за дійсне. Тобто відсоток "завершеного" виконання судових рішень видається за відсоток його реального виконання від загальної кількості виконавчих документів, що надійшли у ДВС [113; 114]. Між тим, про необхідність суттєвих реформ у цій сфері йдеться навіть в такому суто політичному документі, як коаліційна угода між фракціями Верховної Ради

України від 21 листопада 2014 р. Зокрема, в пункті 6 розділу IV цієї Угоди зазначено, що буде забезпечено реальне виконання судових рішень в країні. Це планується досягти, зокрема, такими шляхами: впровадженням ефективного судового контролю за виконанням судових рішень; встановленням принципу залежності розміру винагороди державного виконавця від фактичного виконання судових рішень та строків їх виконання; запровадженням додаткових стимулів для добровільного виконання судових рішень та посиленням відповідальності за їх невиконання [322]. Основні проблеми в системі виконання судових рішень стосуються, зокрема, вкрай низького рівня фактичного виконання судових рішень; відсутності належної системи мотивації державних виконавців; суттєвих недоліків у взаємодії судових виконавців з іншими державними органами та установами.

Один із експертів у цій сфері А.Авторгов наголошує на тому, що без запровадження приватних виконавців стан виконання судових рішень буде лише погіршуватися. Виходячи з досвіду таких реформ у європейських і пострадянських країнах, можна назвати такі наслідки запровадження інституту приватних виконавців: зменшення навантаження на державних виконавців, що підвищить ефективність виконавчого провадження; скорочення строків виконавчого провадження та збільшення коефіцієнта стягнення за виконавчими документами через зацікавленість приватного виконавця у якнайоперативнішому здійсненні всіх виконавчих дій; зменшення корупційної складової у системі виконання, оскільки приватний виконавець не буде зацікавлений занижувати вартість реалізації арештованого майна; економія бюджетних коштів, скорочення апарату державних службовців [2].

Разом з тим, на його думку, не всі провадження будуть виконувати приватні особи. Це, по-перше, справи, за якими боржником є держава, державні органи, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, бюджетні установи або ті, частка держави в установчому капіталі яких більше 25%. Друга категорія – це справи, за яким стягувачем є держава та державні органи. Третя категорія – справи, що передбачають вчинення дій

щодо державного чи комунального майна. І остання категорія – про вселення і виселення фізичних осіб. Крім того, право вибору між державним та приватним виконавцем буде належати винятково стягувачу. Така реформа - не нова ідея в Україні. Відповідні законопроекти розробив Центр комерційного права за участі Мін'юсту, вони кілька разів вносилися у парламент. Таке реформування підтримує і Світовий банк.

Проте, на наш погляд, навряд чи взагалі доцільно обмежувати можливості приватних виконавців лише певною категорією справ: за своїм правовим статусом вони мають бути повністю прирівняні до державних виконавців із відповідним матеріально-технічним, організаційним та юридичним забезпеченням, що значно підвищить швидкість та ефективність виконання ними судових рішень. Доцільно, аби громадяни на власний розсуд обирали собі приватного виконавця із занесених до спеціального державного реєстру. Для ефективного виконання судових рішень приватні виконавці повинні мати змогу залучати у випадку необхідності працівників ОВС. Слід передбачити, що за вчинення виконавчих дій приватному виконавцю сплачується винагорода, яка встановлюється у відсотках і стягується із боржника разом із сумою, що підлягає стягненню за виконавчим документом. При цьому основна винагорода, яка встановлюється у вигляді фіксованої суми, стягується після повного виконання рішення. Доцільно також передбачити в законі норму, згідно із якою приватний виконавець та стягувач в спеціальній угоді між собою можуть передбачити додаткову винагорода приватному виконавцю.

Цікавим і корисним у цьому зв'язку є досвід держав ЄС в аспекті функціонування приватної системи примусового виконання судових рішень. В цілому у світі існують різні погляди на систему як державного, так і приватного примусового виконання судових постанов. Чимало фахівців вважають, що в основі державної системи примусового виконання лежить помилкова (неправильна) система заохочень. Згідно з правилами приватної системи примусового виконання судовий виконавець є вільним професіоналом, котрий

самостійно організує свою діяльність і який несе повну майнову відповідальність за результати своєї роботи. Приватний судовий виконавець отримує повноваження від держави у особі органів юстиції та діє від імені держави. Зарахування на дану посаду регулюється законом та здійснюється, як правило, на конкурсних засадах. Держава регулює компетенцію приватного судового пристава, процедури діяльності, розмір тарифів та інших винагород, що стягуються як винагорода за роботу приватного судового пристава. Так само держава контролює і роботу приватного судового пристава, здійснює перевірки професійної діяльності, а також видає та відкликає ліцензії на право діяльності. Так, у Франції, Нідерландах, Люксембурзі, Словенії, Італії, Польщі, Румунії, Словаччині, Естонії, Латвії та Литві судові виконавці є приватними особами, які працюють за ліцензією. Керування судовими виконавцями здійснюють регіональні та національні палати у якості органів самоуправління [378].

Французька система виконання актів судів та інших органів цивільної юрисдикції суттєво відрізняється від інших систем. Правила примусового виконання у даній системі існують з початку XIX сторіччя. Протягом двох століть правила незначним чином змінювались та адаптувались до вимог соціально-економічної і політичної ситуації. Саме стабільний, консервативний та одночасно гнучкий характер норм виконавчого провадження, адаптація до соціально-економічних умов життя французького суспільства показують життєздатність та ефективність правових норм, інститутів та усієї галузі "виконавчого права". Виходячи зі світового досвіду примусового виконання рішень судів та інших органів, можна виділити дві основні конструкції системи органів примусового виконання. Перша система є домінуючою у більшості країн континентальної Європи, де судові виконавці не перебувають на державній службі, а є приватними особами, котрі працюють за ліцензією. Управління судовими виконавцями здійснюють регіональні та національні палати судових виконавців зі статусом самоврядування. У Франції виконавче провадження реалізується не лише судовими виконавцями, а й генеральними

прокурорами, прокурорами, командирами та офіцерами поліції. Одночасно з цим характерним є поєднання у правовому статусі судових виконавців елементів незалежної практикуючої особи та державного службовця. Слід зазначити, що у наведених вище країнах основний обсяг рішень судів, які виконуються приватними виконавцями, випадає на проблемних боржників – безробітних, малих підприємців, які не у змозі розрахуватися за кредити [378]. У країнах Балтії вільнонаймані виконавці повністю замінили державних. У Грузії та Казахстані діє змішана система. Перші підсумки роботи приватних виконавців в цих країнах показали, що вони працюють ефективніше.

В Україні ідея створення інституту приватних виконавців активно обговорюється із 2013 р. Минулого року міністр юстиції П.Петренко заявив про розробку відповідного законопроекту. Повідомлялося, що Міністерство юстиції України розробило два законопроекту для дозволу впровадження в Україні змішаної системи виконання судових проваджень. Цей документ передбачає, що паралельно з державними виконавцями працюватимуть і приватні. Очікується, що впровадження змішаної системи зменшить навантаження на держбюджет. Зазвичай називають такі переваги запровадження приватних виконавців: збільшення кількості фактично виконаних рішень; зменшення видатків державного бюджету на фінансування органів ДВС; можливість збільшення державного бюджету за рахунок реалізації майна приватними виконавцями на електронних торгах; збільшення надходжень до бюджету за рахунок виконавчого збору. Передбачається також створення єдиного відкритого державного реєстру боржників, куди будуть мати доступ працівники державних установ, правоохоронних органів, державні і приватні виконавці, а також приватні фізичні особи, відносно проваджень, які порушені щодо них особисто. Внесення в цей єдиний реєстр буде відбуватися автоматично після відкриття виконавчого провадження. Після ухвалення законопроектів система приватних виконавців має запрацювати до кінця 2015 р. або на початку 2016 р. [265]. З опитаних нами респондентів ідею запровадження в Україні приватних судових виконавців підтримують 67% [Додаток А].

Чинне законодавство передбачає можливість оскарження дій або бездіяльності державного виконавця в судовому порядку. Також у судовому порядку вирішується чимало питань, що виникають в ході виконавчого провадження. Чинний Закон України "Про виконавче провадження" передбачає, що державний виконавець, який забезпечив своєчасне виконання виконавчого документа в повному обсязі, одержує винагороду в розмірі 5% стягнутої ним суми або вартості майна [11]. Отже, принцип залежності розміру винагороди від виконання судових рішень законодавчо встановлений. Детально ці питання регулюються новим Порядком виплати та розмірів винагород державному виконавцю, який затверджений Постановою уряду від 11 березня 2015 р. [274]. Цим документом розмір винагороди виконавцю підвищено до 250 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що складає 4 250 грн. (раніше було всього 850 грн.). Державний виконавець, який забезпечив фактичне виконання в повному обсязі виконавчого документа майнового характеру, під час виконання якого здійснювалася реалізація майна боржника, отримує винагороду в розмірі 5 відсотків стягнутої ним суми або вартості майна, але не більше п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (крім іпотечного майна). Разом із тим, у пункті 10.10 Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої Мін'юстом 2 квітня 2012 р., зазначено, що «при достатності і обґрунтованості підстав для виплати державному виконавцю винагороди відповідні уповноважені посадові особи зобов'язані погодити цю заяву не пізніше ніж протягом п'яти робочих днів з дати її отримання. У випадку відмови заява у такий самий строк повертається державному виконавцю з обґрунтуванням підстав відмови. Безпідставна відмова не допускається. При прийнятті рішення враховується обсяг бюджетних асигнувань, встановлених кошторисом на відповідний рік» [273]. Це означає, що у випадку відсутності бюджетних асигнувань, у виплаті винагороди може бути відмовлено. У Єдиному державному реєстрі судових рішень є справи про відмову у задоволенні позовів державних виконавців до свого відомства про стягнення такої винагороди. На наш погляд, така норма цієї

Інструкції суперечить змісту Закону "Про виконавче провадження", а тому має бути скасована. Державні виконавці, окрім суттєвого підвищення їм заробітної плати, повинні мати вагомі матеріальні стимули для своєчасного та сумлінного виконання ними судових рішень.

За невиконання боржниками судових рішень законодавством передбачена юридична відповідальність. Так, боржник, який не виконав "майнове" рішення у встановлений строк, до семи днів, зобов'язаний сплатити ще й виконавчий збір – 10% суми, що підлягає стягненню або від вартості майна боржника. У разі невиконання боржником немайнового рішення виконавчий збір стягується у розмірі 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з фізичної особи і в розмірі 120 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з юридичної особи (ч.1 ст. 28 Закону України «Про виконавче провадження») [11]. Проте на практиці ці санкції застосовуються доволі рідко, створюючи сприятливе підґрунтя для самоправних дій, коли кредитор протягом тривалого часу не може отримати належне йому майно або гроші, чекаючи виконання судового рішення. Висловлювалися пропозиції із запровадження механізму унеможливлення безпідставного зволікання із вчиненням виконавчих дій. Це можна було б реалізувати внесенням змін у законодавство про виконавче провадження, які б регламентували процесуальну діяльність виконавця і керівника органу ДВС після отримання від стягувача виконавчого документа для його подальшого примусового виконання, та звужували б їх дискреційні повноваження.

У цьому зв'язку потребує також корегування визначений ст.43 Закону України «Про виконавче провадження» порядок розподілу стягнутих з боржника грошових сум. У цій статті йдеться про те, що розподіл за виконавчим провадженням грошових сум (у тому числі одержаних від реалізації майна боржника) здійснюється у такому порядку: 1) у першу чергу повертається авансовий внесок сторін та інших осіб на організацію та проведення виконавчих дій; 2) у другу чергу компенсуються витрати державної виконавчої служби, пов'язані з організацією та проведенням виконавчих дій, не

покриті авансовим внеском сторін та інших осіб; 3) у третю чергу задовольняються вимоги стягувача та стягується виконавчий збір у розмірі 10% в фактично стягнутої суми; 4) у четверту чергу стягуються штрафи, накладені державним виконавцем відповідно до вимог цього Закону [11]. Очевидно, що для кредитора такий порядок є малопривабливим, нерідко змушуючи його вдаватися до протиправних, зокрема і самоправних дій, по отриманню належних йому коштів. На наш погляд, у цій статті слід передбачити першочергове задоволення матеріальних вимог кредитора, а потім – усі інші платежі, зокрема, і витрати виконавчої служби. Слід також вирішити проблему компенсації прямих збитків, які поніс стягувач із моменту звернення до суду і до стадії виконання судового рішення. Як показує практика, цей строк може займати навіть кілька років, а в умовах інфляції суди не завжди задовольняють вимоги про відшкодування шкоди.

Більш широкий зміст необхідно надати процедурі забезпечення позову як дій суду, спрямованих на застосування передбачених законом заходів, які гарантують належне виконання рішення про стягнення. Необхідність в цьому викликана не стільки проблемами встановлення майнового становища боржника, скільки його неналежною поведінкою в межах судового провадження. Навмисне затягування процесу, приховування майна та інші афери боржників із переоформлення майна, ухилення від явки до суду та інші несумлінні дії негативним чином відображаються на ефективності судової процедури. Тому доцільно передбачити право суду брати із боржника підписку про невиїзд із місця проживання на час розгляду справи і передбачити у вигляді покарання за порушення цієї заборони великий штраф або адміністративний арешт.

Наведені заходи і пропозиції по вдосконаленню законодавства мають відобразитися і на ефективній діяльності судів, оскільки лише однакове вирішення в судах однотипних цивільних та господарських спорів та однакове тлумачення одних і тих самих цивільно-правових норм в різних судах і в різний час полегшать учасникам спору прогнозування результатів свого звернення до

суду. Маючи чітке уявлення про перспективи судового розгляду, потенційні позивачі будуть частіше звертатися саме до суду за захистом своїх інтересів, що, відповідно, зменшить кількість самоправних дій. Одночасно із цим може отримати стимул до розвитку досудова форма вирішення спорів (переговори, примирні процедури), а потенційні відповідачі в програшних ситуаціях будуть більш зговорливі у добровільному виконанні вимог своїх опонентів.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самоправству мають здійснюватися у більш широкому контексті протидії злочинам проти авторитету органів державної влади. Для попередження проявів самоправства велике значення має активне кримінальне переслідування осіб, які вчиняють злочини проти громадської порядку та авторитету органів державної влади. Усуненню помилок в діяльності співробітників ОВС по кваліфікації самоправства може сприяти розробка методичних рекомендацій з розслідування кримінальних справ про цей злочин, а також проведення додаткових занять у рамках службової підготовки співробітників ОВС. У цьому зв'язку доцільно розробити і ухвалити спеціальний документ – Програму протидії злочинам проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, в якій має бути і окремий пункт (розділ), присвячений запобіганню самоправства. В цьому аспекті ми погоджуємось із думкою О.Кулика, який пропонує надалі відмовитись від комплексного планування запобіжної діяльності на тривалий строк і перейти до прийняття цільових програм на два-три роки із запобігання певним видам злочинів та негативним соціальним явищам, які їм сприяють, із забезпеченням обов'язкового фінансування всіх передбачених в програмах заходів [194, с.24; 195, с. 185].

Перспективним напрямком запобігання самоправству можуть бути також механізми так званої «відновлювальної юстиції» («відновлювального правосуддя»). Головна її мета – не кара як така, а, в першу чергу, відшкодування шкоди потерпілому у випадках, коли це є можливим. Тобто потрібно за допомогою суду або посередника врегулювати відносини між

злочинцем та потерпілим. Американський вчений Х.Зер називає такі вихідні положення «відновлювальної юстиції»: 1) злочинець у боргу в першу чергу перед потерпілим; 2) вину можна спокути каяттям та відновленням/відшкодуванням заподіяної шкоди/збитків; 3) нормою має вважатися не заподіяння страждань, а відновлення та виправлення зла; 4) кримінальний процес має переслідувати головну мету – примирення [189, с. 243]. Російський криминолог Я.Гілінський так характеризує сутність «відновлювальної юстиції»: стратегія полягає в тому, аби за допомогою доброзичливого та незацікавленого посередника (на кшталт «третейського судді») врегулювати відносини між жертвою та злочинцем [54, с. 246]. В.Кудрявцев плюсом такої моделі називає ще й скорочення практики застосування ізоляції винних від суспільства; можливості використання матеріальної зацікавленості як однієї з ефективних форм впливу на правопорушника [189, с. 245].

Найпоширенішою формою «відновлювального правосуддя» є медіація, тобто процедура примирення між потерпілим та винним під час безпосередньої зустрічі між ними при посередництві третьої сторони (медіатора). В нашій державі із 2003 р. діє Український центр порозуміння (УПЦ) як неурядова благодійна організація, покликана сприяти поліпшенню реінтеграції правопорушників у суспільство. Центри відновлювального правосуддя надають свої послуги на основі комплексної Трирівневої моделі профілактики злочинності на рівні громад. Перший рівень моделі передбачає роботу в школах, його мета – навчити дітей вирішувати свої конфлікти мирним шляхом за допомогою медіації. Завдання моделі на вторинному та третинному рівнях полягає в тому, щоб забезпечити можливість для примирення осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, із їхніми жертвами. Центри відновлювального правосуддя залучаються до проведення відновних заходів згідно із розробленими правилами та процедурами передачі справ, а також на підставі встановленого партнерства між такими центрами і установами системи кримінального судочинства [49, с. 44-45].

Певною формою реалізації цієї концепції є норма кримінального законодавства, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, якщо вона примирилася із потерпілим та відшкодувала збитки або усунула заподіяну шкоду (ст.46 КК України). Процесуальні аспекти таких питань врегульовані нормами КПК України, зокрема, статтями 468-476. Повною мірою це стосується і самоправства як злочину невеликої тяжкості, шкода від якого здебільшого заподіюється фізичним особам. Згідно із п.1 ч.1 ст. 477 КПК України самоправство, яке завдало шкоди правам та інтересам окремих громадян або інтересам власника, належить до справ приватного обвинувачення, тобто порушується лише за заявою потерпілого [175, с.285]. Самоправство належить до тих злочинів, в основі яких переважно лежать міжособистісні конфлікти побутового або майнового характеру, а тому можливості «відновлювальної юстиції» тут значні, оскільки вона спрямована в першу чергу на припинення конфлікту між злочинцем та потерпілим. У вивчених нами справах про самоправство, у половині випадків (52%) потерпілі, особливо якщо це були родичі або знайомі винного, просили, аби суд його суворо не карав через відсутність претензій до нього. Характерно, що після набуття чинності новим КПК України у справах про самоправство почали активно використовуватися угоди про визнання вини між винним та потерпілим (у вивчених справах за період 2013-2015 рр. вони складають третину).

Як вже зазначалось у попередньому розділі роботи, ще одним важливим фактором, який обумовлює самоправні дії, є складна і тривала процедура розгляду цивільних справ судами, необхідність понести витрати у зв'язку із отриманням юридичної допомоги адвоката при складанні позовної заяви та розглядом справи по суті. Суттєвою перешкодою є також необхідність сплати позивачем судового збору. Все це відштовхує людей від звернення до суду, сприяючи – у поєднанні із невисоким рівнем правової культури – вчиненню ними самоправства. Крім того, українські суди «завантажені» величезною

кількістю справ різного ступеня складності, що унеможлиблює їх швидкий розгляд, що неминуче призводить до тривалих і виснажливих для позивача судових процедур. У цьому зв'язку слід зупинитись на перспективах запровадження в Україні інституту мирових суддів.

Мирові судді (суди) існують у багатьох державах як романо-германської (Іспанія, Італія, РФ, Греція), так і англосаксонської правової сім'ї (Велика Британія, США, Індія). Незважаючи на певні національні відмінності, у функціонуванні цих судів є спільні риси: територіальний характер діяльності – мирові судді призначаються у чітко визначеному окрузі/муніципалітеті/місті (як правило, у межах цієї ж адміністративно-територіальної одиниці вони й проживають), і їхня юрисдикція поширюється лише на цю територію; участь місцевого населення або органів місцевого самоврядування у призначенні/обранні мирових суддів – вони обираються безпосередньо населенням відповідної території або призначаються відповідними органами місцевої влади, або призначаються державними органами за пропозицією органів місцевої влади; як правило, мировим суддям підсудні як цивільні, так і кримінальні справи (за винятком деяких країн); компетенція мирових суддів є обмеженою – зазвичай вони розглядають цивільні справи з незначною сумою позову або ті, які спеціально віднесені законодавством до підсудності мирових суддів, а також кримінальні справи про злочини невеликого ступеня тяжкості (їх вичерпний перелік також може встановлюватись законодавством); у більшості випадків для призначення мировим суддею не вимагається наявності фахової юридичної освіти (виняток – Італія та Росія, де диплом юриста є обов'язковою вимогою), проте встановлюються певні вимоги як-то: розумність, здоровий глузд, здатність діяти справедливо, загальна освіченість й повага населення до особи, відсутність судимості тощо [361, с 150-155].

На сьогодні умовно можна виокремити декілька моделей мирових суддів. Перша модель передбачає входження мирових суддів до судової системи держави. Тут може бути два види цієї моделі: державницький (адміністративний) – мирові судді є складовими системи державних судів зі

збереженням усіх вимог, їх прав та обов'язків (яскравий приклад – Росія). Ця модель є досить ефективною, оскільки забезпечує якісніший розгляд справ (адже висуваються певні вимоги до кандидатів у мирові судді), юридичну відповідальність судді за неправильне рішення або ухвалу; громадівський (від слова «громада» як базового суб'єкта місцевого самоврядування) – мирові судді є елементом державної судової системи, який обирається органами місцевого самоврядування. В цьому випадку мирові судді є найнижчою ланкою судової системи, хоча не є членами професійного суддівського корпусу (магістрату) і виконують судові функції тимчасово [260, с. 43-44].

Практика держав, які створили або відродили мирові суди показує, що із введенням цього інституту доступ громадян до правосуддя значно полегшився і наблизився до сучасних світових та європейських стандартів. Справи у мирових судах розглядаються не просто в розумні терміни, а, як правило, у строки, передбачені законом. Мирові судді ближче і доступніше для населення, тому оперативність розгляду цивільних справ, підсудних мировим суддям, значно вище, ніж в судах загальної юрисдикції, які дуже перевантажені в більшості держав. Мирові судді, таким чином, покликані розвантажити суди загальної юрисдикції і полегшити доступ громадян до правосуддя [369, с.177]. Інститут мирових суддів доволі успішно функціонує, наприклад, в РФ (діє Федеральний закон 1998 р.), де такі судді розглядають як кримінальні справи про деякі категорії злочинів, так і цивільні справи, зокрема, пов'язані із видачею судового наказу, вирішенням майнових спорів тощо [338]. В Росії як вчені, так і юристи-практики в основному схвально оцінюють діяльність мирових суддів, зважаючи на їх переваги [77, с. 58-64; 142, с. 34-36].

Все частіше лунають голоси про те, що в Україні під час проведення судової реформи можливим було б розглядати запровадження інституту мирових суддів під час здійснення цивільного та кримінального судочинства у першій інстанції. Ще у 2007 р. була розроблена Концепція законопроекту «Про мирових суддів» [148]. Проте на сьогодні такі ідеї не знаходять підтримки у вітчизняного законодавця, оскільки цей процес потребує багатьох зусиль:

трансформації законодавства, створення нових інституцій, матеріальних витрат. Українські вчені переважно підтримують ідею запровадження такого інституту [23; 53; 130; 131; 156; 369]. Водночас висловлюються і критичні думки. Наприклад, М.Хавронюк, скептично оцінюючи такі пропозиції, виступає за розвиток інституту третейського суду та медіації [345].

Але, незважаючи на всі перешкоди, на наш погляд, впровадження мирових судів дасть змогу розвантажити органи судової влади, наразі переповнені цивільними й кримінальними справами. Саме мирові судді як суди найнижчої ланки могли б взяти на себе розгляд 30–40 % цивільних і кримінальних справ [23, с. 40-42]. Тому іноземний досвід можна використати в процесі судової реформ в Україні. У цьому зв'язку ми підтримуємо запровадження в Україні інституту мирових суддів, які б розглядали, зокрема, майнові спори між фізичними особами із ціною позову або вартістю майна до 300 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, житлові та земельні спори. Доцільно передбачити, що позивач на момент подачі заяви до суду не сплачує судовий збір та витрати, а час їх сплати перенести на момент ухвалення рішення із покладанням на сторону, яка визнана винною (статті 81-89 ЦПК України). Серед опитаних нами респондентів 58% підтримують ідею створення в Україні мирових судів [Додаток А].

Доцільно також спростити вимоги до форми та змісту позовної заяви, яку подає позивач до суду, аби останні могли самостійно складати такі документи без звернення до допомоги адвоката. В чинному законодавстві певною формою спрощеного розгляду деяких категорій цивільних справ є розділ II ЦПК України, який стосується порядку здійснення наказного провадження. Згідно зі ст. 95 ЦПК України, судовий наказ є особливою формою судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи. За подання заяви про видачу наказу сплачується судовий збір у розмірі 50% від ставки, яка визначається при зверненні до суду із позовом. Спрощеною – порівняно із позовним провадженням – є також форма і зміст судової заяви про видачу судового наказу (ст. 98 ЦПК України). Перешкодою звернення до

суду в таких випадках виступають, по-перше, необізнаність багатьох громадян із цією процедурою (судовий розгляд справи асоціюється в більшості із них із тривалими бюрократичними процедурами); і, по-друге, нерідко відсутність належним чином оформлених боргових зобов'язань між сторонами, що поширене у справах про вчинення самоправних дій. Згідно зі ст. 96 ЦПК України, судовий наказ видається лише у випадку, якщо заявлено вимогу, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі.

Аналізуючи спеціально-кримінологічне запобігання самоправству, слід стисло охарактеризувати суб'єктів такої діяльності. В цілому під суб'єктами запобігання злочинності розуміють державні органи, громадські організації, соціальні групи, службових особи або громадян, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність і злочини, а також на їх недопущення на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [275, с. 134]. А.Закалюк вважає, що суб'єктом запобігання злочинності можуть бути визнані органи, організації або окремі особи, які у цій діяльності виконують хоча б одну із таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [105, с.346]. Суб'єкти запобігання злочинності можуть бути поділені на кілька груп: 1) органи та організації, які керують цією діяльністю, організовують, створюють систему управління нею (Президент, уряд, парламент); 2) органи та організації, стосовно яких запобігання злочинності віднесене або має бути віднесене до основних завдань і функцій (МВС, прокуратура, суд); 3) органи, установи та організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинності, але їхня діяльність опосередковано впливає на запобіжні процеси щодо детермінант злочинності або окремих злочинів (ЗМІ, заклади освіти, науки, культури тощо).

До ключових державних інституцій, які прямо або опосередковано виконують функції запобігання злочинам проти авторитету органів державної

влади, включаючи самоправство, належать ОВС, прокуратура, суди, Міністерство юстиції (зокрема, ДВС). Серед недержавних суб'єктів провідна роль належить адвокатурі та ЗМІ.

Ключова роль у запобіганні самоправства в системі ОВС належить дільничним інспекторам міліції та слідчим. В межах своїх повноважень дільничні інспектори, зокрема, забезпечують громадський порядок на своїй території, виявляють причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, вживають заходів щодо їх усунення; здійснюють індивідуальну профілактику стосовно криміногенних осіб; охороняють права і законні інтереси громадян, підприємств, запобігають насильству в сім'ї тощо. Отже, дільничний інспектор є низовою ланкою ОВС по запобіганню злочинам за місцем проживання громадян. Повною мірою ці положення стосуються і самоправства. Дільничні інспектори мають виявляти на своїй території потенційних порушників закону, особливо серед осіб, які часто порушують громадський порядок, притягаються до адміністративної відповідальності, зловживають спиртними напоями. З такими особами має проводитися необхідна профілактична робота, проводитися бесіди і роз'яснення щодо неприпустимості вчинення протиправних дій у випадку майнових та інших конфліктів. Особлива увага має приділятися особам, звільненим із місць позбавлення волі або особам, які мають судимість за корисливі злочини, хуліганство. Окрім цього, дільничні інспектори – особливо в сільській місцевості та в невеликих населених пунктах – мають виявляти реальні або потенційні конфлікти (спори) майнового характеру, зокрема, із приводу повернення боргів, використання житла, земельних ділянок тощо з метою недопущення вчинення протиправних дій учасниками такого спору, інформувати їх про необхідність звернення до суду, отримання консультацій в адвоката, юрисконсульта тощо. Дільничні інспектори мають також попереджати сторони спору про адміністративну та кримінальну відповідальність за вчинення самоправства.

В проекті Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань Національної поліції є реалізація державної політики у сфері протидії

злочинності (п.3 ч. 1 ст.2). У статті 23 цього проекту йдеться, зокрема, про те, що Національна поліція відповідно до покладених на неї завдань здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчинення правопорушень; виявляє причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, уживає в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; уживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення [276].

Слідча профілактика – це спеціальна діяльність досудового розслідування ОВС, спрямована на недопущення вчинення нових злочинів, включаючи самоправство. Для реалізації слідчої профілактики раніше у нормах кримінально-процесуального законодавства передбачався обов'язок органів дізнання і досудового розслідування при проведенні дізнання і слідства виявляти причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів щодо їх усунення шляхом внесення у відповідні державні органи, організації, посадовим особам подання про вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов (статті 23–23¹ КПК України 1961р.) [176]. За новим КПК України 2012 р. такого нормативного обов'язку слідчого немає [175]. Але це не означає, що слідча профілактика взагалі відсутня. Фактично органи досудового розслідування вимушені встановлювати причини й умови конкретного злочину, включаючи і самоправство, з метою його правильної кваліфікації, об'єктивного аналізу усіх обставин справи, з'ясування мотивів винного і ситуації, в якій він діяв [180, с. 226]. При встановленні причин і умов вчинення самоправства слідчі отримують інформацію про антигромадську спрямованість особи самоправця; сукупність істотних зовнішніх обставин, які справили свій криміногенний вплив на формування рішення про вчинення цього злочину; конкретну життєву ситуацію, в якій знаходилася особа перед вчиненням злочину; наявність криміногенних рис особи злочинця; окремі недоліки у діяльності державних установ, господарських суб'єктів, конкретних службовців і громадян, які об'єктивно сприяли вчиненню самоправства. Аналіз

і вивчення слідчим такої інформації щодо обставин вчинення самоправства сприятиме розробці адекватних і обґрунтованих заходів запобігання цьому злочину. Йдеться, зокрема, про негативне криміногенне оточення самоправця, недостатній нагляд за його поведінкою за місцем роботи та в побуті, неправомірні дії потерпілих, які сприяли вчиненню самоправних дій. Слідчим необхідно також виявляти та реагувати на порушення законодавства з боку державних органів, приватних підприємств, організацій, зокрема, порушення ними прав громадян, що стало передумовою вчинення самоправства (невиконання судового рішення, невплата або несвоєчасна виплата заробітної плати, незаконне звільнення, порушення житлових прав, перепони у користуванні земельними ділянками тощо). В усіх подібних випадках слідчі мають вживати необхідних заходів реагування, усуваючи або нейтралізуючи в межах своєї компетенції причини і умови вчинення самоправства.

Згідно із результатами проведеного нами опитування суддів та працівників правоохоронних органів, абсолютна більшість (66%) вважають, що основним суб'єктом запобігання самоправству мають бути саме ОВС; 17% віднесли до них органи юстиції та прокуратуру, а 9% – суди [Додаток А].

Ще одним суб'єктом запобігання самоправству є органи прокуратури. У відповідності із Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. на прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [279]. На відміну від раніше чинного Закону 1999 р. запобіжні функції прокуратури були суттєво звужені [280].

Згідно із проектом Закону України «Про систему досудового слідства України та статус слідчих» від 02.12.2014 р. (п.8 ч. 3 ст. 9), слідчий має право

вносити відповідним органам державної влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям, їх службовим та посадовим особам, об'єднанням громадян обов'язкові для розгляду подання про усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, та вимагати вжиття відповідних заходів у визначений законом строк, а в разі залишення такого подання без розгляду – скласти протоколи про адміністративні правопорушення, які направляються органам, уповноваженим розглядати справи про такі адміністративні правопорушення [277]. Ухвалення цього законопроекту могло б певною мірою заповнити пробіл чинного КПК України та створить правову базу для профілактичної діяльності слідчих ОВС та прокуратури із усунення причин та умов злочинів, включаючи й самоправство.

Разом з тим, правомірно виділяти і більш вузький аспект протидії самоправству прокуратурою – діяльність прокурорів з кримінального переслідування осіб, які вчинили такий злочин та підтримання державного обвинувачення в суді. Кримінологічна функція прокуратури реалізується прокурорами в декількох аспектах їх діяльності. Основними з них є: аналітична робота; розробка та планування заходів запобігання злочинам; запобігання злочинам шляхом здійснення нагляду; кримінологічна діяльність прокурора у процесі досудового слідства; кримінологічна діяльність прокурора при розгляді кримінальної справи у суді [275, с. 188]. Реалізуючи свої завдання із запобігання самоправства, органи прокуратури мають ретельно перевіряти за власною ініціативою, а також за скаргами учасників провадження, матеріали, в яких йдеться про необґрунтовані закриття кримінальних проваджень щодо самоправства слідчими ОВС.

Судові органи. Виховно-профілактична функція суду полягає у формуванні правової і моральної свідомості населення, поваги до закону і права, переконаності у невідворотності і справедливості покарання за вчинений злочин або адміністративне правопорушення. Ця функція здійснюється судом у процесі судового розгляду справ, при використанні суддями засобів масової інформації тощо. Запобігання злочинам, включаючи самоправство,

здійснюється судами також шляхом адміністративного і цивільного судочинства. Швидке вирішення цивільних та інших справ при умові винесення законних, обґрунтованих та справедливих рішень, безумовно, сприятиме зростанню поваги до суду, зменшить випадки позаправових шляхів вирішення спорів між громадянами. За таких обставин при виникненні конфліктної ситуації, зокрема, при наявності майнового, житлового або земельного спору громадяни будуть звертатися за захистом своїх прав саме до суду, будучи впевненими у винесенні справедливого рішення, а також у гарантіях його своєчасного виконання. Тому проведення в Україні судової реформи, спрямованої на очищення судів від корупціонерів та некомпетентних працівників, має сприяти підвищенню довіри населення до цієї гілки влади. Йдеться, зокрема, про вдосконалення конституційних положень та невідкладні зміни до законодавства з метою зменшення політичного впливу на суддів, забезпечення незалежності суддів та належної якості їх професійної діяльності та, як наслідок, відновлення довіри до судової влади шляхом підвищення доступності і прозорості правосуддя [322].

У цьому контексті доцільно назвати такий важливий документ, як Стратегія розвитку судової системи України на 2015-2020 рр. В ній, зокрема, йдеться про те, що «адміністративна досконалість роботи суду, професіоналізм суддів та працівників апаратів судів, ефективна комунікація з громадськістю, максимальна прозорість діяльності судів, сучасні інноваційні технології – все це в комплексі забезпечує ефективність правосуддя загалом, а отже – довіру суспільства до судів» [316]. Стратегія містить погоджені дії, спрямовані на відновлення довіри до судової влади, зміцнення незалежності та самостійності судів, підвищення ефективності використання ресурсів, розбудову можливостей судової системи в сфері комунікацій із громадськістю, підвищення професіонального рівня працівників судової системи, впровадження електронного правосуддя та багато іншого. Основними напрямками реформування, зокрема, є зміцнення ролі судової гілки влади в процесі реформування сектору правосуддя та більш активна участь у

законотворчих процесах, розбудова можливостей формування власного бюджету та системи фінансового управління, взаємодія з громадськістю, наближення до моделі самоврядування та управління, спрямованого на підтримку та розвиток судової системи (на відміну від орієнтації на вказівки та перевірки), запровадження більш ефективних способів оцінки підзвітності та якості системи судочинства (включаючи оцінювання ступеня задоволення громадян роботою судів), підвищення доступності правосуддя та єдності судової практики [316].

Органи юстиції. Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні у громадян правового світогляду тощо. На сайті Мінюсту України міститься рубрика («довідкова інформація»), в якій роз'яснюється порядок вирішення багатьох майнових спорів, зокрема, поради щодо оформлення відповідних документів та звернення до державних органів, включаючи порядок подачі скарг на дії державного виконавця [242]. ДВС як структурний підрозділ Міністерства юстиції України сприяє запобіганню самоправства шляхом своєчасного і належного виконання рішень судів. Невиконання або несвоєчасне виконання судових рішень створюють сприятливе підґрунтя для вчинення самоправних дій, а тому докорінні реформи ДВС, спрямовані на підвищення ефективності її діяльності зі своєчасного виконання рішень у цивільних справах, зокрема, пов'язаних із майновими, житловими та земельними спорами, сприятиме зменшенню випадків самоправства.

Адвокатура. У правовій державі невід'ємною складовою частиною системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури у межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють

процесуальну і позапроцесуальну діяльність щодо запобігання самоправству. Профілактична робота адвокатів в кримінальних і цивільних справах полягає у виявленні при розгляді справ тих криміногенних обставин, які створили передумови для вчинення самоправних дій або зможуть знову їм сприяти. Позапроцесуальна профілактика адвокатури може здійснюватися у різних формах, зокрема, шефства над колишнім підзахисним, надання йому юридичної допомоги, участь у правовій освіті населення тощо. М.Лотоцький робить висновок про те, що з огляду на організаційно-правові форми, функції та принципи своєї діяльності, адвокатура виступає частково спеціалізованим суб'єктом запобігання злочинам, тобто таким суб'єктом, діяльність якого не входить до нормативно визначеного кола їх повноважень, але впливає зі змісту їх функціонування (наприклад, у зв'язку із здійсненням функцій захисту в кримінальному судочинстві, наданням платних послуг юридичного та іншого характеру, забезпеченням віктимологічної безпеки громадян тощо), є добровільною й упорядкованою на правовій основі та спрямована на виявлення детермінант вчинення злочинів [215, с.13]. В.Коваленко та О.Колб також вважають, що для адвокатури запобігання злочинності є правом, а не обов'язком [138, с. 76].

Адвокати мають сприяти обранню громадянами законних способів вирішення спорів при зверненні до них за консультаціями, роз'яснювати належний порядок дій при виникненні та вирішенні майнових й інших спорів, інформувати клієнтів про юридичні наслідки обрання ними неправових засобів вирішення спорів, зокрема, про кримінальну та адміністративну відповідальність за вчинення самоправних дій. Адвокати також можуть працювати «на випередження», роз'яснюючи клієнтам правила та норми поведінки у випадку виникнення потенційних спорів у майбутньому, створюючи тим самим умови для недопущення вчинення самоправних дій.

Засоби масової інформації. ЗМІ в умовах демократичної правової держави надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів,

недоліків у діяльності державних органів, установ і організацій, а також їх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на це, можливість створювати громадську думку – все це робить ЗМІ важливим суб'єктом запобігання злочинності. В наш час в Україні запобіжний потенціал телебачення, радіо та преси ще далеко не вичерпані. ЗМІ мають активно висвітлювати спірні ситуації (конфлікти) серед громадян, привертати увагу до необхідності вирішення спорів лише правовими засобами, підвищувати загальну та правову культуру населення [80, с. 56-64].

3.3 Індивідуальні заходи запобігання самоправству.

Важливе значення в системі запобігання самоправству належить заходам індивідуального характеру. Метою індивідуальної профілактики є недопущення вчинення злочину (в нашому випадку – самоправства) конкретною особою [66, с. 75-76; 300, с. 22]. Індивідуальні заходи запобігання злочинам за своєю суттю є конкретизацію загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів відносно окремої особи. У цьому зв'язку відомий науковець В.Кудрявцев зазначав, що злочинна поведінка, як правило, не виникає спонтанно, а являє собою результат несприятливих моральних впливів, включаючи і негативний життєвий досвід. В умовах економічної, соціальної та духовної кризи мікросередовище відчуває найбільше навантаження, особливо через руйнування правових і моральних норм (аномія) [189, с. 263].

В кримінологічній науці зустрічаються різноманітні визначення індивідуального запобігання (профілактики) злочинів. Так, на думку радянського вченого А.Лекаря, це діяльність ОВС із виявлення осіб, від яких можна чекати вчинення злочину з метою недопущення цього шляхом здійснення на них виховного впливу [205, с. 92]. О.Яковлев вважав, що об'єктом індивідуальної профілактики є поведінка особи, яка порушує норми закону або моральні норми, тобто девіантна поведінка. Відповідно метою індивідуальної профілактики є зміна девіантної поведінки, аби запобігти

злочинній діяльності особи або змінити криміногенну тенденцію в її поведінці [367, с. 6]. На думку Г.Аванесова, індивідуальна профілактика – це система заходів переконання і примусу, яка застосовується до носіїв антисуспільних поглядів і орієнтацій; її метою є попередження негативного процесу формування особистості [1, с. 256]. О.Дубовик зазначає, що індивідуальна профілактика злочинів – це спеціалізований вплив на особистість, поведінка якої свідчить про прагнення до вчинення злочину, з метою забезпечення її правомірної поведінки шляхом покращення умов життя, зміни психологічних властивостей, спонукання до відмови від ухваленого рішення про злочинну поведінку [93, с. 53]. На думку Ю.Блувштейна, індивідуальна профілактика злочинів – це сукупність взаємопов'язаних виховних та інших заходів впливу на особу з метою запобігання вчинення нею злочинів [27, с. 121]. Г.Саркісов зазначає, що індивідуальна профілактика злочинів має інтегративну якість – цілісний процес ресоціалізації особистості, щодо якої проводиться профілактика і усунення криміногенних факторів її соціального мікросередовища [300, с. 27]. Російська дослідниця О.Кургузкіна визначає індивідуальну профілактику злочинів як комплексну систему державно-правових та громадських заходів із переконання (виховання, перевиховання), примусу (вольового впливу, покарання) і допомоги особам із антигромадськими установками і орієнтаціями (а також їх оточення), спрямованих на виявлення, усунення, нейтралізацію або ослаблення об'єктивних і суб'єктивних факторів, які можуть привести до вчинення злочину [198, с. 261].

Схожі підходи зустрічаються і серед українських вчених. Наприклад, на думку, І.Даньшина, індивідуальне запобігання становить собою сукупність заходів, спрямованих на цілеспрямований коригуючий вплив на свідомість, волю, почуття й емоції осіб з метою випередження, обмеження й усунення притаманних їм антисуспільних потреб, інтересів, настанов, стереотипів поведінки, які з високим ступенем вірогідності свідчать про можливість вчинення ними злочину [181, с. 158]. Питання індивідуальної профілактики

злочинів докладно аналізує В.Голіна, на думку якого головним завданням індивідуального запобігання є усунення небезпеки потенційного злочину. Об'єктом індивідуального запобігання злочину, на його думку, є: поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення злочину [180, с. 216]. Водночас А.Закалюк вважає, що використання на індивідуальному рівні термінів «профілактика», «відвернення» та «припинення» злочинів залежить від стадії (етапу) механізму вчинення особою злочину, зокрема профілактику цей вчений пов'язує із етапом до формування мотиву злочинної діяльності; відвернення – після формування, але до початку реалізації злочинного наміру; припинення – від початку реалізації наміру вчинити злочин [105, с.329-331].

Індивідуальне запобігання злочинам передбачає вирішення низки безпосередніх задач, зокрема: 1) виявлення кола осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення ними злочинів; 2) глибоке вивчення цих осіб і джерел криміногенного впливу на них; 3) прогнозування індивідуальної поведінки; планування заходів індивідуальної профілактики; позитивний коригувальний вплив [5, с. 385]. Також систему індивідуального запобігання складають: облік осіб, що ведуть антисуспільний спосіб життя, від яких, судячи з характеру їхньої протиправної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів; контроль за поведінкою осіб, щодо яких здійснюється профілактика, їхнім способом життя і здійснення виховного впливу на цих осіб з використанням різних форм і методів; здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими із місць позбавлення волі, а також контролю за поведінкою і виконанням обов'язків, покладених судом на умовно засуджених осіб, проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи; систематичний аналіз результатів проведених профілактичних заходів, встановлення

позитивних і негативних моментів у застосовуваних заходах і формах впливу; закріплення позитивних результатів проведеної профілактики; координація спільної діяльності суб'єктів профілактики, планування нових заходів профілактичного характеру; своєчасне інформування громадських організацій, трудових колективів про спосіб життя осіб, щодо яких проводиться профілактика з метою здійснення заходів виховно-профілактичного впливу [71, с. 173-174].

В кримінологічній літературі зустрічаються різні думки з приводу об'єкта індивідуальної профілактики злочинів. Так, В.Лунєєв вважає, що індивідуально-профілактичного впливу в першу чергу потребують особи, які ще не вчинили злочинів, але поведінка яких може перерости у злочин, а також і власне особи, які вчинили антисуспільні посягання. В першому випадку попереджається первинний злочин, в іншому – рецидив. Індивідуальну профілактику він поділяє на ранню, безпосередню, запобігання злочинів та попередження рецидиву [218, с. 951]. Деякі вчені вважають, що індивідуальна профілактика повинна бути спрямована не на всю особистість в цілому, а лише на негативні криміногенні характеристики, які детермінують вибір протиправного способу поведінки, але, по-перше, з опорою на позитивні риси особистості, та, по-друге, за допомогою оздоровлення мікросередовища [198, с. 251]. Індивідуальні профілактичні заходи слід проводити по двох напрямках: по-перше, це мають бути виховні заходи з метою подолання негативних внутрішніх якостей особистості, і, по-друге, заходи, спрямовані на нейтралізацію (усунення) впливу несприятливих умов в індивідуальному житті цих осіб і створення сприятливих зовнішніх умов їх існування [209, с. 87]. Г.Саркісов вважав, що об'єктом індивідуально-профілактичного впливу є деформації ціннісно-нормативної системи індивіда, які підтримуються та зберігаються за рахунок нерозвинутості системи регуляторів поведінки, пов'язані із особистісними якостями індивіда, а також із середовищем, яке у формі повторюваних конкретних життєвих ситуацій створює можливості для їх проявлення та реалізації, зокрема, і у формі девіантної поведінки [300, с. 135].

Ми у цьому зв'язку підтримуємо думку А.Закалюка, який вважає, що до об'єктів першочергової запобіжної дії мають бути віднесені антисуспільні елементи свідомості, антигромадські вчинки, індивідуальні умови буття криміногенного характеру, а також індивідуальні біопсихологічні та психічні особливості особи із суспільно небезпечною поведінкою, стосовно яких пріоритетно потрібні відповідні коригуючі, медико-профілактичні заходи тощо [105, с. 333; 107, с 145-146].

Важливо також, що індивідуальна профілактика не може проводитись взагалі, в цілому, оскільки антисоціальна поведінка завжди проявляється в конкретних формах [367, с. 114]. Способи індивідуальної профілактики самоправства залежать від особливостей особистості особи, ситуації та обставин і можуть здійснюватися в різних формах. До таких форм можна віднести: постановку на профілактичний облік, профілактичну бесіду, офіційне застереження, профілактичну допомогу, а також застосування заходів дисциплінарного, цивільно-правового, адміністративно-правового та кримінально-правового характеру. Переважно вважається, що виховання правомірної поведінки, заснованої на моральному і психологічному впливі, є надійнішим та ефективнішим, ніж законослухняна поведінка, для підтримки якої застосовуються суто примусові заходи.

Роботу з індивідуальної профілактики несприятливих впливів на особистість самоправця з боку мікросередовища можна згрупувати за такими напрямками: рання індивідуальна профілактика у відношенні в першу чергу підлітків, які не вчинили протиправних вчинків, але які можуть їх вчинити під впливом негативного впливу оточення; індивідуальна профілактика негативного впливу на людину, яка вже допускає аморальні та протиправні вчинки, з боку безпосередньо-негативного оточення, що закріплює сформовані аморальні властивості; корегування і профілактика негативного впливу на осіб, які входять в кримінальні групи, що культивують злочинні способи досягнення цілей; профілактика несприятливого впливу мікросередовища на суб'єкта, який вже вчиняв злочини, з метою його ресоціалізації та попередження повторного

їх вчинення. У сім'ї та в школі необхідно протистояти впливу осіб асоціальної спрямованості, виховувати почуття солідарності, колективізму. Ми вважаємо, що поширення в сучасній культурі та суспільстві індивідуалізму не відповідає українським традиціям, оскільки веде до роз'єднання людей, аномії, неповаги до інших. Виховання та підтримання солідарності із суспільством, любові до Батьківщини повинні протистояти особистим негативним властивостям, долати їх. Людині необхідно визнання колективу і необхідно, щоб вона знаходила його в соціально-позитивних трудових і навчальних групах. Така культурно-виховна робота сприятиме зменшенню кількості фактів самоправства, як й інших злочинів проти авторитету органів державної влади.

Таким чином, для індивідуальної профілактики вчинення самоправства важливе значення має не лише безпосереднє запобігання протиправним діям особи під час вирішення майнових та інших спорів, але й усунення явищ і процесів, які сприяють виникненню таких спорів (конфліктів). Суть індивідуальної профілактики самоправства полягає у своєчасному виявленні осіб, які схильні до протиправних дій у конфліктних ситуаціях, і застосуванні до них заходів, що націлені на запобігання цій злочинній поведінці. Індивідуальна профілактика щодо осіб, від яких можна чекати вчинення самоправства, повинна проводитись в першу чергу ОВС [163, с.94]. Слід також зазначити, що індивідуальна профілактика реалізується в двох формах: по-перше, усунення тих детермінант, які сприяють вчиненню самоправства (для цього висуваються вимоги щодо проведення заходів організаційно-управлінського, економічного, ідеологічного характеру); по-друге, безпосередній вплив на особу, яка вчинила або схильна до вчинення самоправства, для чого необхідно знати характерні риси особи потенційного злочинця, мікросередовище, в якому він перебуває, обставини, які впливають на рішення захищати свої права та інтереси протиправними засобами.

Як вже зазначалося, вивчення особистості самоправця може проводитись як в теоретичних цілях вченими-кримінологами, так і з метою практичного здійснення індивідуально-профілактичних заходів працівниками

правоохоронних органів. Індивідуальне запобігання самоправству передбачає вирішення низки безпосередніх задач, зокрема, виявлення кола осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення ними цього злочину; всебічне вивчення цих осіб і джерел криміногенного впливу на них; прогнозування індивідуальної поведінки; планування заходів індивідуальної профілактики; позитивний коригувальний вплив [166, с.385]. Також систему індивідуального запобігання самоправства складають: облік осіб, що ведуть антисуспільний спосіб життя, і від яких, судячи з характеру їхньої протиправної або аморальної поведінки, можна очікувати вчинення цього злочину; контроль за поведінкою осіб, щодо яких здійснюється профілактика, їхнім способом життя і здійснення виховного впливу на цих осіб із використанням різних форм і методів; здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, а також контролю за поведінкою і виконанням обов'язків, покладених судом на умовно засуджених осіб, проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи; систематичний аналіз результатів проведених профілактичних заходів, встановлення позитивних і негативних моментів у застосовуваних заходах і формах впливу; закріплення позитивних результатів проведеної профілактики; координація спільної діяльності суб'єктів профілактики, планування нових заходів профілактичного характеру [122, с.173-174]. Заходи індивідуального запобігання, що реалізуються стосовно особи, відіграють роль такого соціального інструменту, який покликаний нейтралізувати або усунути внутрішні негативні риси цієї особистості та її поведінки. Коли ж вплив спрямовано на соціальне мікросередовище, то нейтралізуються або усуваються зовнішні негативні елементи матеріального і духовного порядку, які деформують особистість (несприятливі матеріальні та побутові умови життя індивіда, негативні міжособистісні стосунки тощо).

У цьому аспекті важливою є проблема прогнозування злочинної поведінки при самоправстві, тобто визначення методів і критеріїв, на підставі яких можна робити висновок про ймовірність вчинення особою цього злочину. В науковій літературі виділяють три основні методи прогностичної діагностики

індивідуальної злочинної поведінки: клінічний, детерміністичний (факторний) та еталонний [105, с. 407-410]. Перший метод ґрунтується на використанні даних психології, біології та медицини і поширений в межах так званої «клінічної кримінології». Факторний метод побудований на виявленні прогнозованої тенденції за причинними та іншими детерміністичними факторами, які викликають зміну суб'єкта, його соціальної ролі та поведінки, включаючи окремі вчинки. Цей метод має використовувати досягнення статистичної теорії передбачення та ймовірності. Еталонний (типологічний) метод полягає у виявленні тенденцій і зразків еталонної (стереотипної) поведінки, яка властива людям за певних обставин і у певних ситуаціях. В межах цього методу виходять із того, що тип особистості – це певна модель, що дає можливість визначити відповідність особистості певного індивіда цій моделі. Таким чином відбувається поміщення потрібної людини у потрібне місце [67, с.468]. А.Закалюк відзначає у цьому зв'язку, що «прогноз імовірності злочинного вчинку конкретної особи буде у такому разі ґрунтуватися на визначенні належності (або неналежності) типових ознак його особистості до зазначених моделей» [105, с.409]. Запропонована у підрозділі 2.1. типологія особи самоправця у поєднанні із специфікою КЖС може певною мірою бути використана при прогнозуванні індивідуальної злочинної поведінки таких осіб.

Слід підтримати В.Голіну, який зазначає, що для визначення кола осіб, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави. Фактичними підставами такого запобігання є реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний злочин. Саме антисуспільна поведінка є реальним проявом особи, її головною спрямованістю і домінуючим внутрішнім змістом. Правові підстави – це урегульованість індивідуального запобігання нормами права. Чинне законодавство містить низку правових підстав індивідуального запобігання, але більшість з них має відомчий характер, що, зрозуміло, недостатньо. Під кримінологічними підставами необхідно розуміти наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенності особи, що дозволяє виділити з маси відповідної

категорії осіб саме тих, від кого з високим ступенем імовірності слід очікувати вчинення злочину [180, с. 146].

Враховуючи те, що самоправство за своєю суттю є проявом конфлікту по типу «суб'єкт-суб'єкт», виявлення потенційного злочинця та його жертви з метою реалізації різного роду адресних запобіжних заходів є першорядним завданням запобігання даному злочину на індивідуальному рівні. Різноманітність індивідуальних проявів протиправної поведінки обумовлює мінливість кола відповідних криміногенних особливостей (ознак). Однак можливо визначити певні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що дозволяють із високим ступенем імовірності визначити можливість вчинення злочину конкретною особою [167, с.334]. До об'єктивних ознак відносяться: 1) виявлена схильність до дій, що порушують громадський порядок, у тому числі участь у бійках, висловлення зневажливого ставлення до інших людей, образливе чіпляння до громадян; 2) сталі повторювані конфлікти з тими самими особами з тенденцією до їх насильницького вирішення; 3) систематичне пияцтво, вживання наркотиків, інших одурманюючих речовин у поєднанні з агресивною поведінкою; 4) ледарство, соціальний паразитизм; 6) притягнення до адміністративної відповідальності за порушення громадського порядку, зокрема, дрібне хуліганство; 7) наявність судимості за вчинення насильницьких або корисливих злочинів. Всі ці ознаки, безумовно, мають враховуватись при здійсненні заходів індивідуальної профілактики самоправства.

В індивідуальному запобіганні самоправства застосовується система різних методів, що забезпечують позитивну корекцію особистісних характеристик, соціального мікросередовища особи і процесів їх взаємодії. Застосування методів індивідуального запобігання передбачає досить тривалий і систематичний вплив. У кримінології виділяють наступні методи індивідуального попереджувального впливу на людину: переконання, надання допомоги і примус [10, с. 67; 107, с. 113]. Метод переконання реалізується на підставі таких прийомів впливу на особистість, як роз'яснення, викладення, повчання, наставляння, спростування, доказ, приклад. Переконання

реалізується за допомогою, насамперед, такої форми впливу, як індивідуальна бесіда із особами, щодо яких здійснюється профілактика. У процесі бесіди висловлювані міркування рекомендується підкріплювати безсумнівними фактами із життя. Важливим моментом у даній роботі є здатність суб'єкта профілактики вчасно помітити, підтримати й усіляко розвивати суспільно корисні інтереси у особи, щодо якої проводиться профілактика. Своєї профілактичної мети бесіда досягає лише у випадку, коли суб'єкт попереджувальної діяльності докладно проінформований про особистість потенційного порушника, його минуле, особливості способу його життя і поведінки, його інтереси. Проведення такого роду бесід досить складна форма впливу. Отже до таких бесід необхідно ретельно готуватися: чітко визначити предмет бесіди, її конкретну мету й розробити приблизний її хід [5, с. 175-176].

Індивідуальна профілактика самоправства буде більш ефективною і цілеспрямованою, коли вся діяльність буде проводитись із урахуванням домінуючої мотивації суб'єкта, соціального статусу особистості та інших ознак, включаючи зовнішні та внутрішні умови мотивації. Як зазначає В.Голіна, на практиці позитивно зарекомендували себе такі заходи, як: індивідуальні і колективні бесіди, обговорення поведінки особи, прослуховування курсу лекцій на правові теми, встановлення над особою індивідуального або колективного шефства, стимулювання участі в громадській діяльності тощо [180, с.175-176]. Криміногенна поведінка особи при вчиненні самоправства нерідко свідчить про її життєве неблагополуччя, конфлікти, побутову невлаштованість та про інші труднощі. Особливо це стосується осіб з кримінальним минулим. Тут особлива роль належить дільничним інспекторам міліції, які мають проводити відповідну профілактичну роботу із раніше засудженими, особами, які порушують громадський порядок, часто притягаються до адміністративної відповідальності, зловживають спиртними напоями, іншим чином виявляють схильність до протиправних дій, зокрема, при вирішенні майнових спорів. До заходів соціальної допомоги можна віднести працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміну способу життя

шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо. Примус спричиняє для особи несприятливі наслідки фізичного, матеріального та технічного характеру. На практиці широко застосовуються такі примусові заходи впливу на криміногенну поведінку, як профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку правоохоронних органів чи громадськості, адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд [180, с. 216].

До об'єктів запобігання самоправству належать і віктимологічні фактори, вплив на які здійснюється за допомогою заходів віктимологічної профілактики [177, с. 63-65]. Останні поділяються на три групи: фактори, що пов'язані із особистими якостями жертви; друга – із соціальним становищем; третя – із поведінкою жертви злочину [288, с. 113-115]. Віктимологічна профілактика самоправства має включати цілу низку загальних та спеціальних заходів. До загальних заходів можна віднести підготовку спеціалістів-віктимологів, створення спеціалізованих профілактичних баз даних потенційних потерпілих, розробку методик запобігання злочинам із врахуванням віктимологічних факторів тощо. Комплекс індивідуальної віктимологічної профілактики самоправства має носити специфічний характер. Важливим профілактичним заходом щодо осіб, які можуть бути потенційними жертвами самоправства (переважно – це некритичні потерпілі), є виховна робота, яка має на меті формування у них належної обачності. Така виховна робота має включати як навчання засобам розпізнавання проблемних ситуацій, так і способам їх вирішення, використовуючи при цьому повчальні приклади із практики. Іншим напрямком віктимологічної профілактики повинна бути діяльність із недопущення створення ситуацій, наслідком яких може бути вчинення самоправства (не давати гроші у борг малознайомим особам або брати у них розписку, вирішувати майнові питання із залученням нотаріуса або адвоката тощо). Якщо працівникам ОВС або іншим суб'єктам запобігання злочинності стає відомо про високу ймовірність вчинення певною особою самоправних дій

(склалася відповідна ситуація), вони – окрім роботи із самим ймовірним злочинцем – мають провести роз'яснювальну роботу із потенційним потерпілим. Конкретний характер попереджувальних заходів залежить від ступеня достовірності відомостей і відносин, які пов'язують сторони такого конфлікту.

Висновки до третього розділу

У кримінології для позначення активного впливу держави на злочинність використовуються різні терміни, зокрема, попередження, профілактика, припинення, протидія, війна, контроль. Запобігання злочинності полягає в активному впливі на криміногенні детермінанти в різних сферах і на різних рівнях соціального життя. У кримінології розрізняють три рівні запобігання злочинності – загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів складається з трьох напрямків діяльності: кримінологічної профілактики, запобігання злочинам та припинення злочинів. Кримінологічна профілактика – це сукупність видів діяльності із своєчасного виявлення та усунення об'єктивних і суб'єктивних детермінант, що породжують злочинність.

Запобігання самоправству на загальносоціальному рівні має передбачати узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, правового, управлінського характеру, спрямованих в першу чергу на покращення соціально-економічної ситуації в державі. При цьому запобігання окремим видам злочинів (включаючи самоправство), яке здійснюється на спеціально-кримінологічному рівні, буде найбільш ефективним лише за умови реалізації загальносоціальних заходів, тобто якість спеціально-кримінологічного запобігання напряму залежить від якості такої діяльності, здійсненої на загальносоціальному рівні. Із врахуванням того факту, що значна частина випадків самоправства вчиняється особами із низьким соціально-економічним

статусом та відповідним рівнем культури, роль загальносоціальних заходів запобігання цьому злочину є особливо великою.

Корекція економічних та політико-правових реформ, які проводяться в Україні, повинна бути орієнтована на посилення їх соціальної спрямованості, подолання економічної кризи, забезпечення стабільного функціонування інститутів влади, зниження рівня конфліктності в суспільстві. Додаткові можливості загального попередження самоправства вбачаються у послідовній та передбачуваній політиці держави в фінансово-економічній сфері, що має сприяти зростанню добробуту громадян, полегшенню можливостей виконання ними своїх зобов'язань та зменшенню кількості майнових спорів.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самоправству мають, зокрема, включати здійснення ефективної антикорупційної політики, включаючи рішучу і послідовну боротьбу із корупцією в усіх сферах і на всіх щаблях державного апарату; громадський контроль над діяльністю правоохоронних органів; запровадження нових форм та методів взаємодії населення із міліцією та іншими правоохоронними органами щодо запобігання злочинності; комплексні заходи із підвищення довіри до судів та правоохоронних органів, державного апарату в цілому; проведення всіх політико-правових реформ з урахуванням відповідних наукових розробок, зокрема і кримінологічних.

В системі спеціально-кримінологічних заходів протидії самоправству та іншим злочинам проти авторитету органів державної влади важлива роль належить радикальному реформуванню судової та правоохоронної системи. Реформування цих органів має відбуватися за дотриманням таких основних принципів: 1) пріоритету прав і свобод людини та громадянина, поваги до прав і гідності особи; 2) професіоналізму, компетентності, високих моральних якостей; 3) чіткого визначення компетенції та завдань правоохоронних органів, розмежування їх функцій та сфер відповідальності, гласності і конфіденційності в роботі; 4) пріоритету запобігання злочинів та правопорушень; 5) демократичного цивільного контролю над функціонуванням

правоохоронної системи. Такі реформи повинні бути спрямовані в першу чергу на якісне оновлення цих органів відповідно до європейських стандартів, вдосконалення механізмів відповідальності їх працівників, а також посилення санкцій за корупційні злочини. Усуненню помилок в діяльності співробітників ОВС по кваліфікації самоправства може сприяти розробка методичних рекомендацій із розслідування кримінальних проваджень про цей злочин, а також проведення додаткових занять у рамках службової підготовки співробітників ОВС.

Ефективне запобігання самоправству потребує комплексного підходу, що включає законодавче регулювання; підвищення ефективності механізму виконання судових рішень, включаючи запровадження приватних виконавців. Одночасно із цим може отримати стимул до розвитку досудова форма вирішення спорів (переговорні, примирні процедури), а потенційні відповідачі у програшних ситуаціях будуть налаштовані на добровільне задоволення вимог своїх кредиторів. В Законі «Про виконавче провадження» слід передбачити першочергове задоволення матеріальних вимог кредитора, а потім – усі інші платежі, зокрема, і витрати виконавчої служби.

Певне значення в системі заходів спеціально-кримінологічного запобігання самоправству належить інститутам відновлювального правосуддя, певним втіленням яких є норми КК України про звільнення від кримінальної відповідальності за злочини невеликої тяжкості у зв'язку із примиренням, а також положення КПК України про примирення між винним та потерпілим (угоди про визнання вини). Все це повною мірою застосовується щодо самоправства як злочину невеликої тяжкості, який належить до справ приватного обвинувачення. У вивчених нами справах про самоправство у половині випадків (52%) потерпілі просили, аби суд суворо не карав винного через відсутність претензій до нього. Після набуття чинності новим КПК України у справах про самоправство значно зросла кількість угод про визнання вини між винним та потерпілим (третина усіх справ).

Слід підтримати висловлену багатьма вченими і юристами-практиками пропозицію про створення в Україні мирових судів, які б могли за спрощеною процедурою розглядати, зокрема, цивільні, земельні та житлові спори між громадянами, сприяючи відновленню довіри населення до судової влади. У випадку наявності боргу або інших спорів майнового характеру, громадяни могли б звертатися до мирових суддів для швидкого і справедливого вирішення своєї справи. Таке «оперативне» і «дешеве» правосуддя – без зайвих судових витрат, тяганини і бюрократії, – а також при умові ефективного виконання рішень мирових судів, могло б сприяти зменшенню випадків вчинення самоправства. Окрім цього, це сприятиме розвантаженню судів, які зможуть зосередитись на вирішенні більш складних цивільних справ. Нині в цивільному процесі існує процедура наказного провадження (видача судового наказу), в якій передбачені спрощені механізми звернення до суду і розгляду справи. Водночас громадяни переважно необізнані із нею, через що не звертаються до судів у випадку боргових або інших майнових зобов'язань, нерідко вдаючись до самоправних дій.

Всіх суб'єктів запобігання самоправству можна поділити на такі групи: суб'єкти безпосередньої правоохоронної та правозастосовчої діяльності, які розслідують/розглядають справи про злочин, передбачений ст. 356 КК України (ОВС, прокуратура, суди); суб'єкти, які в межах виконання інших своїх функцій сприяють запобіганню цього злочину (органи юстиції, ДВС); суб'єкти, діяльність яких спеціально або внаслідок виконання інших функцій спрямована на здійснення обмежувального впливу, запобігання причинам та умовам, що безпосередньо сприяють вчиненню самоправства (адвокатура). Певна роль у запобіганні самоправству належить громадським організаціям, які мають допомагати громадянам в захисті їх майнових та інших прав, а також навчальним закладам і ЗМІ, що мають сприяти підвищенню загальної та правової культури населення.

Індивідуальна профілактика самоправства включає діяльність державних органів, громадських організацій та їх представників по виявленню осіб, від

яких можна очікувати вчинення самоправства, і здійснення на них і оточуюче їх соціальне мікросередовище позитивного коригуючого впливу. Індивідуальне запобігання самоправства повинно бути спрямоване на особистість та її негативні риси, на середовище, яке формує цю особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують вчинення цього злочину. Особливо це стосується вчинення самоправства раніше засудженими особами; особами, які перебувають під адміністративним наглядом; особами, які вже притягалися до адміністративної відповідальності; безробітними; особами, які зловживають алкогольними напоями; особами, які вдаються до насильства у міжособистісних відносинах та при вирішенні майнових спорів. Тут велика роль належить дільничним інспекторам міліції, які мають здійснювати моніторинг та постійний контроль за поведінкою таких осіб, запобігати конфліктним ситуаціям, допомагати переводити наявні спори у законне русло, роз'яснювати особам необхідність вирішувати майнові та інші спори правовими засобами шляхом звернення до суду або інших органів влади.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення конкретного наукового завдання, яке полягає в кримінологічній характеристиці самоправства та комплексній науковій розробці системи заходів запобігання цьому злочину. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Самоправство має характеризуватися комплексно як складне соціально-правове явище, що полягає у вирішенні спорів і конфліктів (переважно цивільно-правового характеру) за допомогою протиправних дій, всупереч чинному законодавству та без звернення до суду або ігноруючи його рішення. За самоправні дії передбачена як кримінальна (ст.356 КК України), так і адміністративна відповідальність (ст. 186 КУпАП). Найближчим за соціально сутністю та юридичними особливостями до самоправства є такий злочин, як примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань (ст.355 КК України). Українські вчені аналізують переважно питання кваліфікації самоправства, стисло зупиняючись на питаннях його соціальної обумовленості. Самоправні дії не тільки порушують встановлений законом порядок реалізації громадянами своїх прав, а й викликають негативні зміни в інших об'єктах кримінально-правової охорони, включаючи більш значущі в ієрархії соціальних цінностей, ніж авторитет органів державної влади. Поширення самоправства сприяє недовірі до державного апарату в цілому, підриває авторитет та правові засади діяльності органів влади.

2. В кримінально-правовій та кримінологічній літературі існує широкий спектр підходів з питань критеріїв криміналізації діянь. Для їх позначення використовуються різні терміни, зокрема, передумови, підстави, критерії, принципи тощо, в які вкладається однаковий або різний зміст в залежності від теоретичних поглядів дослідника. В будь-якому випадку йдеться про чинники, наявність яких робить обґрунтованим встановлення кримінальної

відповідальності за певне діяння, яке заподіює шкоду суспільним інтересам. Обґрунтованим видається виділення таких підстав криміналізації цього злочину: 1) суспільна небезпека самоправних дій, що завдають значної шкоди (ст. 356 КК України); 2) статистичні показники самоправства, включаючи його високу латентність; 3) неможливість і неефективність боротьби із самоправством іншими, не кримінально-правовими, засобами; 4) соціально-психологічні чинники; 5) досвід зарубіжних держав.

3. Самоправство як злочин характеризується кількісними (рівень, судимість, коефіцієнти), якісними (структура, характер, географія) і кількісно-якісними (динаміка) показниками на рівні статистично узагальнених даних. Кількість зареєстрованих випадків самоправства/кількість засуджених осіб в нашій державі складає: у 2003 р. – 176/86, у 2004 р. – 128/53, у 2005 р. – 130/91, у 2006 р. – 99/62, у 2007 р. – 88/50, у 2008 р. – 107/34, у 2009 р. – 89/38, у 2010 р. – 70/47, у 2011 р. – 51/38. За останні кілька років кількість зареєстрованих випадків самоправства в Україні стрімко зростає. Так, у 2013 р. зареєстровано 2 627 повідомлень про вчинення цього злочину, занесених до ЄРДР, проте повідомлення про підозру оголошено лише 67 особам; у 2014 р. ці цифри склали 2 639 і 57 відповідно, а за чотири місяці 2015 р. – 1 435 і 10 відповідно. Хоча питома вага самоправства в структурі злочинності та злочинів проти авторитету органів державної влади є невеликою, однак цей факт не повинен вводити в оману, враховуючи високу природну латентність цього злочину (небажання потерпілих із різних причин звертатися до правоохоронних органів). Окрім того, поширеним є масове безпідставне закриття ОВС кримінальних проваджень по самоправству через різні фактори (непріоритетність розкриття як злочину невеликої тяжкості, корупційна складова, тиск керівництва). В багатьох випадках працівникам ОВС складно відмежувати самоправство як злочин від аналогічного адміністративного делікту через неясний зміст оціночного поняття «значна шкода». За даними проведеного нами аналізу протоколів про вчинення самоуправства як адміністративного правопорушення, принаймні в третині випадків дії винних

фактично містять склад злочину, передбаченого ст. 356 КК України. Це ж стосується і безпідставного закриття ОВС кримінальних проваджень по самоправству, внесених до ЄРДР, серед яких не менше 52% закриті необгрунтовано. Про масове поширення самоправства в українському суспільстві свідчить і контент-аналіз повідомлень вітчизняних ЗМІ.

4. Проблема особистості злочинця є однією з центральних в кримінології, а від її правильного розуміння залежить вирішення багатьох важливих теоретичних і практичних питань, включаючи механізм індивідуальної злочинної поведінки та розробка відповідних заходів запобігання. Найбільше кримінологічне значення має аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак особистості злочинця, який вчинив самоправство. Кримінологічний «портрет» самоправців демонструє, що серед винних у цьому злочині переважають чоловіки (76%). Найчисленнішу групу суб'єктів самоправства становлять особи віком 18-29 років (37%); далі йдуть особи у віці 30-40 років (28%); потім – вікова група 40-50 років (23%); пенсіонери складають лише 12%. Особи, які вчинили самоправство, мають наступний освітній рівень: базова загальна середня освіта (5%), повна загальна середня освіта (48%), професійно-технічна освіта (25%), незакінчена вища освіта – студенти (4%), повна вища освіта (18%). За критерієм зайнятості серед винних у цьому злочині 41% є безробітними і ще 12% складають пенсіонери, а серед працевлаштованих переважають підприємці (57%) та робітники (32%), службовців, спеціалістів та посадових осіб – 11%. Більшість винних у самоправстві мають сім'ю (59%), з яких 5% перебувають у цивільному шлюбі; питома вага неодружених – 41%. У стані алкогольного сп'яніння вчинено 15% випадків самоправства. Найпоширенішим мотивом самоправства є прагнення до відновлення «справедливості» (60%). Зустрічається також корисливий мотив (22%), особиста зацікавленість та помста (13%), інші мотиви (включаючи хуліганські) – 5%.

Винні у самоправстві особи переважно вважають свої дії правомірними (88% випадків). Вранці та вдень вчиняється 66% випадків самоправства;

увечері – 26%, а вночі всього 8%. Груповий спосіб вчинення нехарактерний для самоправства: лише у 19% випадків цей злочин вчиняється у групі. В окремих випадках дії винних у самоправстві супроводжуються застосуванням фізичного насильства до потерпілого або погрозою його застосування (7%). Лише 16% засуджених визнали себе винними і розкаялись у вчиненому злочину, 11% – визнали вину частково, але абсолютна більшість – 73% – своєї вини у вчиненні самоправства не визнали. Серед осіб, які вчинили самоправство, судимість мали 31%. За результатами вивчення кримінальних справ, відносно 45% засуджених за самоправство була надана позитивна характеристика з місця роботи та/або проживання; у 22,5% – посередня характеристика; у 24,5% – задовільна і лише у 8% – негативна. В абсолютній більшості випадків винним у вчиненні самоправства в якості покарання був призначений штраф (84%) і лише у 16% випадків – арешт. Виправні роботи як покарання у вивчених справах про самоправство не призначались жодного разу.

5. На підставі аналізу кримінологічних особливостей особи злочинця, якій вчиняє самоправство, зокрема, мотивації та КЖС, запропоновано їх типологію – «кредитори», «хулігани», «вимушені самоправці». «Кредитори» (67%) вчиняють самоправні дії, намагаючись повернути від боржника заборговані гроші/майно або вчиняють інші протиправні дії під час вирішення спору (перекривають дорогу, виселяють з квартири тощо). Вони взагалі не звертаються до суду або ігнорують законні способи виконання наявного судового рішення. «Хулігани» (22%) вчиняють самоправні дії під час сварки із потерпілим, самі провокуючи виникнення конфлікту; такі особи переважно знаходяться у стані алкогольного сп'яніння. «Хулігани» не планують свої дії, а через стан сп'яніння їх поведінка нерідко є агресивною і зовні немотивованою. Вони нерідко заподіюють потерпілому тілесні ушкодження, забирають певні речі або пошкоджують їх. Нарешті, «вимушені самоправці» (11%) вдаються до самоправних дій як способу захисту своїх прав з метою відновлення «справедливості» у їх розумінні; ці особи вчиняють протиправні дії переважно в сфері земельних та житлових спорів. Ця категорія осіб вчиняє злочин через

тиск критичної життєвої ситуації, в якій вони не здатні домогтися результату, не вдаючись до самоправства. Протиправні дії таких осіб мають в основному спонтанний характер.

За глибиною (стійкістю) антисоціальної спрямованості особи, які вчинили самоправство, належать до таких кримінологічних типів злочинців: нестійкі (45%), ситуативні, включаючи випадкових (42%) та злісні (13%).

6. Проблема детермінації злочинності та окремих видів злочинів є однією з найбільш складних в кримінологічній науці. Існують чимало теоретичних підходів та концепцій, які пояснюють детермінацію злочинності. В українській кримінології домінує соціально-психологічний підхід, згідно з яким безпосередньою причиною злочинності є деформована суспільна психологія, яка виступає каталізатором впливу на злочинність економічних, політичних та інших криміногенних факторів. При характеристиці злочину, передбаченого ст. 356 КК України, доцільно виділити детермінанти всієї злочинності як соціального явища; детермінанти злочинів проти авторитету органів державної влади, а також детермінанти самоправства як окремого злочину.

В першу чергу криміногенне значення має загальна складна соціально-економічна ситуація в Україні, високе безробіття, значна соціальна нерівність, низький рівень заробітної плати, поширення бідності й злиднів. В організаційно-управлінській та правовій сферах детермінантами злочинності є величезна корупція, неефективна робота державного апарату, недосконалість законодавства та наявність в ньому численних прогалин. В соціокультурній та соціально-психологічній сферах детермінанти злочинності пов'язані, зокрема, з низьким рівнем культури і освіти багатьох верств населення, віктимною поведінкою потерпілих.

Детермінантами вчинення власне самоправства є, окрім іншого, наявність величезного числа конфліктів, пов'язаних з майновими спорами; тотальна недовіра населення до судів та правоохоронної системи; неякісна робота по виконанню судових рішень, у першу чергу в справах про стягнення боргів; стійка тенденція безпідставного закриття кримінальних проваджень по

самоправству; недостатній рівень професійної підготовки багатьох працівників ОВС; низька правова культура населення. Вчиненню самоправства, як й інших злочинів проти авторитету органів державної влади, сприяє маргіналізація населення та відповідна криміналізація багатьох сфер суспільного життя, включаючи побут, міжособистісні відносини, вирішення конфліктів і спорів. Важливим криміногенним фактором є та обставина, що судочинство в більшості населення стійко та небезпідставно асоціюється із тривалою і дорогою тяганиною із невизначеним результатом; до того ж навіть при наявності позитивного рішення суду немає гарантій його швидкого виконання.

7. В кримінології переважає психологічний підхід до розуміння механізму індивідуальної злочинної поведінки, за яким він включає певні етапи (стадії) психічної діяльності особи (мотивація, прийняття рішення, планування, виконання). Відповідно до соціологічного підходу, вирішальне значення мають фактори соціального характеру (особистість потенційного злочинця, соціалізація особистості, конкретна життєва ситуація, жертва злочину). В кримінології існує комплексний підхід, який поєднує психологічні та соціологічні елементи і включає особу, яка вчиняє злочин, соціальне середовище, формування мотивації, ухвалення рішення (планування), виконання рішення та посткримінальну поведінку.

Безпосередньою причиною вчинення самоправства можна вважати антисуспільну спрямованість особистості злочинця, яка стала результатом несприятливих умов морально-психологічного формування і у певній КЖС визначила умисну злочинну поведінку. У 56% вивчених кримінальних справ самоправство готувалось (планувалось) заздалегідь, а у 44% випадків рішення про вчинення цього злочину було прийнято спонтанно під впливом КЖС. Можна виділити чотири найбільш значущих елементи (ланки) механізму індивідуальної злочинної поведінки при вчиненні самоправства: 1) мотивація злочинної поведінки; 2) КЖС, в якій було вчинено злочин; 3) несприятливі умови формування особистості злочинця; 4) умови, які сприяють досягненню злочинного результату. Важливим елементом механізму індивідуальної

злочинної поведінки самоправства є КЖС як сукупність взаємодіючих і взаємопов'язаних відносин між її учасниками й оточуючим середовищем, що призводять до вчинення цього злочину. Аналіз вивчених нами кримінальних справ про самоправство дає підстави виділити такі види КЖС цього злочину: нейтральна; конфліктна; провокуюча. Нейтральна КЖС не сприяє вчиненню злочину, який заздалегідь не готується. В такій ситуації механізм вчинення самоправства має значну схожість із хуліганством. Особливість нейтральних КЖС полягає у тому, що винні в цих випадках самі провокують виникнення конфлікту із потерпілим. Дії самоправців в таких випадках зовні часто здаються взагалі немотивованими. Такі злочини найчастіше вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, що і пояснює несподівано агресивну поведінку винного. При конфліктній КЖС особа порушує встановлений законом порядок реалізації своїх реальних чи уявних прав в умовах існуючого конфлікту із потерпілим. В таких випадках КЖС пов'язані переважно із побутовими конфліктами, використанням земельних ділянок або житлових приміщень.

Аналіз вивчених кримінальних справ свідчить про те, що самоправство вчиняється переважно у містах (55%), частіше – із населенням понад 100 тис. жителів із відносно рівномірним розподілом за всіма областями України. Вранці та вдень вчиняється 66% випадків самоправства; увечері – 26%, а вночі всього 8%. Важливе кримінологічне значення має віктимологічний аспект самоправства, оскільки цей злочин спровокований віктимною поведінкою потерпілого більше ніж у половині випадків (57%), при цьому в абсолютній більшості випадків ця поведінка полягала у неповерненні боргу винному (94%). Потерпілими внаслідок самоправних дій найчастіше стають знайомі або друзі винного (55%), родичі або співмешканці, включаючи колишніх (18%) і значно рідше – сусіди (6%) та незнайомі особи (7%). В окремих випадках (14%) шкода від дій самоправців була заподіяна юридичним особам. Переважно (76%) самоправство вчинялось у присутності інших осіб, які спостерігали дії винного. Місцем вчинення самоправства найчастіше виступало місце проживання

потерпілого або винного (68%), вулиця, дорога або інше громадське місце (20%), підприємства, установи, організації (12%).

8. Запобігання самоправству на загальносоціальному рівні має передбачати узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, правового, управлінського характеру, спрямованих на випередження детермінант цього злочину, їх послаблення, нейтралізацію та усунення. При цьому запобігання окремим видам злочинів (включаючи самоправство), яке здійснюється на спеціально-кримінологічному рівні, буде найбільш ефективним лише за умови реалізації загальносоціальних заходів, тобто якість спеціально-кримінологічного запобігання напряму залежить від якості такої діяльності, здійсненої на загальносоціальному рівні. Корекція реформ, які проводяться в нашій державі, повинна бути орієнтована на посилення їх соціальної спрямованості, подолання економічної кризи, зростання добробуту населення, забезпеченні стабільного функціонування інститутів влади, зниження рівня конфліктності в суспільстві, запровадження європейських стандартів в усі сфери суспільного життя. Додаткові можливості загального запобігання самоправства вбачаються у послідовній та передбачуваній політиці держави в фінансово-економічній сфері, що має сприяти зростанню добробуту громадян, полегшенню можливостей виконання ними своїх зобов'язань та зменшенню кількості майнових спорів.

9. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самоправству мають, зокрема, включати рішучу і послідовну боротьбу із корупцією в усіх сферах і на всіх щаблях державного апарату; громадський контроль над діяльністю правоохоронних органів; запровадження нових форм та методів взаємодії населення із міліцією та іншими правоохоронними органами щодо запобігання злочинності; комплексні заходи із підвищення довіри до судів та правоохоронних органів, державного апарату в цілому; проведення всіх політико-правових реформ з урахуванням відповідних наукових розробок, зокрема і кримінологічних.

В системі спеціально-кримінологічних заходів протидії самоправству та іншим злочинам проти авторитету органів державної влади важлива роль належить радикальному реформуванню судів та правоохоронних органів. Такі реформи повинні бути спрямовані в першу чергу на якісне оновлення цих органів відповідно до стандартів ЄС, вдосконалення механізмів відповідальності їх працівників. Усуненню помилок в діяльності співробітників ОВС із кваліфікації самоправства може сприяти розробка методичних рекомендацій з розслідування кримінальних проваджень про цей злочин, а також проведення додаткових занять у рамках службової підготовки слідчих.

Ефективне запобігання самоправству потребує комплексного підходу, що включає законодавче регулювання; підвищення ефективності механізму виконання судових рішень, включаючи запровадження приватних виконавців. Одночасно з цим може отримати стимул до розвитку досудова форма вирішення спорів (переговорні, примирні процедури), а потенційні відповідачі у програшних ситуаціях будуть налаштовані на добровільне задоволення вимог своїх кредиторів. В Законі «Про виконавче провадження» слід передбачити першочергове задоволення матеріальних вимог кредитора, а потім – усі інші платежі, зокрема, і витрати виконавчої служби. Доцільним є прийняття спеціальної державної програми запобігання злочинам проти авторитету органів державної влади, яка б містила окремий пункт (розділ), присвячений самоправству.

Слід підтримати висловлену багатьма вченими і юристами-практиками пропозицію про створення в Україні мирових судів, які б могли за спрощеною процедурою розглядати, зокрема, цивільні, земельні та житлові спори між громадянами, сприяючи відновленню довіри населення до судової влади. У випадку наявності боргу або інших спорів майнового характеру громадяни могли б звертатися до мирових суддів для швидкого і справедливого вирішення своєї справи. Таке «оперативне» і «дешеве» правосуддя – без зайвих судових витрат, тяганини і бюрократії, – а також при умові ефективного виконання судових рішень, могло б сприяти зменшенню випадків вчинення самоправства.

Окрім цього, це сприятиме розвантаженню судів, які б змогли зосередитись на вирішенні більш складних цивільних справ. Нині в цивільному процесі існує процедура наказного провадження (видача судового наказу), в якій передбачені спрощені механізми звернення до суду і розгляду справи. Водночас громадяни переважно необізнані із нею, через що не звертаються до судів у випадку боргових або інших майнових зобов'язань, вдаючись до самоправних дій.

Всіх суб'єктів запобігання самоправству можна поділити на такі групи: суб'єкти безпосередньої правоохоронної та правозастосовчої діяльності, які розслідують/розглядають провадження про злочин, передбачений ст. 356 КК України (ОВС, прокуратура, суди); суб'єкти, які в межах виконання інших своїх функцій сприяють запобіганню цього злочину (органи юстиції, ДВС); суб'єкти, діяльність яких спеціально або внаслідок виконання інших функцій спрямована на здійснення обмежувального впливу, запобігання причинам та умовам, що безпосередньо сприяють вчиненню самоправства (адвокатура).

10. Індивідуальна профілактика самоправства включає діяльність державних органів, громадських організацій та їх представників по виявленню осіб, від яких можна очікувати вчинення самоправства, і здійснення на них і оточуюче їх соціальне мікросередовище позитивного коригуючого впливу. Індивідуальне запобігання самоправства повинно бути спрямоване на особистість та її негативні риси, на середовище, яке формує цю особу, а також на обставини (ситуації), що сприяють або полегшують вчинення цього злочину. Особливо це стосується вчинення самоправства раніше засудженими особами; особами, які перебувають під адміністративним наглядом; особами, які вже притягалися до адміністративної відповідальності; безробітними; особами, які зловживають спиртними напоями; особами, які вдаються до насильства у міжособистісних відносинах та при вирішенні майнових спорів. Важлива роль в цьому належить дільничним інспекторам міліції, які мають здійснювати моніторинг та постійний контроль за поведінкою таких осіб, запобігати конфліктним ситуаціям, допомагати переводити наявні спори у законне русло,

роз'яснювати особам необхідність вирішувати майнові та інші спори правовими засобами шляхом звернення до суду або інших органів влади.

Для усунення конфліктних ситуацій, які можуть призвести до заподіяння шкоди, необхідним є проведення комплексу заходів, спрямованих на потенційних жертв (віктимологічна профілактика), з тим, аби активізувати у них внутрішні захисні можливості і виключити/мінімізувати їх потрапляння в конфліктні ситуації, а також навчити їх законним діям у випадку виникнення гострих майнових та інших спорів із потенційним самоправцем. У зв'язку із цим вагоме профілактичне значення має правова просвіта населення, роз'яснення сутності правомірних способів вирішення життєвих колізій, способів дій ймовірних самоправців, а також заходів із протидії ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с.
2. Авторгов Андрей Не бойтесь частных исполнителей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2014/12/5/510394/>
3. Адміністративна практика: протоколи, складені за ст. 186 КУпАП за 2012-2015 рр. в межах України; адміністративна практика: протоколи, складені за ст. 186 КУпАП за 2005-2015 рр. в межах Запорізької області // III «Адміністративне правопорушення» ДІАЗ МВС України щодо адміністративних правопорушень передбачених ст.186 КУпАП.
4. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Криминология: Курс лекцій/ Ю.В.Александров, А.П.Гель, Г.С.Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
5. Алексеев А.И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с.
6. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права: Сборник / Сост., перевод и вступит. статья В.А.Туманова. – М.: Прогресс, 1981. – С.36-86.
7. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.І. Антонюк; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 22 с.
8. Антонюк О.І. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів /О.І. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №6. – С.23-27.
9. Антонюк О.І. Право на самозахист учасників цивільних правовідносин – ще один крок у напрямку ствердження людини найвищою соціальною цінністю / О.І.Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 10. – С.98-102.

10. Антонян Ю. М. Криминология: Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
11. Антонян Ю. М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления: учеб. пособие / Ю. М. Антонян. – М.: Акад. МВД СССР, 1973. – 71 с.
12. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника. Криминологическое исследование / Ю.М.Антонян, В.Е.Эминов. – М.:Норма-Инфра-М, 2010. – 368 с.
13. Артюшкина С.В. Самоуправство: теоретические и правоприменительные аспекты: диссерт. ... канд. юрид. наук; 12.00.08 /С.В.Артюшкина; Саратов. юр. ин-т МВД РФ. – Саратов, 2012. – 224 с.
14. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М.Бабенко. – Одеса: ОДУВС, 2014.– 416 с.
15. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д.О. Балобанова; ОНЮА. – Одеса, 2007. – 18 с.
16. Бандурка А.М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко // Право і Безпека. – 2004. – № 3 (3). – С. 7–11.
17. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х.: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
18. Барановский Н.А. Антидевиантная политика: теория и социальная практика / Н.А.Барановский. – Минск: Беларус. навука, 2011. – 271 с.
19. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: монографія / В. С. Батиргареева. – Х. : Одісей, 2003. – 256 с.
20. Бачинин В.А. Методологические проблемы каузально-детерминационного анализа правовых реалий // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2007. – № 3(4). – С.149-158.

21. Бігун В.С. Правосуддя і самосуд: філософсько-правовий аналіз понять / В. С. Бігун. // Юридична Україна: Правовий часопис. – 2009/2. – № 10. – С. 4-9.
22. Биньковский А. П. Уголовно-правовые и криминологические аспекты самоуправления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.П.Биньковский; МГЮА. – М., 2003. – 221 с.
23. Блажкевич А. Перспективи впровадження інституту мирових суддів в Україні в контексті зарубіжного досвіду /А.Блажкевич // Громадська думка про правотворення. Бюлетень оперативних матеріалів на базі аналізу правової електронної інформації. – 2012. – № 12 (30). – С.39-46.
24. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода /И.В.Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
25. Блувштейн Ю. Д. Основания криминологии. Опыт логико-философского исследования / Ю.Д.Блувштейн, А.В.Добрынин. – Минск: Университетское, 1990. – 208 с.
26. Блувштейн Ю.Д. Понятие личности преступника /Ю.Д. Блувштейн // Советское гос-во и право. – 1979. – № 8. – С.97-102.
27. Блувштейн Ю.Д. Профилактика преступлений /Ю.Д.Блувштейн. – Минск: Университетское, 1986. – 448 с.
28. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-криминологічне дослідження): монографія / А.М.Бойко. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 380 с.
29. Большой психологический словарь / под ред. Мещерякова Б.Г., Зинченко В.П. – М.: Наука, 2003. – 672 с.
30. Борисов В. І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки //Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. /Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 305-312.
31. Бурлаков В.Н. Личность преступника и назначение наказания / В.Н.Бурлаков. – Л.: ЛГУ, 1986. – 124 с.

32. Быргэу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова): монография / М. М. Быргэу / под общ. ред. А. М. Бандурки. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 254 с.
33. Ванеев С. У. Уголовная ответственность за самоуправство по законодательству Российской Федерации: дис. ... кандид. юрид. наук: 12.00.08 / С. У. Ванеев; МГЮА. – М., 2006. – 196 с.
34. Варчук Т. В. Криминология: Учебное пособие / Т. В. Варчук. – М.: ИНФРА, 2002. – 298 с.
35. Варналій З. С., Мазур І. І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З. С. Варналій, І. І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 129-136.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
37. Вилюнас В. К. Психология развития мотивации / В. К. Вилюнас. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.
38. Вилюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 с.
39. Вирок Бородянского районного суда Київської області від 25 червня 2013 р. Справа 360/1232/13-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32011368>
40. Вирок Воловецького районного суду Закарпатської області від 21 січня 2013 р. Справа № 704/760/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28720501>
41. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 02 грудня 2014 р. Справа № 750/11433/14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41668264>

42. Вирок Літинського районного суду Вінницької області від 02 жовтня 2014 р. Справа № 137/1948/14-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42323536>
43. Вирок Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 03 лютого 2011 р. Справа 1-12/11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13626128>
44. Вирок Сквирського районного суду Київської області від 30 вересня 2014 р. Справа № 376/2273/14-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40689666>
45. Вирок Суворовського районного суду міста Одеси від 18 вересня 2014 року. Справа № 523/3101/14-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41341229>
46. Вирок Петрівського районного суду Кіровоградської області від 21 листопада 2012 р. Справа №: 1120/1682/12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27777285>
47. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 02 листопада 2012. р. Справа № 1-268/11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27321798>
48. Витман Е. В. Самоуправство: проблемы квалификации: дисс. ... кандид. юрид. наук: 12.00.08 / Е.В.Витман; Универ-т МВД РФ. – М., 2007. – 173 с.
49. Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. – 2012. – № 1-4(18). – С.1-258.
50. Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения: монография / Б. С. Волков. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 128 с.
51. Воронин Ю.А. Введение в криминологию. Курс лекцій /Ю.А.Воронин. – Екатеринбург: УрАГС, 2005. – 240 с.
52. В Україні виконується лише 30% судових рішень – омбудсмен. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://newsradio.com.ua/2013_05_23/V-Ukra-n-vikonu-tsja-lishe-30-sudovih-r-shen-ombudsmen/

53. Гетманцев О.В. Историчні та процесуальні аспекти створення і діяльності мирових судів в Україні / О.В. Гетманцев // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2004. – Вип. 236. Правознавство. – С. 58 – 62.
54. Гишинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я. И. Гишинский. – СПб.: Питер, 2008. – 384 с.
55. Гишинский Я. И. Генезис преступности. Проблема причинности в криминологии / Я. И. Гишинский // Российский ежегодник уголовного права. – 2007. – № 2. – С. 382–398.
56. Голик Ю. В. Случайный преступник / Ю. В. Голик; ред. В. Д. Филимонов. – Томск: Изд-во Томского университета, 1984. – 167 с.
57. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений / В. В. Голина. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. – 72 с.
58. Голина В. В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності / В.В.Голина // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 грудня 1998 р.) – Х. : Харк. Центр вивчення організов. злочинності при НЮА України, 1999. – С. 124–130.
59. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник / В. В. Голина. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
60. Голина В.В., Колодяжний В.В. Нові підходи до запобігання злочинності в Україні // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х.: Право, 2012. – Вип. 24. – С. 48-56.
61. Головаха Є. І. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами "Європейського соціального дослідження" 2005-2007 рр. / Є.І.Головаха. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 132 с.

62. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності / Б.М.Головкін // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 1(5). – С. 2-8.
63. Головкін Б. Типологія корисливих насильницьких злочинців / Б.Головкін // Право України. – 2010. – №7. – С. 144-150.
64. Голоднюк М.Н., Зубкова В.И. Предупреждение преступности / М.Н.Голоднюк, В.И.Зубкова. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 103 с.
65. Горянов К.К., Кононенко В.И., Кудрявцев С.В. Взаимодействие социально-экономических и социально-психологических процессов в генезисе преступности // Совет. гос-во и право. – 1985. – № 12. – С.50-56.
66. Горшенков Г.Н., Костыря Е.А. Криминология и профилактика преступлений: Учебное пособие. Курс лекций / Под общ. ред. Сальникова В.П. – СПб: Фонд «Университет», 2001. – 224 с.
67. Гравитц М., Пэнто Р. Методы социальных наук / М.Гравитц, Р.Пэнто. – М.: Прогресс, 1972. – 607 с.
68. Гребеньков Г.В., Назимко Є.С. Методологія кримінально-правових досліджень: науково-практичний посібник / Г.В.Гребеньков, Є.С.Назимко; Донецький юридичний інститут МВС України. – Донецьк: “Цифрова типографія”, 2012. – 202 с.
69. Гришук В.К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України/ В.К. Гришук. – Львів: Львівський ун-т, 1993. – 138 с.
70. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / І.І.Давидович. – К., 2007. – 20 с.
71. Давыденко Л. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография / Л. М. Давыденко, А. А. Бандурка. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
72. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики/ П.С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1982. – 124 с.

73. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника / И. Н. Даньшин // Проблемы соц. законности. – Х., 1980. – Вып. 6. – С. 117–126.
74. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монография / И. Н. Даньшин. – Харьков: Прапор, 2005. – 224 с.
75. Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності/ І. М. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С. 115–123.
76. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку / И.Н Даньшин. – Х. : Право, 1998. – 144 с.
77. Демидов В.В., Жуйков В.М. Комментарий к законодательству о мировых судьях /В.В.Демидов, В.М.Жуйков. – М.:Юрид. лит, 2001. – 128 с.
78. Денисов С.Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді: монографія /С.Ф.Денисов. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010. – 396 с.
79. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина. Навчальний посібник /С.Ф.Денисов, Т.А.Денисова, С.Г.Кулик. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – 705 с.
80. Денисов С.Ф., Напиральська О.І. Формування злочинної поведінки молоді через засоби масової комунікації: монографія /С.Ф.Денисов, О.І.Напиральська. – Запоріжжя: Просвіта, 2012. – 232 с.
81. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / С.Ф.Денисюк; НАВСУ. – К., 2010. – 393 с.
82. Джекебаев У. Криминологическое изучение личности преступника и преступного поведения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / У. Джекебаев; ВНИИ МВД СССР. – М., 1974. – 32 с.
83. Джужа А.О. Організація віктимологічної профілактики злочинів органами внутрішніх справ /А.О.Джужа // Науковий вісник НАВСУ. – 2013. – № 1. – С.161-167.
84. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину / О. М. Джужа // Право України. – 2002. – № 2. – С.133–138.

85. Джужа О. Щодо механізму злочинної поведінки / О.Джужа, В.Василевич, А.Кирилюк // Право України. – 2005. – № 6. – С. 66–71.
86. Джужа О.М. Місце віктимологічного вчення у кримінологічній науці О.М.Джужа // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2(2). – С. 3-10.
87. Для успішної судової реформи треба, щоб президент і парламент відмовилися від впливу на суддів – опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1873-dlia-uspishnoi-sudovoi-reformy-treba-shchob-prezydent-i-parlament-vidmovylisia-vid-vplyvu-na-suddiv-opytuvannia.html>
88. Добренєков В.И., Кравченко А.И. Социология: Учебник / В.И.Добренєков, А.И.Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 624 с.
89. Долгова А.И. Взаимодействие и причинность в криминологии / А.И.Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 34. – М.: Юрид. лит., 1981. – С.102-124.
90. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации обществ: монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса: Юрид. літ., 2009. – 526 с.
91. Дрёмін В.М. Інституціональна концепція злочинності / В.М.Дрёмін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – N1(1). – С. 250-264.
92. Дрёмін В.М. «Офіційна» та фактична злочинність: кримінологічний аналіз // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрёмін. – 2012. – Вип. 68. – С. 550-560.
93. Дубовик О. Л. Принятие решения в механизме преступного поведения и индивидуальная профилактика преступлений: учеб. пособие / О.Л.Дубовик. – М. : Акад. МВД СССР, РИО, 1977. – 76 с.
94. Дунаева Т.Є. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості: дисертація ... канд. юрид. наук:

- 12.00.08 / Т. Є. Дунаєв; Ін-т вивчення проблем злочинності. – Х., 2012. – 216 с.
95. Есаков Г.А., Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран / Г.А.Есаков, Н.Е.Крылова, А.В.Серебренникова. – М.: Проспект, 2009. – 336 с.
96. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-квітень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo
97. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo
98. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo
99. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (Вопросы теории) / А. Э. Жалинский. – Львов: Высшая школа. Изд-во при Львовск. ун-те, 1976. – 218 с.
100. Жалинский А. Э. Некоторые вопросы структуры научного криминологического значения / А. Э. Жалинский // Вопросы изучения преступности и борьбы с ней. – М.: Юрид. лит, 1975. – С.75-92.
101. Жалинский А. Э. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация / А. Э.Жалинский, М. В. Костицкий. – Л. : Высшая школа. Изд-во при Львовск. ун-те, 1980. – 212 с.
102. Женунтій В.І. Поняття особистості злочинця в теорії вітчизняної криминології /В.І.Женунтій // Держава та регіони. Серія право. – 2009. – № 2. – С.61-65.

103. За 2014 рік Україна виконала лише сім рішень ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/articles/8717/2015-04-05/za-2014-god-ukraina-vypolnila-tolko-sem-reshenij-espch.html>
104. Забрянский Г. И. Методика статистического изучения преступности: учеб. пособие / Г. И. Забрянский; науч. ред. Г. И. Тимейко. – Краснодар: Изд-во Кубан. ун-та, 1976. – 83 с.
105. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
106. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К.: Ін Юре, 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
107. Закалюк А. П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А. П. Закалюк. – М.: Юрид. лит., 1986. – 192 с.
108. Закалюк А.П. Концептуальне бачення сучасної кримінологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації кримінології в українському суспільстві /А.П. Закалюк // Право України. – 2009. – № 7. – С. 6-16
109. Закалюк А.П. Общественное воздействие и предупреждение правонарушений /А.П. Закалюк. – К.: Наук. думка, 1975. – 263 с.
110. Затверджено показник середньої зарплати за травень 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article;jsessionid=9CE6C814AA3A4109848C29A428EF834E.app1?art_id=230913&cat_id=95535
111. Звіт МВС України про злочинність (форма № 1, затверджено Наказом Держкомстату України від 10.12.2002 р. № 436, Наказом МВС України від 04.11.2003 р. № 1291, Наказом МВС України від 16.01.2008 р. № 16, Наказом МВС України від 27.07.2010 р. № 332) за 2002-2013 роки.

112. Звіт МВС України про осіб, які вчинили злочини на території України (форма № 2, затверджено Наказом Держкомстату України від 10.12.2002 р. № 436, Наказом МВС України від 04.11.2003 р. № 1291, Наказом МВС України від 16.01.2008 р. № 16, Наказом МВС України від 27.07.2010 р. № 332) за 2002-2013 роки.
113. Звіт про роботу органів державної виконавчої служби за 2013 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.dvs.gov.ua/i_upload/zvit_F1_2013.xls
114. Звіт про роботу органів державної виконавчої служби за 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.dvs.gov.ua/i_upload/zvit_F1_2012.xls
115. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы: монография / В. С. Зеленецкий. – Х.: Основа, 1994. – 321 с.
116. Зеленецький О.С. Взаємодія ОВС та ЗМІ у сфері профілактики та розкриття злочинів /О.С.Зеленецький // Форум права. – 2012. – №4. – С. 385-388.
117. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. / А.Ф.Зелинский. – Харьков: Рубикон, 2000. – 240 с.
118. Игошев К. Е. Социальные аспекты предупреждения преступности / К. Е. Игошев, И. В. Шмаров. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
119. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Учеб. пособие /К. Е. Игошев. – Горький: Горьк. Высш. школа МВД СССР, 1974. – 167 с.
120. Иншаков С. М. Латентная преступность как показатель эффективности уголовной политики / С. М. Иншаков // Рос. следователь. – 2008. – № 14. – С. 20–21.
121. Иншаков С.М. Зарубежная криминология: Учеб. пособие для вузов /С.М. Иншаков. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 383 с.

122. Иншаков С.М. Криминология: Учебник /С.М. Иншаков. – М.: Юриспруденция, 2000. – 432 с.
123. Ігнатов О. М. Кримінологічний аналіз рівня, динаміки та структури злочинів про авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян / О. М. Ігнатов, Ю. В. Орлов // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – Ч. 1. – С. 118-125.
124. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія / О. М. Ігнатов. – Харків: Діса плюс, 2013. – 649 с.
125. Кайзер Г. Криминология. Введение в основы: Пер. с нем. /Г.Кайзер. – М.: Юрид. лит., 1979. – 320 с
126. Кальман А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь / А. Г. Кальман, И. А. Христич // под общ. ред. В. В. Голины. – Х. : Гимназия, 2005. – 272 с.
127. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблем: монографія / О.Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.
128. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 /О.Г.Кальман; ХНУВС. – Х., 2004. – 45 с.
129. Кальман О. Г. Деякі проблеми реформування правоохоронних та контролюючих органів України /О.Г.Кальман // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4(16). – С. 88 –91.
130. Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження /В.М.Кампо. – К.: ТОВ „ІКЦ Леста“, 2007. – 40 с.
131. Кампо В.М. Доктрина мирових суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.aj.org.ua/lang-ua/menu-18/page-1/show-247>.

132. Капканов В. И. Уголовная ответственность за самоуправство: проблемы законодательной регламентации и квалификации: дис. ... кандид. юрид. наук : 12.00.08 / В.И.Капканов; МГУ. – М., 2006. – 201 с.
133. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и криминологии /И.И.Карпец. – М.: Юрид. лит., 1976. – 224 с.
134. Карпец И.И. Уголовное право и этика /И.И.Карпец. – М.: Юрид. лит., 1985. – 256 с.
135. Кенни К. Основы уголовного права/ К. Кенни; пер. с англ. В.И. Каминской. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. – 600 с.
136. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / 2-е изд. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.
137. Кларк Р. Преступность в США. Замечания по поводу ее природы, причин, предупреждения и контроля: Перевод с английского / Р.Кларк; Под ред.: Никифоров Б.С. – М.: Прогресс, 1975. – 422 с.
138. Коваленко В.В., Колб О.Г. Адвокатура як суб'єкт загальносоціального запобігання злочинам / В. В. Коваленко, О. Г. Колб // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 8-9. – С. 73-80.
139. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості / М.Козюбра // Право України. – 2014. – № 1. – С.22-32.
140. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р. № 8073-Х: редакція від 13.01.2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>
141. Колодяжний М.Г. Критерії оцінки ефективності виконання регіональних планів запобігання злочинності // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 250-260.
142. Колоколов Н. А. Мирова юстиция: учеб. пособие для студентов вузов / Н. А.Колоколов, С. Г. Павликов, А. Н. Сачков; под ред. Н. А. Колоколова. – М. : ЮНИТИ: Закон и право, 2008. – 375 с.

143. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы). / Под. ред. П.П.Осипова.- Л.:ЛГУ, 1978. – 150 с.
144. Кондратюк Л.В. Антропология преступления (микркриминология) / Л.В.Кондратюк. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 344 с.
145. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
146. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу “Концептуальні підходи до реформування МВС у контексті загальнонаціонального плану реформ” 16 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.razumkov.org.ua/upload/przh_Melnyk_militsiya_2015_8_5.pdf
147. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р // Офіційний вісник України. – 2010. – № 75. – Ст. 2675.
148. Концепція законопроекту «Про мирових суддів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2974>
149. Корнеева Н.А. Некоторые вопросы отграничения похищений личной собственности граждан от сходных составов преступлений/ Н.А. Корнеева // Актуальные проблемы применения уголовного законодательства в деятельности органов внутренних дел. – М. : Академия МВД СССР, 1987. – С. 150–164.
150. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации/ А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 268 с.

151. Костенко А. Н. Криминальный произвол (социопсихология воли и сознания преступника) / А. Н. Костенко. – К. : Наукова думка, 1990. – 148 с.
152. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
153. Кошкин А.В. Ответственность за самоуправство по российскому уголовному праву: дис. ... кандид. юрид. наук: 12.00.08 / А.В.Кошкин; Воронеж. юрид. институт МВД РФ. – Воронеж, 2003. – 224 с.
154. Коэн М., Нагель Э. Введение в логику и научный метод / М.Коэн, Э.Нагель. – Челябинск: Социум, 2010. – 655 с.
155. Кравчук М. Сучасна методологія пізнання юриспруденції /М.Кравчук // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 12. – С.114-117.
156. Крижанівський В.В. Становлення мирових судів /В.В.Крижанівський // Вісник Вищої Ради юстиції. – 2011. – № 4. – С.26-33.
157. Криминальная мотивация / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1986. – 304 с.
158. Криминология – XX век / Под. ред. д.ю.н., проф. В.Н.Бурлакова, д.ю.н., проф. В.П.Сальникова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. – 554 с.
159. Криминология / Под. ред. Дж.Ф.Шели /Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003. – 864 с.
160. Криминология / Серия «Учебники, учебные пособия» / Под общ. ред. Ю.Ф.Кваши. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 704 с.
161. Криминология: курс лекций / под ред. А. И. Алексеева. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.
162. Криминология: учеб. пособие / Ю. Н. Аргунова, С. И. Бушмин, М. Н. Голоднюк и др.; под ред. Н. Ф. Кузнецовой и Ю. Н. Аргуновой. – М. : ИКД «Зерцало – М», 2001. – 208 с.

163. Криминология и профилактика преступлений: Учебник / Под ред. А.И. Алексеева. – М.: МВШМ МВД СССР, 1989. – 189 с.
164. Криминология. Общая часть: учебник: / под ред. В. В. Орехова. – СПб. : Изд-во С. Петербург. ун-та, 1992. – 216 с.
165. Криминология. Словарь-справочник. Составитель Х.Ю.Кернер. Пер с нем. Отв. ред. перевода проф., д.ю.н. А.И.Долгова. – М.: Изд-во «Норма», 1998. – 400 с.
166. Криминология: учебник / Ю. Н. Аргунова, С. В. Ванюшкин, Ю. В. Ващенко и др.; под общ. ред. А. И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2003. – 848 с.
167. Криминология: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / науч. редакторы Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
168. Криминология: Учебник для вузов / Под. ред. В.Н.Бурлакова, Н.М.Кропачева. – СПб.: Питер, 2003. – 432 с.
169. Криминология: ученик /Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Е.Эминова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 800 с.
170. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.І. Мельник та ін.; За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 3-тє вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2009. – 744 с.
171. Кримінальне право України: Особлива частина. Підручник для студентів вищих навч. закл. освіти / За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Київ: Юрінком Інтер, Харків: Право, 2012. – 496 с.
172. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131.
173. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – стаття 14.

174. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. – Вид. 7-е, перероб. та доп. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2011. – 824 с.
175. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство станом на 20 лист. 2014 р. : офіц. текст. – К. : Паливода А.В., 2014. – 382 с.
176. Кримінально-процесуальний кодекс України: затв. Законом УРСР від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
177. Кримінологічна віктимологія: навч. посібник /За заг. ред. О.М.Джужи. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
178. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. Монографія / за заг. ред. проф. Л.М.Давиденка. – Харків: Тимченко, 2011. – 214 с.
179. Кримінологічний довідник / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужи О. М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М. : довідкове видання. – Харків : Діса плюс, 2013. – 412 с.
180. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодед та ін.; за ред. В.В.Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.
181. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ І. М. Даньшин, В.В.Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
182. Кримінологія: Особлива частина / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман ; за ред. І. М. Даньшина. — Х. : Право, 1999. – 202 с.
183. Кристи Н. Плотность общества / Пер. с норвеж. Е. Рачинской; под науч. ред. Я.И. Гилинского. – СПб.: Алетейя, 2014. –152 с.

184. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В.Крушельницька. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.
185. Кудрявцев В. Н. Проблемы причинности в криминологии / В.Н.Кудрявцев // Вопросы философии. – 1971. – № 10. – С. 79–88.
186. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 231 с.
187. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. Учебное пособие / В.Н.Кудрявцев. – М.: Инфра-М, Изд. Дом "Форум", 1998. – 216 с.
188. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества /В.Н.Кудрявцев. – М.: Гардарики, 2002. – 238 с.
189. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью /В.Н.Кудрявцев. – М.: Юристь, 2005. – 352 с.
190. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации: монография / Н. Ф. Кузнецова; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.
191. Куйбіда Р. Сучасний етап судової реформи: передумови, ключові події і виклики // <http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/2000-suchasnyy-etap-sudovoyi-reformy-peredumovy-kliuchovi-podii-i-vyklyky.html>
192. Кулик О.Г. Заяви та повідомлення про злочини в Україні: криминологічний аналіз / О. Г. Кулик // Наука і правоохоронна діяльність. – 2013. – № 2. – С. 113–117.
193. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття: онографія / О.Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
194. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія / О.Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

195. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.08 /О.Г.Кулик; НАВСУ. – Київ, 2013. – 44 с.
196. Курганов С.И. Детерминизм и личность преступника /С.И.Курганов // Личность преступника: методы изучения и проблемы воздействия: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – С. 83-95.
197. Кургузкина Е. Б. К вопросу о криминологической характеристике преступности / Е. Б. Кургузкина // Научный портал МВД России. – 2008. – № 2. – С. 55–59.
198. Кургузкина Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08 / Е.Б.Кургузкина; ВНИИ МВД РФ. – М., 2003. – 423 с.
199. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 192 с.
200. Курс кримінології. Загальна частина: підручник: у 2-х кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – 352 с.
201. Курс кримінології: Особлива частина: підручник: у 2-х кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. Джужи; відп. ред. Я. Кондратьєв. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 468 с.
202. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник; под ред.: И. И. Карпеца, Б. В. Коробейникова, В. Н. Кудрявцева. – М. : Юрид. лит., 1985. – 416 с.
203. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. – М.: Юрид.лит., 1986. – 352 с.
204. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личность преступника в аспекте индивидуализации наказания / Н. С. Лейкина // Преступность и ее предупреждение. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – С. 124–128.

205. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений /А.Г.Лекарь. – М.:Юрид. лит., 1972. –102 с.
206. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Дискусії та обговорення / О.Литвак // Право України. – 2001. – № 5. –С.56-68.
207. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика / О. М. Литвак. – К. : Україна, 1997. – 167 с.
208. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження /О.М.Литвак. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
209. Литвинов А. Н. Профилактика преступлений. От теории к практике: науч.-прак. пособие / А. Н. Литвинов, Т. С. Гавриш. – М. : ИКФ «ЭКМОС», 2003. – 160 с.
210. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема / О. М. Литвинов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 581-586.
211. Литвинов О.М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів в Україні: Монографія. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. – 312 с.
212. Литвинова Г. П. Профілактика злочинів: управлінський аспект. Нормативно-правові акти та коментарі/ Г. П. Литвинова, О. М. Литвинов. – Херсон : Айлант, 2001. – С. 19–22.
213. Личность преступника/ С. Б. Алимов, Г. Н. Борзенков, З. А. Вышинская и др.; редкол.: В. Н. Кудрявцев, Г. М. Миньковский, А. Б. Сахаров. – М. : Юрид. лит., 1975. – 272 с.
214. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи /Б.Ф.Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
215. Лотоцький М. В. Адвокатура як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.В.Лотоцький; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2012. - 20 с.
216. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения: монография / В.В.Лунеев. – М. : Наука, 1991. – 383 с.

217. Лунеев В. В. Системный подход к изучению мотивации преступного поведения / В. В. Лунеев // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1980. – Вып. 33. – С. 3–11.
218. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник для магистров . В 2 т. Т. I. Общая часть / В.В.Лунеев. – М.: Изд-во Юрайт, 2012. – 1003 с.
219. Макаренко О.М. Щодо з'ясування терміну «профілактика правопорушень» та суміжних з ним понять / О.М. Макаренко // Право і безпека. – 2004. – 1 (№ 3/1). – С. 118-120.
220. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права /А.А.Малиновский. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 376 с.
221. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы (виктимология) /И.Г.Малкина-Пых. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 1008 с.
222. Маркевич А. Р. Кримінальна відповідальність за самоправство в історії вітчизняного кримінального права / А. Р. Маркевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 283-296.
223. Маркевич А.Р. Оспорюваність як ознака об'єктивної сторони складу злочину «самоправство» / А. Р. Маркевич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 1. – С. 53-47.
224. Марцев А.И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступности: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – Свердловск: СЮИ, 1975. – 33 с.
225. Марченко М. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який самовільно зайняв земельну ділянку та здійснив самовільне будівництво / М.Марченко // Юридична Україна. – 2011. – № 11. – С.81-86.
226. Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения /М.Н.Марченко. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 1068 с.

227. Масионис, Дж. Социология / Дж. Масионис. – СПб.: Питер, 2004. – 752 с.
228. Маслоу А. Х. Мотивация и личность: монография / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 478 с.
229. Матвійчук В.К. Протидія злочинності та адаптація кримінального законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу: Монографія / В. К. Матвійчук, О. Є. Гіда, Р. Б. Прилуцький ; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. В. К. Матвійчука. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – 552 с.
230. МВФ: безробіття в Україні до кінця 2015 року зросте до 11,5% // <http://finbalance.com.ua/news/MVF-bezrobittya-v-Ukrani-do-kintsya-2015-roku-zroste-do-115>
231. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: монографія / І.Б.Медицький. – Івано-Франківськ: Львівський ДУВС, 2007. – 222 с.
232. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) /М.І.Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.
233. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура /Р.К.Мертон. – М.: АСТ, Хранитель, 2006. – 873 с.
234. Механизм преступного поведения: монография / авт. кол. : Ю. М. Антонян, П. С. Дагель, О. Л. Дубовик и др.; отв. ред. В. Н. Кудрявцев; Институт государства и права АН СССР. – М. : Наука, 1981. – 248 с.
235. Микешина Л.А. Философия науки. – М.: Прогресс-Традиция, МПСИ, Флинта, 2005. – 464 с.
236. Микшис Д.В. Генезис самозащиты и феномен разрешенного самоуправления /Д.В.Микшис // Правовая политика и правовая жизнь. – 2009. – №02(35). – С. 51-66.

237. Милуков С.Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. Монография. — СПб.: СПБИНВЭСЭП, Знание, 2000. — 279 с.
238. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения /В.С.Минская, Г.И.Чечель. — Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1988. — 151 с.
239. Мироненко И. А. Современные теории в психологии личности /И.А.Мироненко. — СПб.: Изд-во Михайлова, 2003. — 224 с.
240. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація/ А.А. Митрофанов. — Одеса: Вид-во Одес. юрид.ін-ту НУВС України, 2004. — 132 с.
241. Міллер А. Що таке причини та умови злочинів / А. Міллер // Право України. — 2001. — № 5. — С. 89–92.
242. Міністерство юстиції: довідкова інформація // <http://old.minjust.gov.ua/information>
243. Мірошніченко С.С. Судова влада в Україні: проблеми протидії злочинним посяганням на правосуддя: монографія / Нац. акад. прокуратури України. — К. : Десна, 2013. — 663 с.
244. Моїсєєв Є. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспект): монографія / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа. — К. : НВТ “Правник”, 1998. — 84 с.
245. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій/В.О. Навроцький. — К. : Знання, 2000. —771 с.
246. Назаренко Д. О. Фонові для злочинності явища: феномен, детермінація та протидія / Д. О. Назаренко. — Х. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. — 480 с.
247. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 7-ме вид., перероб. та допов. — К.: Юридична думка, 2010. — 1288 с.

248. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х томах. – Том 2 / За заг ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К.: Алерта, 2009. – 624 с.
249. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: видання 2-ге, змінене та доповнене / За ред. В.М.Коссака. – К.: Істина, 2008. – 992 с.
250. Номоконов В.А. Преступное поведение: детерминизм и ответственность /В.А.Номоконов. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1989. – 160 с.
251. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження /В.Ф.Оболенцев. – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. – 128 с.
252. Оборотов Ю. Аспекти розгортання методології юриспруденції // Право України. – 2014. – № 1. – С.33-39.
253. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2013-2014 роках // http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Oglyad34/
254. Опитування громадської думки: Зараз я називатиму окремі соціальні інституції. Якою мірою Ви їм довіряєте? http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1030
255. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія / В. І. Осадчий; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ : Атіка, 2004. – 334 с.
256. Осика І. Нагальні потреби у реформуванні ОВС України та можливі шляхи їх задоволення (аналітична записка) // http://police-reform.org/articles/nagalni_potrebi_u_reformuvanni_ovs_ukrayini_ta_mozhlyvi_shlyahi_yih_zadovolennya_anal
257. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация/ Отв. ред.: В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М.:Наука, 1982. – 303 с.

258. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студ., курс., асп. і ад'юн. / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – 352 с.
259. Охріменко О. Психологічна характеристика механізму злочинної поведінки / О.Охріменко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С.153-156.
260. Павликов С.Г. Совершенствование статуса судов субъектов Российской Федерации: позитив международно-правового опыта / С.Г.Павликов // Государство и право. – 2008. – № 4. – С. 38-46.
261. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали між нар. Наук.-практ. конф., 11-12 жовт. 2012 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 24–39.
262. Парыгин Б. Д. Социальная психология (учебное пособие) / Б.Д.Парыгин. – СПб: СПбГУП, 2003. – 616 с.
263. Пивоев В.М. Философия и методология науки: учебное пособие для магистров и аспирантов /В.М.Пивоев. – М.:Директ Медиа 2013. – 321 с.
264. Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/17-2015-%D0%BF>
265. Петренко планує протягом двох років завершити реформування органів юстиції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://espreso.tv/news/2015/02/06/petrenko_planuye_protyahom_dvokh_rokiv_zavershyty_reformuvannya_orhaniv_yustyciyi_ukrayiny
266. Поленов Г.Ф. Ответственность за преступления против порядка управления /Г.Ф.Поленов. – М.: Юрид. лит., 1966. – 136 с.

267. Полубинский В. И. Виктимология и профилактика правонарушений органами внутренних дел / В.И.Полубинский. – Омск : Изд-во Омская ВШМ МВД СССР, 1990. – 110 с.
268. Попелюшко В.О. Мирові суди: міжнародний та вітчизняний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://eprints.oa.edu.ua/1005/1/myrovi.pdf>
269. Порівняльне судове право: Навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко. – Х.: Право, 2008. – 112 с.
270. Правозахисники: невиконання рішень судів в Україні стало національною традицією. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1418036630>
271. Правоохоронна система України: стан, проблеми, перспективи реформування // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 2/3. – С.2-117.
272. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14>
273. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 р. № 512/5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>
274. Про затвердження Порядку виплати та розмірів винагород державному виконавцю: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2015 р. № 126. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/126-2015-%D0%BF>
275. Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. В. Куц, Б. В. Лизогуб, С. С. Мірошніченко, О. М. Подільчак, О. М. Толочко, М. С. Туркот ; за ред. О. Г. Кальмана. – Х. : Новасофт, 2010. – 352 с.

276. Проект Закону України «Про Національну поліцію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55082
277. Проект Закону про систему досудового слідства України та статус слідчих. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52626
278. Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 767. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-%D0%BF>
279. «Про прокуратуру»: Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
280. «Про прокуратуру»: Закон України від 21 квітня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14>
281. Психологический словарь / Под ред. В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
282. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. Посібник. – Вид 10-е, доповн. – Львів: Край, 2008. – 224 с.
283. Раска Э.Э. Криминологическая профилактика преступности. Теоретические и методологические основы: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Э.Э. Раска; МГЮА. – М., 1988. – 36 с.
284. Ратинов А. Р. Личность преступника и проблема ценности / А.Р.Ратинов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1978. – Вып. 29. – С. 101–113.
285. Ратинов А.Р. Личность преступника: психологические аспекты / А.Р.Ратинов // Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью – Тбилиси: Мцниереба, 1979. – С.158-171.

286. Рейдерство в Україні. Дослідження: Габор Зіммерер, аналітик Transparency International Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://ti-ukraine.org/system/files/research/raider_attacks_-_ti_ukraine_ukr.pdf
287. Решота В. Проблеми і перспективи запровадження інституту мирових суддів в Україні /В.Решота // Демократичне врядування. Науковий вісник. – 2009. – Вип 4. – С.44-52.
288. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений /Д.В.Ривман. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 250 с.
289. Ривман Д.В. Криминальная виктимология /Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
290. Рівень безробіття: два показники - два поняття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883
291. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: Підручник. – 2-ге вид., доп. –К.: Алерта, 2009. – 594 с.
292. Российская криминологическая энциклопедия. Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.И.Долговой. – М.: Изд-во НОРМА, 2000. – 808 с.
293. Российское законодательство X-XX вв. В 9 томах. Том 6. Законодательство первой половины XIX в. – М.: Юрид. лит., 1988. – 432 с.
294. Российское законодательство X-XX вв. В 9 томах. Том 8. Судебная реформа / Отв. ред. Б.В.Виленский. – М.: Юрид. лит., 1991. – 495 с.
295. Рузавин Г. И. Методология научного познания: Учеб. пособие для вузов / Г. И. Рузавин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 287 с.
296. Русско-украинский словарь юридической терминологии / под ред. Б.М. Бабий . – Киев : Наукова думка, 1985. – 406 с.
297. Рущенко І.П. Соціологія злочинності: Монографія. – Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. – 370 с.

298. Рябчинська О.П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми /О.П.Рябчинська // Право і безпека. – 2013. – № 1 (48). – С.157-162.
299. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. Монографія /А.В.Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
300. Саркисов Г.С. Індивідуальна профілактика преступлений / Г.С.Саркисов. – Ереван: Айастан, 1986. – 184 с.
301. Сахаров А.Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР /А.Б.Сахаров. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 280 с.
302. Сахаров А. Б. Правовое обеспечение предупреждения преступлений / А. Б. Сахаров // Совет. гос-во и право. – 1975. – № 11. – С. 84-97.
303. Середньомісячна заробітна плата за регіонами за період з початку року у 2015 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2015/gdn/reg_zp_p/reg_zpp15_u.htm
304. Сердюк П.П. Генеза злочинної поведінки: проблема концептуалізації / П.П.Сердюк // Держава ті регіони. Серія право. – 2009. – № 4. – С. 51-63.
305. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права. Монографія /П.П.Сердюк. – Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. – 800 с.
306. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. /О.Ф.Скакун; Пер с рос. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
307. Скобликов П.А. Самоуправство при решении имущественных споров: вопросы уголовно-правового противодействия /П.А.Скобликов // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2000. – №3. – С. 56-68.
308. Скобликов П.А. Имущественные споры и криминал в современной России. Монография /П.А.Скобликов. – М. :Дело, 2001. – 342 с.
309. Сметаніна Н.В. Теоретичне уявлення про злочинність в пострадянській кримінології: автореф. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08 /Н.В.Сметаніна; НЮАУ – Харків, 2014. – 20 с.

310. Смирнов Г. Г. Причинный комплекс преступности как объект криминологического предупреждения / Г. Г. Смирнов // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 104–117.
311. Соколова О.В. Самоуправство: уголовно-правовая характеристика: дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08/ О.В.Соколова; ИГУ. – Иваново, 2001. – 226 с.
312. Соловйова А.М. Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань: Монографія /А.М.Соловйова. – К.: КНТ, 2007. – 176 с.
313. Соловйова А.М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України): дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2005. – 22 с.
314. Спиридонов Л.И. Социология уголовного права /Л.И.Спиридонов. – М.: Юрид. лит., 1986. – 240 с.
315. Стецюк Л. Л. Самоуправство та самозахист у праві Стародавнього Риму / Л.Л.Стецюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип.41. – С. 129-135.
316. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.justicereformukraine.eu/wpcontent/uploads/2015/02/Karen_ua.pdf
317. Стумбина Э. Структура преступности // Ученые записки Латвийского гос. ун-та / Э. Стумбина. – Рига, 1979. – Т. 212. – С. 79–92.
318. Судебные системы европейских стран: Справочник/ Перев. с франц. Д. И. Васильева и с англ. О. Ю. Кобякова. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 335 с.
319. Сурков И. К. Самоуправство: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И.К.Сурков; Самар. юрид. ин-т МВД РФ. – Самара, 2006. – 175 с.
320. Танько А.В. Кримінологічна характеристика та запобігання погрозам або насильству щодо працівників правоохоронних органів:

- автореф. дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.В.Танько; ХНУВС. – Харків, 2015. – 16 с.
321. Тарарухин С.А. Преступное поведение. Социальные и психологические черты /С.А.Тарарухин.– М.: Юрид. лит., 1974. – 224 с.
322. Текст Коаліційної угоди між фракціями Верховної Ради України. Документ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://samopomich.ua/wpontent/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovan_a_20.11.pdf
323. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: Монография / Под ред. С.М. Иншакова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2011. – 526 с.
324. Теоретические основы предупреждения преступности / Отв. ред. В.К.Звирбуль и др. – М.: Юрид. лит., 1977. – 256 с.
325. Тимчук О.Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація /О.Л.Тимчук // Вісник ЗНУ. Юридичні науки. – 2012. – № 2 (ч. 1). – С.223-231.
326. Титенков И.П. Уголовная ответственность за самоуправство: Дис. ... канд. юрид. наук /И.П.Титенков; 12.00.08 – Красноярск, 2009. – 208 с.
327. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика» / О.В.Тихонова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 8. – С. 246 –249.
328. Туляков В. А. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы / В.А.Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. –331 с.
329. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть особенная / А. Я. Светлов, М. И. Бажанов, В. В. Сташис и др.; отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Сташис. – К. : Наук. думка, 1985. – 455 с.
330. Уголовное право Украины. Особенная и общая часть: учебник / [Е. Н. Алиева, А. П. Бябий, Т. А. Гончар и др.]; под ред. Е. Л. Стрельцова. – Х.: ООО “Одиссей”, 2006. – 720 с.

331. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А. М. Удод. – Х., 2013. – 16 с.
332. Уголовный кодекс Испании/ пер. с исп. В.П. Зыряновой, Л.Г. Шнайдер. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.
333. Уголовный Кодекс Латвийской республики / Науч. редак. и вступит. статья А.И.Лукашова и Э.А.Саркисовой; пер. с лат. А.И.Лукашова. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 313 с.
334. Уголовный кодекс Республики Польша /пер. с польского Д.А.Барилевич. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 224 с.
335. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 23.04.2015). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // www.ug-kodeks.ru/doc/ug-kodeks.doc
336. Уголовный кодекс Швеции / пер. со швед. к.ю.н. С.С. Беляева. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 320 с.
337. Уголовный кодекс Азербайджана. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // https://www.unodc.org/tldb/pdf/Azerbaijan_Criminal_Code_in_Russian_Full_text.pdf
338. Федеральный закон РФ от 17.12.1998 N 188-ФЗ (ред. от 21.07.2014) "О мировых судьях в Российской Федерации". [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_166099/
339. Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника (предпосылки, содержание, критерии) /В.Д.Филимонов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1970. – 168 с.
340. Филонов В.П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: Монография /В.П.Филонов. – Донецк: Изд-во «Донеччина», 1999. – 640 с.

341. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Совет. энциклопедия, 1983. – 840 с.
342. Фокс В. Введение в криминологию. Пер. с англ. /В.Фокс. – М.: Прогресс, 1980. – 311 с.
343. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
344. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: Автореф. дис. ... д-ра. юрид наук.: 12.00.08 /М.І.Хавронюк; КНУВС. – Київ, 2008. – 42 с.
345. Хавронюк М.І., Мироненко С.Ф. Чи потрібні Україні мирові суди ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/605949bf98dad31fc22575c8004fd3fe?OpenDocument>
346. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность /Х.Хекхаузен. – СПб.: Питер, 2003 - 860 с.
347. Холыст Б. Криминология. Основные проблемы / Б. Холыст; пер. с польск. В. М. Когана; под ред. и с предисл. Н. А. Стручкова. – М. : Юрид. лит., 1980. – 263 с.
348. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Отв. ред. В.Н.Кудрявцев. – М.: Юристь, 1999. – 511 с.
349. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности /Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб.: Питер, 2010. – 607 с.
350. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
351. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар /За заг. ред. Є.О.Харитоновна, О.Т.Харитонової, Н.Ю.Голубевої. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 744 с.

352. Чаплинська Ю. А. Самоуправство в КУПАП та КК України: проблеми розмежування / Ю.А.Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 281-287.
353. Чаплинська Ю. А. Адміністративна відповідальність за самоуправство: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ю. А. Чаплинська; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2012. – 20 с.
354. Чумак В. В. Досвід країн Балтії та Грузії щодо протидії корупції в органах внутрішніх справ та можливість його використання в Україні / В.В. Чумак // Право і Безпека. – 2014. – № 4. – С. 149-154.
355. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості/ Ю. Шайгородський // Соціальна психологія. – 2009. – № 4. – С. 65–73.
356. Шакун В. Межі впливу на злочинність / В. Шакун // Право України. – 2009. – № 7. – С. 17–23.
357. Шаргородский М. Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе / М. Д. Шаргородский // Преступность и ее предупреждение. – Л. : Лениздат, 1966. – С.65-82.
358. Шестаков Д.А. Введение в криминологию семейных отношений /Д.А. Шестаков. – Л.: ЛГУ, 1980. – 81 с.
359. Шестаков Д. А. Криминология: Новые подходы к преступлению и преступности: Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в изменяющемся мире: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / предисл. В. П. Сальникова. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 561 с.
360. Шиханцов Г.Г. Криминология. Учебник для вузов /Г.Г.Шиханцов. – М.: ИКД Зерцало, 2001. – 368 с.
361. Шишкін В.І. Судові системи країн світу. Навч. посібник. Ч.1 /В.І.Шишкін. – К.:Юрінком Інтер, 2001. – 336 с.

362. Шляпочников А. С. К вопросу о классификации мер предупреждения преступности / А. С. Шляпочников // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1972. – Вып. 17. – С.123-141.
363. Шнайдер Г. И. Криминология: пер. с нем. / Ганс Иоахим Шнайдер / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М.: Прогресс, 1994. – 504 с.
364. Шостко О.Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / О. Ю. Шостко. - Х.: НЮА. 2010. – 38 с. -
365. Ядов В.А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций: Курс лекций для студентов магистратуры по социологии. Изд. второе, исправл. и дополн./В.А.Ядов. – СПб.: Интерсоцис, 2009. – 138 с.
366. Як Ви вважаєте, наскільки актуальним зараз є проведення судової реформи? (соціологічне опитування). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1016
367. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. Социально-психологический аспект: Учебное пособие / А.М.Яковлев. – Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1977. – 127 с.
368. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика / Отв. ред. В.Н.Кудрявцев. – М.: Наука, 1985. – 247 с.
369. Яновська О., Дика Н. Модель мирового суду в Україні / О.Яновська, Н.Дика // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С.175-179.
370. Яра О. Роль особи злочинця в механізмі злочинної поведінки /О.Яра // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С.115. –117.
371. Яра О. С. Кримінологічні аспекти запобігання некорисливій насильницькій злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О.С.Яра; НАВСУ. – К., 2007. – 222 с.
372. Ярковая Е.Н. История и методология юридической науки. Учебное пособие / Е. Н. Ярковая. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2012. – 463 с.

373. Ярошенко І. С. Актуальні питання римського цивільного процесу/ І.С.Ярошенко // Правове регулювання економіки. – 2012. – № 11-12. – С. 34-45.
374. Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений / В.Б.Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 37. – М. : Юрид. лит., 1982.– С. 14–20.
375. 80 відсотків населення України живе за межею бідності – ООН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26959841.html>
376. Corruption Perceptions Index 2014: Results. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.transparency.org/cpi2014/results>
377. The Global Competitiveness Report 2013–2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf
378. Enforcement of judgements - General Information. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://ec.europa.eu/civiljustice/enforce_judgement/enforce_judgement_gen_en.htm

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА

для опитування суддів (прокурорів/ слідчих ОВС/ адвокатів) з питань запобігання самоправству

1. Наскільки часто у своїй практиці Вам зустрічаються кримінальні справи про самоправство: А) Часто (2%); В) Відносно часто (24%); С) Доволі рідко (56%); D) Ніколи не зустрічались (18%).
2. Яка частина фактично вчинених випадків самоправства, на Ваш погляд, стає відомою правоохоронним органам та реєструється ними: А) Абсолютна більшість (0%); В) Переважна більшість (5%); С) Близько половини (16%); D) Незначна кількість (79%).
3. В чому, на Ваш погляд, полягає головна суспільна небезпека самоправства: А) у заподіянні шкоди інтересам фізичних та юридичних осіб (16%); В) у порушенні встановленого порядку вирішення спорів (19%); С) у підриві авторитету держави та її органів (57%); D) власний варіант (8%).
4. Чи виникали у Вас труднощі при відмежуванні самоправства як злочину від аналогічного адміністративного правопорушення: А) майже в кожному випадку (17%); В) дуже часто (72%); С) доволі рідко (9%); D) ніколи не виникали (2%).
5. Що, на Ваш погляд, найбільшою мірою сприяє вчиненню самоправства: А) низький рівень правової культури населення (32%); В) недосконалість та прогалини в законодавстві (25%); С) тривала і складна процедура розгляду

справ у судах (37%); D) недовіра населення до правоохоронної системи через її корумпованість (6 %).

6. Чи доцільне встановлення саме кримінальної відповідальності за самоправство або слід обмежитись лише адміністративною відповідальністю: A) Достатньо адміністративної відповідальності (17%); B) Має бути лише кримінальна відповідальність (6%); C) Слід зберегти як адміністративну, так і кримінальну відповідальність (73%); D) Важко сказати (4%).

7. Які злочини, у Вашій практиці, найчастіше вчинялися разом із самоправством: A) хуліганство (15%); B) заподіяння тілесних ушкоджень (22%); C) викрадення майна (57%); D) власний варіант (6%).

8. Чи сприяє, на Вашу думку, поведінка потерпілих вчиненню щодо них самоправства: A) в більшості випадків (51%); B) якщо вони самі допускають протиправні дії (23%); C) якщо вони знаходяться у стані алкогольного сп'яніння (2%); D) в рідкісних випадках (24%).

9. Яка шкода найчастіше заподіюється внаслідок самоправних дій: A) майнова (87%); B) фізична (8%); C) моральна (5%); D) власний варіант.

10. Якою мірою, на Вашу думку, самоправство має ситуативний характер: A) значною мірою при вчиненні більшості таких злочинів (26%); B) переважно при наявності тривалого конфлікту між винним і потерпілим (67%); C) переважно у випадках, коли винний діяв у стані алкогольного сп'яніння (6%); D) власний варіант (1%).

11. На який тип злочинців, на Ваш погляд, за своїми соціально-психологічними рисами найбільше схожі особи, які вчиняють самоправство: A) на крадіїв

(21%); В) на необережних злочинців (16%); С) на хуліганів (41%); D) власний варіант (22%).

12. Якими є переважаючі мотиви осіб, які вчиняють самоправство: А) користь (24%); В) помста (5%); С) намагання відновити справедливість, як вони її розуміють (69%); D) власний варіант (2%).

13. Які риси, на Вашу думку, найбільшою мірою притаманні особам, що вчиняють самоправні дії: А) корисливість (6%); В) зневага до закону (34%); С) прагнення до справедливості (48%); D) власний варіант (12%).

14. Якою мірою, на Ваш погляд, вчиненню самоправства сприяє низький рівень правової культури населення: А) цей фактор має вирішальне значення у більшості випадків (76%); В) цей фактор може сприяти вчиненню самоправства за певних обставин (14%); С) цей фактор у більшості випадків має другорядне значення (7%); D) власний варіант (3%).

15. Чи доцільне посилення покарання за самоправство: А) слід підвищити розмір штрафу за вчинення цього злочину (39%); В) слід передбачити можливість застосування за цей злочин обмеження волі (30%); С) посилювати покарання за самоправство недоцільно (15%); D) власний варіант (16%; за декриміналізацію цього злочину).

16. Хто має бути основними суб'єктом запобігання самоправству: А) ОВС (66%); В) суди (9%); С) органи виконавчої влади (8%); D) власний варіант (17%; органи юстиції та прокуратура).

17. Які заходи із запобігання самоправству є, на Ваш погляд, найбільш дієвими (ефективними): А) покращення соціально-економічної ситуації в державі (15%); В) суттєве зниження корупції (1%); С) індивідуально-профілактична робота з

особами, схильними до вчинення самоправних дій (5%); D) підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів (56%) / 23% опитаних обрали кілька варіантів одразу.

18. Чи підтримуєте Ви запровадження в Україні мирових судів, які б за спрощеною процедурою розглядали цивільні спори між фізичними особами: A) так, підтримую (58%); B) ні, не підтримую (16%); C) достатньо змінити законодавство і спростити розгляд справ без створення мирових судів (18%); D) складно сказати (8%).

19. Чи доцільно, на Ваш погляд, запровадження в Україні приватних судових виконавців як фактора полегшення роботи ДВС і пришвидшення процедури виконання судових рішень: A) так, доцільно (67%); B) ні, недоцільно (12%); C) потрібно змінити законодавство та реформувати ДВС без створення приватних виконавців (14%); D) складно сказати (7%).

20. Чи доцільно, на Ваш погляд, прийняття спеціальної програми запобігання злочинам проти авторитету органів державної влади, включаючи самоправство: A) так, доцільно (54%); B) ні, оскільки від таких програм немає користі (11%); C) достатньо наявних державних програм запобігання злочинності (21%); D) складно сказати (14%).

**Узагальнені дані аналізу матеріалів 205 архівних кримінальних справ,
розглянутих судами України у 1992-2015 рр. за ст. 356 КК України**

	У % від абсолютної кількості
I. Відомості про злочин	
1. Час вчинення злочину (година доби)	
06.00-12.00	24
12.00-18.00	42
18.00-24.00	26
24.00-06.00	8
2. Місце вчинення злочину	
місце проживання винного	7
місце проживання потерпілого	61
підприємства, установи, організації	12
громадське місце	20
3. День тижня	
понеділок	13
вівторок	17
серeda	16
четвер	18
п'ятниця	20
субота	10
неділя	6
4. Вид населеного пункту	
обласний центр	22
інше місто	33

селище міського типу	26
село	19
5. Наявність свідків	
немає	24
вчинено у присутності потерпілого	62
вчинено у присутності знайомих винного	8
вчинено у присутності випадкових свідків	6
6. Предмет спору	
автомобіль	19
квартира або житловий будинок	20
гроші	16
побутова техніка та/або мобільний телефон	13
земельна ділянка	14
встановлення/демонтаж об'єктів або отримання доступу до них	10
інші речі	8
7. Груповий характер злочину	
злочин вчинено однією особою	81
злочин вчинено групою осіб	15
злочин вчинено групою осіб за попередньою змовою	4
8. Підготовка до вчинення злочину	
злочин було підготовлено (сплановано) заздалегідь	56
злочин вчинено без попередньої підготовки	44
9. Сукупність з іншим злочином	
немає	92
заподіяння тілесних ушкоджень	3
хуліганство	5
II. Відомості про особу, що вчинила злочин	
10. Стать злочинця	
чоловіки	76

жінки	24
11. Вік злочинця	
18 – 29 років	37
30 – 40 років	28
41 – 55 років	23
старше 56 років	12
12. Освітній рівень злочинця	
базова загальна середня освіта	5
повна загальна середня освіта	48
середня спеціальна освіта (професійно-технічна)	25
незакінчена вища освіта	4
повна вища освіта	18
13. Професійний статус злочинця	
робітник	19
підприємець	30
службовець або спеціаліст	6
студент ВНЗ	4
безробітний	41
14. Сімейний стан злочинця	
неодружений(а)	41
одружений(а)	54
цивільний шлюб	5
15. Стан злочинця на момент вчинення злочину	
тверезий(а)	85
алкогольне сп'яніння	15
16. Мотиви вчинення злочину	
прагнення до відновлення «справедливості»	60
корисливий	22
особиста зацікавленість або помста	13

хуліганський	5
17. Характеристика з місця роботи/проживання	
позитивна	45
нейтральна	24,5
посередня	22,5
негативна	8
18. Визнання своєї вини	
так	16
ні	73
частково	11
19. Наявність каяття у вчиненому (серед тих, хто визнав свою вину)	
винний розкався у вчиненому злочині	88
відсутність каяття	12
20. Наявність судимості	
не було	69
рецидив злочину	31
III. Відомості про жертву	
21. Кількість жертв злочину	
одна	96
дві	4
22. Види жертв злочину	
знайомі або друзі винного	61
родичі або співмешканці (зокрема колишні)	18
сусіди	7
юридична особа	14
23. Стать жертви	
чоловіча	58

жіноча	42
24. Вік жертви	
18 – 29 років	32
30 – 40 років	23
41 – 55 років	29
старше 56 років	16
25. Освіта жертви	
незакінчена середня освіта	4
повна загальна середня освіта	44
професійно-технічна освіта	32
вища освіта	20
26. Наявність віктимної поведінки	
наявна віктимна поведінка потерпілого	57
віктимна поведінка потерпілого відсутня	43
27. Особливості віктимної поведінки	
неповернення боргу	94
створення перешкод у використанні об'єкта або доступі до нього	4
невиплата заробітної плати	2
28. Стан жертви на момент вчинення злочину	
тверезий(а)	99
алкогольне сп'яніння	1
29. Характер і особливості шкоди, спричиненої жертві	
вилучення майна (речі)	52
знищення/пошкодження майна (речі)	11
перешкоди у користуванні житловим приміщенням	20
перешкоди у користуванні земельною ділянкою	14
перешкоджання у реалізації інших прав	3

30. Розмір заподіяних потерпілому матеріальних збитків	
до 1 000 гривень	13
від 1 000 до 3 000 гривень	44
до 3 000 до 5 000 гривень	26
від 5 000 до 10 000 гривень	14
понад 10 000 гривень	3
31. Покарання винному (в обвинувальних вироках)	
штраф	84
арешт	16

**РЕЗУЛЬТАТИ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ЗМІ ЩОДО ПОШИРЕНOSTІ ТА
ЗМІСТУ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВЧИНЕННЯ САМОПРАВСТВА**

Вид ЗМІ	Середня частота згадування інформації про самоправство (на місяць)	Сфера, в якій вчинено самоправство	Суб'єкт ймовірних самоуправних дій	Регіони України, в яких вчинені самоуправні дії
Інтернет-видання (41%)	3 рази на місяць	Житлові відносини (11%)	Приватні особи («звичайні громадяни») 34%	Захід (19%)
Газети (31%)	1 раз на місяць	Земельні відносини (33%)	Посадові особи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (31%)	Центр (16%)
Журнали (6%)	1 раз на 2 місяці	Оспорювання порядку вчинення певних дій (37%)	Члени політичних партій та народні депутати (17%)	Схід (22%)
Електронні версії телевізійних новин (22%)	2 рази на місяць	Діяльність суду або правоохоронних органів (19%)	Представники великого бізнесу («олігархи») 5%	Південь (35%)
			Бійці АТО та члени воєнізованих формувань (13%)	м. Київ (8%)